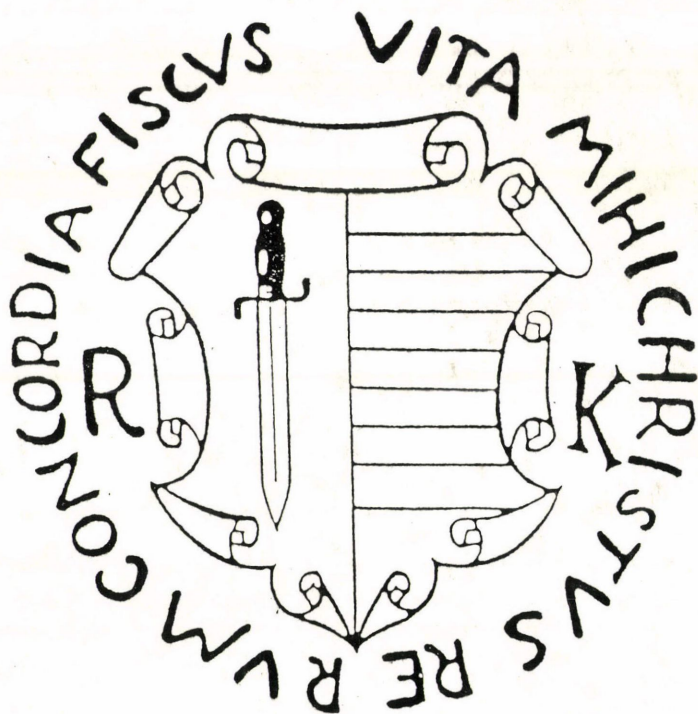

FONS

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

III. évfolyam

1996. 1. szám

E számunk szerzői

Gönczi Katalin (PPKE JÁK, egyetemi docens)
Miskei Antal (KLTE, PhD-hallgató)
Soós István (MTA TTI, tudományos főmunkatárs)

Szerkesztőség

Reisz T. Csaba (főszerkesztő)
Kenyeres István (felelős szerkesztő)
Németh István

*

Postacím

FONS szerkesztőség 1052 Budapest, Piarista köz 1.
(ELTE BTK, Történelem Segédtudományai Tanszék)

*

Lapunkat támogatták:
Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakkollégium
Budapest Főváros Levéltára
Nógrád Megyei Levéltár
Magyar Levéltárosok Egyesülete

*

A címlapon:
Ráckeve címere
Forrás: Híd, 1. (1993) 11. sz. (borító)

*

Felelős kiadó: FONS Alapítvány
(ELTE BTK, Történelem Segédtudományai Tanszék)
Szedte és nyomta a Budapest Főváros Levéltára Nyomdája
Felelős vezető: Pesti Márta
ISSN 1217-8020

FONS

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

III. évfolyam

1996. 1. szám

GÖNCZI KATALIN

A KÖZÉPKORI VÁROS A JOGTÖRTÉNET SZEMSZÖGÉBŐL

Gondolatok a középkori városi jog vizsgálatának módszertanához

„Hye hebet sich an das Recht puech nach Ofnerrstat Rechten, Vnd mit helet in etlichen dingen oder stugken Maidpurgerischem rechten, Vnd ist geschriben nach allen ausgesprochen vrtailen vnd nach gueterr löblicher gewonhait, Vnd allermais-ten nach sag hantfestlicherr prieff [...]”¹

A fenti gondolat forrása a XV. század elején feljegyzett Budai Jogkönyv, mely Werbőczy Hármaskönyve mellett a középkori Magyarország jogéletének egyik legfontosabb kútfőjeként tartható számon.² A XIV–XV. században feljegyzett városi jogkönyvek sorába illeszkedő, korafelnémet nyelven írt forrás jogtörténeti elemzését számos recenzióban, cikkben hiányolták.³ A középkori városi jog néhány korai, főként művelődéstörténeti munkától eltekintve,⁴ mindmáig feldolgozatlan kutatási terület. A Budai Jogkönyv mellett⁵ további városi jogkönyvek várnak feldolgozásra, az egyes városjogok átfogó, a városkutatás legújabb eredmé-

-
- 1 Das Ofner Stadtrecht I. (a továbbiakban OS). A Budai Jogkönyv szövegrészei Mollay Károly 1959-ben megjelent Das Ofner Stadtrecht című kritikai szövegkiadásából származnak. Pontos könyvészeti adata: Das Ofner Stadtrecht. Szerk.: Mollay, Karl. Bp., 1959.
  - 2 [A Budai Jogkönyv] „Tartalmát tekintve hazai városi jogkönyveink közül a legterjedelmesebb. A míg amazok többnyire hézagosak, a városi életnek csak egy-egy jelenségére terjeszkednek ki; addig a budai jogkönyv a legterjedelmesebb, a városi élettel jóval behatóbban foglalkozó s ezáltal eléggé meg nem becsülhető kútfő.” *Davori Relkovic Neda*: Buda város jogkönyve. Bp., 1905. 25. p.
  - 3 *Munzel, Dietlinde*: Ofner Stadtrechtsbuch. In: Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte. Szerk.: Erler, Adalbert et al. 3. köt. Berlin, 1984. 1184–86 hasáb. *Lentze, Hans*: Karl Mollay. Das Ofner Stadtrecht. In: Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung (a továbbiakban ZRG GA), 77. (1960) 447–448. p. (Recenzió). Hasonló gondolatok a hazai irodalomban: *Kállai B. István*: A római jog fejlődéstörténetéhez. A római jog középkori továbbélésének lehetőségeiről a Budai Jogkönyv alapján. In: *Bolgár Elek* emlékkönyv. Szerk.: Horváth Pál et. al. Bp., 1983. 111–116. p.
  - 4 *Király János*: Pozsony város joga a középkorban. Bp., 1894.; *Davori Relkovic Neda*: Buda város jogkönyve. Bp., 1905.
  - 5 A Budai Jogkönyv egyes aspektusainak jogi vizsgálatára l. *Gönczi Katalin*: Ungarisches Stadtrecht aus europäischer Sicht. Stadtrechtsentwicklung im spätmittelalterlichen Ungarn am Beispiel von Ofen. Frankfurt/M., előreláthatólag 1996.

nyeire reflektáló vizsgálata, a jogkönyvek jogforrási kapcsolatainak értékelése még a jelenkori kutatások előtt álló feladat.

I. A város értelmezésének tudománytörténeti és módszertani vetületei

A középkori város mint vizsgálati tárgy méltatlanul is a jogtörténeti vizsgálatok perifériájára szorult, s középkori városaink jogélete ma is történelmünk egyik fehér foltjaként tartható számon.⁶ A városjog kutatásánál csekély számú feldolgozásra nyúlhatunk vissza, melyek nagyrészt a XIX. században, a történeti–jogi iskola égisze alatt íródtak. E művek tudománytörténeti jelentősége vitathatatlan,⁷ vizsgálati módszerükre tekintettel azonban csak bizonyos fenntartásokkal használhatók. A középkori város jogrendjének értelmezésénél ugyanis a XIX. századi jogtudomány pandektajogi–magánjogi rendszerét vették alapul, s tárgyakat az egyes jogintézmények jogdogmatikai ismertetése képezte.⁸ A városi jog zárt rendszerének megalkotására törekedtek, s ennek megfelelően jogágak szerint rendszereztek a középkori városi normákat. Ez a módszer a történeti–jogi iskola jogpozitivizmusra való leszűkülésének⁹ pregnáns példaként tartható számon.

A hiányzó módszertani alapokkal is magyarázható, hogy a középkori magyar városi jog a jogi feljegyzések viszonylag bő forrásanyaga,¹⁰ s levéltári előtanulmányok¹¹ ellenére is a mai jogtörténeti kutatások perifériájára szorult, s a középkori

-
- 6 Zlinszky János: Werbőczy jogforrástana. In: Jogtudományi Közlöny, 48. (1993) 10. sz. 374–376. p.
  - 7 Ebben a tekintetben különösen Wenzel Gusztáv munkásságát emelnénk ki: Magyarország városai és városjogai a múltban és jelenben. In: Értekezések a társadalomtudományok köréből. Szerk.: Frankói Vilmos. 4. (1878) 2. sz. Uő: A XV. századi tárnoki jog. In: Értekezések a társadalomtudományok köréből. Szerk.: Frankói Vilmos. 5. (1880) 3–52. p.
  - 8 Példaként említenék a városjog feldolgozása szempontjából máig is egyik legfontosabb műnek számító munkát Király János tollából (Pozsony város joga a középkorban. Bp., 1894.), illetve egy átfogó városjogi művet: Steeger, Johann von: Darstellung der Rechte und rechtlichen Gewohnheiten der königlichen freyen Städte in Ungarn. Wien, 1834.
  - 9 Kaufmann, Ekkehard: Rechtspositivismus. In: Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte. Szerk.: Erler, Adalbert et al. 5. köt. Berlin, 1990. 321–335. hasáb.
  - 10 Nyomtatásban megjelent a selmeci, körmöci, zsolnai jogkönyv Ilpo Tapani Piirainen kiadásában: Das Stadtrechtsbuch von Sillein. Berlin/New York, 1972; Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz. Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei. Oulu, 1986. Das Stadt- und Bergrecht von Kremnica/Kremnitz. Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei. Heidelberg, 1983.

város ismertetése egyes jogintézmények egyoldalú kiemelésére szorítkozott. A jogtörténeti áttekintésekben,¹² de egyedi tanulmányokban¹³ is kizárólagos szerep jutott például a polgárság rendi jogállásának.¹⁴ Ezenkívül a városok igazgatástörténeti szempontok alapján, a nemesi vármegye s a falu mellett a feudális állam helyi szerveként nyertek említést.¹⁵ Ez a nézet is azonban előrelépést jelentett a korábbi jogtörténeti felfogásokkal szemben, ahol „A kormányzás vidéki intézményei” cím alatt kizárólag a vármegye ismertetésére tértek ki.¹⁶ A középkori város ilyen jellegű értelmezése eredményezte a város fogalmi leszűkülését, s ezzel magyarázható, hogy a mai jogi közéletben a középkori várost a helyi igazgatás előzményeként értelmezik, s vizsgálatát többnyire az igazgatástörténet tárgyaként tartják számon.

A város jogrendjének pandektajogi–magánjogi szemlélete, illetve egy-egy intézményének egyoldalú kiemelése a jelenség történelmi környezetéből való kiszakítását is eredményezi. Ezáltal a középkori város elvonatkoztatott, a történelem egy pillanatában kivetített képét kapjuk, pedig a történeti módszer alkalmazásával célunk a jelenségek fejlődésükben való megragadása lenne. A forrásfeldolgozások során kívánatos lenne tehát a középkori város fejlődési dinamizmusát is szem előtt tartó, a város belső ismérveire koncentráló nézőpont kialakítása. A középkori város történeti jelentőségét kiemelő, ún. *funkcióorientált* vizsgálati szempont alkalmazásával a középkor városáról adekvátabb képet kaphatnánk.¹⁷ Mivel a jogi jelen-

-
- 11 *Iványi Béla*: Eperjes szabad királyi város levéltára. Szeged, 1931. *Uő*: Bártfa város levéltára. Szeged, 1910.
  - 12 *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp., 1946. (a továbbiakban *Eckhart*, 1946.) 71–75. p.
  - 13 *Iványi Béla*: A városi polgárjog keletkezése és fejlődése figyelemmel Buda és Pest városokra. In: Statisztikai Közlemények, 84. (1936) 1. sz.
  - 14 Az érdekesség kedvéért jegyezzük meg, hogy a fent említett megközelítési mód a marxista történetírás újraértelmezésében továbbélt, így a középkori város egyik vizsgálati aspektusát a feudalizmus meghatározó osztályai mellett az „egyéb osztályok és rétegek” kategóriájába tartozó városi polgárság jogállása adta. *Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László*: Magyar állam- és jogtörténet. 2. kiad. Bp., 1981. 97–100. p.
  - 15 *Uo.* 129–130. p.
  - 16 *Eckhart*, 1946. 120–134. p.
  - 17 A funkcióorientált nézőpontra példaképpen a középkori városnak a mai európai településstruktúrát meghatározó szerepére utalnánk: Az ún. *city belt*, a mai Európa éjszakai fényeiből kirajzolódó fénysáv egyben a középkori kereskedelmi útvonalak mentén keletkezett városok fekvését is jelzi: a flamand kereskedelem egykori központjait köti össze a lombard kereskedővárosokkal.

ségek értelmezésénél a társadalmi fejlődési vonulatok figyelembevétele elengedhetetlen, a modern jogtörténeti vizsgálatoknál szükség van *történetszociológiai* szempontok alkalmazására, azaz a jogtörténet szociológiai megalapozottságára.¹⁸

A középkori magyar városfejlődés jogtörténeti vizsgálata során elengedhetetlen továbbá egy olyan szemléletmód kialakítása, mely a hazai történelmi jelenségeket összeurópai fejlődési folyamatokban értelmezi.¹⁹ A középkori történelem adekvát megragadása különösképp igényli ezt a fajta megközelítési módot, hiszen a jelenségek nem szakíthatók ki összeurópai fejlődési ívükből, s a kutatás tárgya sem szorítható a nemzetállamok határai által megvont keretek közé.²⁰ Példaként utalnánk a Champagne-i vásárookra, melyek csak a flamand posztókereskedelemmel összefüggésben vizsgálhatók, s Strassburg városának középkori fejlődését is meglehetősen nehéz lenne a mai nemzetállami keretek között megragadni. A középkori város jogi aspektusainak értelmezése során ezenkívül *összehasonlító* módszerek alkalmazására is szükség van.

Mivel a város elemzésére minden tudományág sajátos fogalmi apparátust, megközelítési módot fejlesztett ki, a középkori város és forrásainak jogtörténeti elemzésénél bizonyos *interdiszciplinális* összhang megteremtése szükséges.²¹ A jogtörténeti kutatások középpontjában a jelenségek jogi-hatalmi viszonyai állnak, míg más diszciplínák a középkori várost városkeletkeztető tényezők vagy a városias lét ismérvein keresztül igyekeztek megragadni. A város viszonylagos ismérveinek szintetizálásán túllépve a jogfejlődés ívének felvázolására kell a jogtörténeti vizsgálatok során koncentrálni. A város definíciók által való megragadása előző korok kísérleteként értelmezhető; ebben az értelemben utalnánk Csizmadia Andor írására, aki a város jogtörténeti definíciójának megfogalmazására tett kísérletet.²² A városi ismérveken alapuló megismerési folyamat egyoldalúságára Wilhelm Ebel, a II. világháború utáni német jogtörténet egyik meghatározó személyisége már 1958-

18 Ebben a tekintetben elsősorban Otto Brunner munkásságát emelnénk ki. Az 1960-as években kezdődött megújulási folyamat következtében a „Sozialgeschichte” a mai német jogtörténet-tudomány egyik meghatározó tényezőjévé vált.

19 A jogtörténet európaiságára l. legújabban Reiner Schulze és Reinhard Zimmermann munkáit.

20 Ezekre a módszertani kérdésekre l. Zimmermann, Reinhard: Das römisch-kanonische ius commune als Grundlage europäischer Rechtseinheit. In: Juristische Zeitschrift, 47. (1992) 1. sz. 8–20. p.

21 A város globális megközelítésére l. Ladányi Erzsébet: Irányzatok, kérdésfeltevések a középkor városának kutatásában. In: Perlekedő évszázadok. Szerk.: Horn Ildikó. Bp., 1993. 101–123. p.

22 Csizmadia Andor: Magyar városi jog. Kolozsvár, 1941. 3–4. p.

ban rámutatott.²³ Egy településtípust olyan formai ismérvekkel, mint a népesség-szám, területének nagysága vagy a forrásokban használt terminológia csak másodlagos módon jellemezhetünk.

A város jogtörténeti vizsgálata, a fent említett kutatási feladatok megvalósítása tehát differenciáltabb látásmódot s a forrásanyag szélesebb körű kiaknázását biztosító, árnyaltabb elméleti háttérrel igényel, s mindez új kutatási módszerek alkalmazásával lehetséges. A kutatások új s gazdagabb eszköztárát az előző korok fogalmi apparátusának felhasználása mellett a modern európai történetírás legújabb eredményeire reflektáló összehasonlítási alap képezheti. Alábbiakban a városkutatás jogtörténeti–történetsszociológiai eredményeinek, s modern vizsgálati szempontjainak ismertetésével a forrásfeldolgozáshoz szükséges elméleti háttér árnálására törekszünk.

II. A középkori város a társadalmi mobilitás tükrében

A középkori város, melynek gyökerei Nyugat-Európában a frank korra nyúlnak vissza, s kiteljesedett formáját a virágzó és a késői középkor határán²⁴ érte el, a középkori társadalmi fejlődés egyik legjelentősebb hajtóerejeként tartható számon. Amennyiben a jelzett korszak társadalomfejlődését, mint az az európai jogtörténeti irodalom egyik legújabb munkájában szerepel, a társadalmi mobilitás szűrőjén keresztül vizsgáljuk,²⁵ akkor az alábbi megállapításokat tehetjük. Míg a korai középkorra az antik világ mobilitása utáni mozdulatlanság jellemző, a XI–XII. század Európájában általános nyugtalanság vette kezdetét. A középkor korai szakaszában egy-egy csapat távolsági kereskedőn kívül csak az uralkodók voltak úton kíséretükkel. Ennek a mobilitásnak alapjául az a tény szolgált, hogy a korai királyi udvarnak nem volt állandó központja, így a jövedelmek felélése céljából udvarházról udvarházra költözött.²⁶ A korai középkori társadalom többi tagja viszont majorjában, házas-telkes birtokán élt s gazdálkodott, s a világ elégedett mozdulatlanságban létezett. A XI–XII. század fordulóján ezzel szemben a társadalomban jelent-

---

23 Ebel, Wilhelm: *Der Bürgercid als Geltungsgrund und Gestaltungsprinzip des deutschen mittelalterlichen Stadtrechts*. Weimar, 1958. (a továbbiakban Ebel, 1958.) 2–3. p.

24 Mint minden periodizáció, a fenti kategóriák is vita tárgyát képezhetik; a fenti korszakoláshoz az európai történetírásban általában elfogadott tagolás szolgált alapul l. Mitteis, Heinrich – Lieberich, Heinz: *Deutsche Rechtsgeschichte*. 19. kiad. München, 1992. 9–10. p.

25 Hattenhauer, Hans: *Europäische Rechtsgeschichte*. Heidelberg, 1992. 208. p.

26 Mitteis, H. – Lieberich, H.: i. m. 71. p. és 188. p.

kező általános nyugtalanság széles körű mobilitást hívott életre: zarándokok, eretnekek, kereskedők, diákok, keresztes lovagok és telepések rótták Európa útjait.²⁷ Erről az általános nyugtalanságról tanúskodnak a korszak kiemelkedő köztörténeti eseményei is: az invazitúraharc és a keresztes háborúk. Mindez a társadalom számos területét és rétegét érintő megújuláshoz vezetett. Ebben a korban jelenik meg először a személy mint individuum, mint arról kiemelkedő művészeti alkotások is tanúskodnak, de az archaikus kultúrákra jellemző személyi kötelékek lazulása is ebben a korban kezdődött el. Az európai középkori város ennek a társadalmi mobilitásnak intézményesült formájaként jelenik meg, s nyugat-európai kiteljesedését a XII. századi megújulás korára tehetjük. A társadalmi mobilitással összefüggésben a városok fejlődését illetően első helyen érdemel említést a kereskedelem által közvetített migráció is.²⁸ Ennek következményeként a kereskedelem egy helyre koncentrálódása, s a kereskedők letelepedése vezetett a város kialakulása során a jogi–hatalmi intézmények létrejöttéhez. Funkcionalitásában tehát a város a középkor társadalmi megújulása során létrejött s azáltal feltételezett közösségi formaként értelmezhető.

Rövid kitérőként utalnánk a megújulás másik szervezeti formájára, a középkori egyetemre, míg a keresztesek s a zarándokok mobilitása nem vezetett társadalmi intézmények kialakulásához. Ez a két szervezeti forma egymást is feltételezte, az egyetemek a városokban jöttek létre, s az európai jelentőségű városok felvirágzásában az egyetemek alapítása is jelentős szerepet játszott.²⁹

III. A város a középkori hatalmi–jogi viszonyok tükrében

A modern városelméletekben a középkori város történeti–jogszociológiai értelmezése Max Weber városokról vallott nézetrendszerére épül, mely a jogtörténeti vizsgálatoknál általános elméleti alapul s módszertani útmutatóként szolgálhat. Max Weber munkásságát, mely a szociológia s a nemzetgazdaságtan megalapozását jelentette, de vallásszociológiai, politikatudományi s tudományelméleti munkássága is egyetemes jelentőségű, hosszú ideig kizárólag a társadalomtudományok elméleti diszciplínái alkalmazták. Nézetrendszerét a történettudományok képvi-

---

27 Hattenhauer, H.: i. m. 208. p.

28 Migration in der Feudalgesellschaft. Szerk.: Jaritz, Gerhard – Müller, Albert. Frankfurt/New York, 1988.

29 A középkori egyetemek keletkezéséhez I. Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte. Szerk.: Helmut Coing. I. köt. 41–49. p.

selői fenntartással kezelték, s a tudományág egyediesítő, ún. „idiográfi” módszerével összeegyeztethetetlennek tartották. Ennek értelmében a jogtörténettudomány is elzárkózott a Max Weber-i mű befogadásától, annak ellenére, hogy tanulmányai alapján elsősorban a jogászai szakma mondhatná magáénak, s kezdeti tudományos munkássága méghozzá jogtörténeti irányultságú volt.³⁰ A Max Weber-i mű jogtörténeti jelentőségére először a frankfurti jogtörténész, Gerhard Dilcher mutatott rá.³¹ Érdekesképpen jegyezzük meg, hogy Dilcher Webert korai jogtörténeti írásai alapján „a történeti–jogi iskola egyik legutolsó tanítványának” tekintette.³²

Max Weber városra vonatkozó tézisrendszere hatalomszociológiájának szerves alkotóelemét képezi, s egyetemes jelentőségű, posztumusz művének egyik fejezetében jelent meg.³³ A szerző városszociológiájában szintetizálta a XX. század eleji városra vonatkozó felfogásokat, s beillesztette saját társadalomképébe. A városok vizsgálatánál is a megismerési folyamat sajátos módszerét alkalmazta; elvonatoztatva a „tények káoszától”, a jelenségek *általános* jellemzőire épülő gondolati sémákat, úgynevezett ideáltípusokat alkotott.³⁴ A jelenségek ideáltípusokban való megragadásával ugyanis az *egyedi* összefüggések felismerése is lehetővé vált. Weber városszociológiájában szocioökonómikus jegyek s fejlődési kategóriák alapján a város három típusát különböztette meg: az arisztokratikus központú antik várost, az uralom szempontjából jelentős orientális várost, s a polgárság domináns szerepét tükröző középkori–okcidentális várost.³⁵ A városok jellemző vonásait ezen várostípusok egymástól való elhatárolódásában értelmezte, így a középkori európai város ismertetőjegyei is a többi várostípustól való elhatárolásban nyertek megfogalmazást.³⁶

30 Heidelbergi és berlini jogi tanulmányai után 1889-ben promoveál a kereskedelmi társaság történetéből Levin Goldschmidt-nél, a német kereskedelmi jog akkor egyik legmeghatározóbb személyiségénél. 1891-ben a berlini jogi fakultáson habilitál a római agrártörténet közjogi és magánjogi aspektusaiból.

31 *Dilcher, Gerhard: Die Entstehung der lombardischen Stadtkommune. Aalen, 1967. Városléletről cikkeinek összefoglalására l. Dorf und Stadt, Bauer und Bürger. Köln/Graz, előreláthatólag 1996.*

32 *Dilcher, Gerhard: Typenbildung und Strukturgeschichte. Die Bedeutung des Max Weber'schen Ansatzes für eine rechtshistorische Methodik. A Frankfurter Egyetemen (Graduiertenkolleg für Rechtsgeschichte) 1992. január 29-én tartott előadás kézírata.*

33 *Weber, Max: Wirtschaft und Gesellschaft. 5. átdolg. kiad. Tübingen, 1976. 727–814. p.*

34 Az ideáltípus ismeretelméleti összefüggéseire l. *Weber, M.: i. m. 1–30. p.*

35 Uo. 727–741. p.

36 Uo. 741–757. p.

A középkori okcidentális várost, mely a Max Weber-i nézetrendszerben korporatív politikai, gazdasági és társadalmi egységként értelmezhető, más korok és más földrészek városától elsősorban a városi szabadság különbözteti meg. A város társadalmi fejlődésben játszott kiemelkedő szerepét abban jelölte meg Weber, hogy a város intézményes keretet biztosított a szolgai állapotból való felemelkedéshez s a szabad státusz eléréséhez a társadalom széles rétegei számára.³⁷

A középkori város elsődleges ismérve továbbá a városi közösség, a kommuna, melynek formálódása a városurassággal szembeni harcban jól nyomon követhető. Erre a tényre vezethető vissza, hogy a földesúri városok lakóinak alapvető érdeke fűződött a beköltözés szabadságának kiszélesítéséhez, mert a város ura alattvalói felett gyakorolt jogát egy vegyes jogállású városlakói réteg körében egyre nehezebben tudta érvényesíteni. A szabad jogállású kereskedők, kézművesek beköltözése az egykori alattvalói településeken belül a hatalmi viszonyok differenciálódását eredményezte, s a város urától a városlakók idővel megszerezhették az alattvalók felett gyakorolt hatalmi jogosítványokat. A megváltott–megharcolt városi szabadság, az ily módon kovácsolódott városi közösség, az együttélést átható közösségi szellem, valamint az ennek következtében kialakult önálló bírói fórum és a részben autonóm jog különbözteti meg a középkori várost a városok antik és orientális típusától.³⁸

A középkori város ideáltípusának absztrahált jellemzői a további városszociológiai kutatások meghatározó elemeit képezték, s a mai napig kiemelkedő jelentőséggel bírnak. Max Weber középkori városának ideáltípusa a városlakók s a polgárság aktivitására irányította a tudományos publikum figyelmét, ebben az értelemben a városi jogosultságok tartalmát s terjedelmét a városi szabadság, valamint a polgárság politikai aktivitásának függvényében értelmezhetjük. Ezzel kapcsolatban merül fel a kérdés, hogy az uralkodó által biztosított szabadságok hogyan befolyásolták a polgárközség alakulását. Tekinthetők-e a fentiek ismeretében a „felülről” garantált telepe szabadságok, melyek különösen a közép-kelet-európai városfejlődésben bírtak meghatározó jelentőséggel, megharcolt városi szabadságnak? A magyar földesúri városok belső hatalmi viszonyainak vizsgálatát is újabb árnyalattal egészíthetjük ki.

A Max Weber-i szintetizáló–absztraháló tézisek azonban nem szakíthatók ki a XX. század eleji tudományos nézetrendszerből, s az akkori társadalomfelfogások tükrében értelmezhetők.³⁹ Az ideáltípus modellje a korabeli történeti módszerekre

---

37 Uo. 742. p.

38 Uo.

adott válaszként kezelendő. A Max Weber-i elmélet kritikájaként fogalmazta meg például Berman, amerikai jogszociológus, hogy a város fejlődése ideáltípusokon keresztül nem ragadható meg, a város pedig politikai, gazdasági, társadalmi intézmények organikus fejlődéseként értelmezendő.⁴⁰

A középkori város képe a Max Weber-i ismérvekre alapozva társadalomtörténeti, jogszociológiai–jogtörténeti tényezők kiemelésével tovább finomítható. A középkori város történeti jelentőségét vizsgálhatjuk az egyén és a közösség relációjában, valamint a középkori hatalmi viszonyok tükrében. Történetiszociológiai vizsgálati szempontok alapján a következő kérdéskomplexumot fogalmazhatjuk meg: Hogyan értelmezhető a város belső szervezete az egyetemes hatalmi struktúrák tükrében? Hogyan fejlődött a városi közösség, mint a középkor hierarchikus társadalmának atipikus együttélési formája? Milyen szerepet játszott a középkori város a modern társadalmak kialakulásában?

A városi közösség értelmezésénél kiindulópontul Otto v. Gierke, századfordulón élt jogtudós⁴¹ a jogtudományt, a jogpolitikát s a jogtörténetet máig jelentős mértékben meghatározó nézeteit választottuk. Tézisei a jogtörténet germanista irányzatának hatása s a történeti–jogi iskola égisze alatt nyertek megfogalmazást, s ennek megfelelően a *német* társadalomfejlődést állították a vizsgálat középpontjába.⁴² A társadalomfejlődés íveire vonatkozó megállapításai azonban egyetemes érvénnyel bírnak, így az európai város belső szervezeti sajátosságainak elemzéséhez is hasznos háttéranyagot szolgáltatnak.

Gierke nézetrendszerében a társadalmi fejlődés két szervezőelv kölcsönhatásával jellemezhető:⁴³ a közösségi *szövetkezés* és a hierarchikus *uralom* elvének megfelelő összhangjaként. A társadalomszerveződésnek ez a két domináns elve az

---

39 Vö. *Sombart, Werner*: Der moderne Kapitalismus. 5. kiad. München/Leipzig, 1922. Különös tekintettel 1. köt. 9. feje.: Zur Theorie der Städtebildung és 10. feje.: Die Entstehung der mittelalterlichen Stadt.

40 *Berman, Harold J.*: Law and Revolution. The Formation of the Western Legal Tradition. Cambridge, Massachusetts / London, England, 1983. 399–403. p.

41 Munkásságának rövid áttekintését l. *Kleinheyer, Gerd – Schröder, Jan*: Deutsche Juristen aus fünf Jahrhunderten. 3. átdolg. és bőv. kiad. Heidelberg, 1989. 96–101. p. ill. *Dilcher, Gerhard*: Otto v. Gierke. In: Juristen. Szerk.: Stolleis, Michael. München, 1995. 232–234. p.

42 *Gierke, Otto v.*: Das deutsche Genossenschaftsrecht. 4. köt. Berlin, 1913. (Utánnymás: Graz, 1954).

43 *Blickle, Peter*: Otto Gierke als Referenz? Rechtswissenschaft und Geschichtswissenschaft auf der Suche nach dem Alten Europa. In: Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte, 1995. 245–263. p.

együttélés legkisebb sejtjeiben, a családi kapcsolatokon belül is megfigyelhető, de a társadalom nagyobb szervezeti egységeinek hatalmi struktúráját is ez a két elv határozza meg. Ennek megfelelően a városi közösség, az egyház, valamint az állam is a szövetkezés és az uralom elvének dialektikus kölcsönhatására épül. A fenti elvek dualizmusa jelenik meg az egyén és a közösség egyéb relációiban is, így a történelem különböző szakaszaiban a társadalmi alapintézményeket gierkei értelemben ennek a két elvnek arányos együtt- és kölcsönhatásában értelmezhetjük. Ezzel a módszerrel arra a következtetésre juthatunk, hogy a törzsi–nemzeti viszonyok felbomlásával az együttélés közösségi–szövetségi elve megszűnt domináns szervező elv lenni, s a középkor korai szakaszában elvétve, csak egyes intézményekben jutott kifejezésre. Példaként említhetnénk a faluközösségi földhasználati viszonyokat.⁴⁴ Az együttélés közösségi jellege a középkor társadalmában nagyrészt háttérbe szorult, s újból a modern polgári társadalmak megjelenése során nyert teret. Az archaikus hatalmi struktúrák után az együttélés közösségi elve egy új alapokon szerveződő társadalom együttélési viszonyaiban fogalmazódott ismételt meg, s ez a folyamat az európai középkori városok szervezetén belül ment végbe. A középkori város új típusú, a városlakók szövetkezésén alapuló szervezetével kiemelkedett a középkori társadalom hierarchikus uralmi viszonyaiból.

A városi közösség esetében azonban szövetkezésről inkább szimbolikus értelemben beszélhetünk, s a városi közösségi forma létrejötténél elsősorban az egymásrautaltságot kell kiemelnünk. Ilyenfajta szövetkezésen alapuló közösségi létreutalnak a magyar városfejlődés korai szakaszát visszatükröző hospesprivilegiumok,⁴⁵ melyek fordulatait, mint az *inter eos* megjelölés is, a mellérendelt szerveződési elvet vetíti elé.⁴⁶ A korai városprivilegiumokban rögzítést nyert normák és kiváltságok címzettje a hospesek, illetve a városlakók *közössége* volt. A városi szerveződés közösségi elve tetelesen is nyomon követhető a privilégiumi rendelkezésekben; vegyük például IV. Béla 1244-ben a pesti hospesek számára kibocsátott kiváltságlevelét.⁴⁷ A privilégium rendelkezései több vonatkozásban is közös ese-

44 Horváth Pál: A középkori falusi földközösség jogtörténeti vonatkozásai. Bp., 1960.

45 Áttagó ismertetésüket I. Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilegiumok. In: Tanulmányok Budapest Múltjából, 14. (1961) 58–73. p.

46 A magyar városi privilégiumok rendelkezésein túl ez a formula Európa szerte nyomon követhető, utalásként a prágai németek jogállását rögzítő kiváltságlevelél egy szakasza: „Qui pacem inter eos tregerit, x talenta principi solvat, qui reus est.” In: Deutsche Rechtsdenkmäler aus Böhmen und Mähren. Szerk: Röbller, Emil Franz. Prag, 1845 (Utánnyomás: Aalen, 1963).

47 Monumenta Diplomatica Civitatis Budapestiensis. Budapest történetének okleveles emlékei. Szerk.: Csáky Dezső et. al. (a továbbiakban Mon. Bp.) I. köt. (1148–1301). Bp., 1936.

lekvési területet vázolnak fel. A privilégiumban biztosított előjogok egy részének címzettje a közösség egésze, s mivel e jogosítványok közösségi életformát feltételeztek, kizárólag közösségben voltak gyakorolhatók. A hospesek közösségére mint személyösszességre vonatkozott például a közösség vezetőjének,⁴⁸ illetve lelkeszének⁴⁹ választását célzó szabadság vagy az ország nagyjainak beszállásolása (descensus) alóli mentesség.⁵⁰ A közösségi lét a privilégiumi rendelkezésekben az egyesekre vonatkozó szabályokban is kifejezésre jutott, utalnánk itt a városi ingatlanok forgalmára vagy a városi terhek közös viselésére vonatkozó rendelkezésekre.⁵¹

A forráselemzés során a gierkei fogalomrendszerrel a középkori város hatalmi viszonyai mellett a város fejlődésének, az együttélés közösségi formájának számos további aspektusát emelhetjük ki. Ebben az értelemben a városlakók közösségét az együttélés zárt formájával jellemezhetjük. Ez a zártság a fallal körülvett város (*civitas murata*) esetében konkrét jelentéstartalommal bír: területi elhatárolódást jelentett.⁵² Az erődtített város területét a környező vidék településeitől az eredetileg védelmi jelleggel épített városfal különítette el. A városi közösség zárt jellege azonban a középkor hierarchikus hatalmi viszonyaitól való elhatárolódásként is értelmezhető, mivel a városlakók közösségi léte a középkori társadalmat elsődlegesen meghatározó földesúr–jobbágy viszonytól jelentősen különbözött. A zárt közösséget eredményező szimbolikus jellegű szövetkezés a városfejlődés későbbi szakaszaiban is megfigyelhető: a városlakók közössége elkülönült jogi státuszuk megőrzése érdekében a környező, nemesi–parashti világgal szemben befelé fordult, s ennek eredményeként az akaratképzés sajátos intézményrendszere alakult ki.

A városlakók közösségi léte a polgárság városfalakon belüli politikai viszonyaiban az egyenlőséget alapozta meg, mely gazdasági erőviszonyoktól függetle-

---

41–42. p.

48 Mon. Bp. I. köt. 42. p.: „Item ipsi maiorem ville eligant quem volent et nobis electum presentent, qui omnes causas eorum mundanas debeat iudicare.”

49 Uo.: „Item habeant liberam electionem plebani, cum eorum ecclesia vacaverit, [...]”.

50 Uo.: 41. p.: „Item nullus principum nostrorum violentum descensum facere possit super eos, nec aliquid contra eorum recipere voluntatem, sed descendens iusto pretio sibi necessaria debeat comparare.”

51 Uo.: „Item nullus hospes ex ipsis possessiones suas vel domos vendere valeat alicui extraneo, nisi in eadem villa volenti a modo habitare.”

52 Werbőczy a fallal való körülkerítést a város lényegi elemeként fogalmazta meg. Werbőczy, Tripartitum, III. rész 8. cím 1 §: „Est autem civitas: domorum & vicorum pluritas, maeniis & praesidiis circumcincta necessariis, ad bene honesteque vivendum privilegiata.”

nül érvényesült. A középkori város belső hatalmi struktúrájában a modern társadalmak egyik alapvető jellemzője figyelhető meg: a polgári jogegyenlőség egyes vetületei jelennek meg a városlakók közötti hatalmi viszonyokban.⁵³ A polgárközösség tehát városi létre szövetkezett egyének összességéként értelmezhető, akik a polgárságba való felvétellel, illetve betelepedéssel polgártársaik jogaiiban részesednek és osztják az együttélésel járó kötelességeiket.⁵⁴

Jogosultságok és kötelességek tekintetében a középkori város polgárainak városfalakon belüli mellérendeltségi viszonya és a polgári társadalmakra jellemző, liberális alapokon nyugvó jogi–politikai egyenlőség közé azonban nem tehető egyenlőségjel. A középkori város társadalmi struktúráját, így például a céhek belső tagozódását vagy a városi igazgatás belső viszonyait vizsgálva nem hagyhatók figyelmen kívül a hierarchikus–uralmi tényezők. A városi társadalom hierarchikus tagozódásánál példaképpen utalnék a középkori város igazgatására specializálódott patríciuscsaládok elkülönülésére, melyet Max Weber nyomán honorációrretegnek nevezhetünk. A városi honorációrreteg a polgárságon belül zárt csoportot alkotott s elkülönülése a hivatalviselők szabad választásának jogára vezethető vissza. A választott városi hivatalokat ugyanis idővel egyes városi patríciusnemzetségek gazdasági függetlenségükből eredő hatalmuk birtokában monopolizálták, s ez egy elkülönült társadalmi csoport létrejöttéhez vezetett. Ennek a folyamatnak az eredménye, hogy a városi belső hatalmi struktúrában a mellérendeltségi viszonyok mellett hierarchikus vonások jelentek meg s a városi hivatalok betöltése a hatalmi–uralmi viszonyok érvényrejutásának kedvezett. A magyar városfejlődésben a polgárságon belül ez a fajta elkülönülés Kubinyi Andrásnak a budai tanácstagi helyeket betöltő, vezető patríciuscsaládokra vonatkozó kutatásai alapján jól nyomon követhető.⁵⁵

Összességében véve azonban a középkori város közösségén belül már megfigyelhetők az együttélés modern értelemben vett demokratikus jegyei. Mindezt a

53 *Ennen, Edith*: Die europäische Stadt des Mittelalters. 4. jav. kiad. Göttingen, 1987. 15–30. p.

54 A városi terhek közös viselésére példaképpen I. OS 13: „Ein yetzlicherr, der mit in wonen wil, der soll auch mit in leiden vbel Vnd guet, Auch sol err mit In peZallen helffen alle steurr vnd losung.”

55 *Weber, M.*: i. m. 743. p.

Kubinyi András: A budai német patríciátus társadalmi helyzete családi összeköttetéseinek tükrében a XIII. századtól a XV. század második feléig. In: Levéltári Közlemények, 42. (1971) 2. sz. 203–265. p. *Uő*: Soziale Stellung und Familienverbindungen des deutschen Patriziats von Ofen in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts. In: Archiv für Sippenforschung, 36. (1970) 446–451. p.

városlakók zárt formák közötti közösségi léte hívta életre, melyet Gierke tézisei alapján szövetkezésen alapuló szerveződési formával jellemezhetünk.

IV. A középkori város a modern társadalmak alkotmányos fejlődésének tükrében

A város belső hatalmi viszonyaiban egy társadalmi–politikai egység meghatározott alkotmányos rendje vetül elő, melyet a közösség vezetőinek választása, a városi hivatalok betöltésének a rendje juttat elsősorban kifejezésre. A fenti gondolatsorhoz kapcsolódva merül fel a kérdés, hogy hogyan értelmezhető a középkori város hatalmi struktúrája, alkotmányos rendje a modern alkotmányos berendezkedések tükrében.

Wilhelm Ebel a városnak a modern társadalmak létrejöttében játszott szerepét az alábbi immár klasszikussá vált gondolattal érzékeltette: A középkori város a XIX. századi alkotmányos felfogások tükrében miniatűr államként jellemezhető, azaz a város „a modern értelemben vett államiság melegháza”, mely kis méretekben a modern jogállamot vetíti elő.⁵⁶ A város belső szervezetében megtalálhatók a modern államra jellemző funkciók és hatáskörök; a városok belső hatalmi struktúrájának vizsgálatánál ebben az értelemben beszélhetünk bírói szervezetről, a jogalkotás meghatározott rendjéről, jogilag megalapozott igazgatásról és rendészetről, az életviszonyok minden területét szabályozó objektív statutárius normarendszerről s a városlakók, illetve a polgárok városi normákból eredő szubjektív jogairól és kötelezettségeiről. Ez az intézményrendszer képezi alapjában véve a modern államszervezet magját. A városok eltérő fejlődéséből következően viszont ezek az intézmények kifejlett formában csak a XV–XVI. századi európai nagyvárosok tekintetében figyelhetők meg, kialakulásuk folyamata azonban a városiasodás korábbi szakaszában is nyomon követhető. Ennek a fejlődésnek az eredményeként tartható számon, hogy az archaikus társadalmakra jellemző eljárási formák és intézmények viaszosultak, s helyükbe modern értelemben vett együttélési formák léptek. A városfejlődés különböző stádiumaiban tehát a modern társadalmak alkotmányos intézményeinek fokozatos kialakulása figyelhető meg.

Példaképpen utalnánk a közösségi akarat hordozóit érintő normarendszerre, mely a városjogok szabályai között elsőként fogalmazódott meg, azonban a városi jog fejlődésének további szakaszaiban is meghatározó jelentőséggel bírt. Ilyen sza-

---

56 Ebel, 1958. 1. p.

bályként értelmezhetjük a középkori magyar városok legkorábbi forrásaiban a városi bíró tisztségére vonatkozó rendelkezéseket,⁵⁷ illetve a bíróválasztás további királyi megerősítését.⁵⁸ Ezek az „alkotmányos” szabályok a városjogok feljegyzése során különösen cizellált formában rögzültek,⁵⁹ s a normák jellegük s a városi jogban betöltött szerepük alapján egy demokratikus jogrend alapvető szabályaiként is értelmezhetők. A bíró választása, hivatali működése s hivataláról való leköszönése, mint arról a Budai Jogkönyvből meggyőződhetünk, a város alkotmányos rendjének alapvető jogintézményeit képezték. A budai jogban a bíróválasztás esetleges „többszörfordulás” eljárásai szabályai egy demokratikus választási törvény tükrében is értelmezhetővé válnak.⁶⁰ Nemcsak a Jogkönyv egyes cikkelyei, de a forrás felépítése is a későbbi alkotmányos alaptörvények szerkezetét vetíti elé: A város igazgatásának szervezeti modellje alkotja a tudatosan megkomponált jogkönyv városi normákat tartalmazó első nagy egységét.⁶¹ A modern alkotmányos berendezkedés normatív ismérveinek a középkori város hatalmi struktúrájában való előrevelését ezenkívül számos más intézmény vizsgálata során is megállapíthatjuk; példaképpen említenénk a városlakók jogállását, a polgári státusszal járó jogok és kötelezettségek katalógusát, illetve a kereskedők iparűzésének normatív feltételeit.

V. A középkori város jogtörténeti vizsgálatának modern ismérvei

A középkori város jogtörténeti elemzésénél alkalmazható legújabb módszertani aspektusokra Gerhard Dilcher mutatott rá egy konkrét várostörténeti jelenség értelmezése során. A lombard városok függetlenségi törekvéseinek vizsgálata kapcsán,⁶² visszanyúlva a Max Weber-i városszociológiai koncepcióra alkotta meg a

---

57 Fügedi E.: i. m. 58–73. p.

58 Példaként utalnánk IV. László 1276-os privilégiumára, melyben megerősítette a budaiak bíróválasztási jogát. Mon. Bp. I. köt. 158. p.: „[...] ut non cogantur recipere aliquem iudicem per nos datum, sed ex electione sua libera assumant in villicum, quem volunt.”

59 Példaként I. OS 32.

60 OS 32: „[...] ob das geschech, do got vor sey, das sy auf den selbigen tag nicht aintrechtigkait machen wurden, also das ain tail wurd stummen auf ainen man, der ander tail auf ain anderen man, der zwair sol kainer richter werden, sunder man sol dy erwellung schieben vnd verziehen vntz auf den anderen tag, ob sy ainmuetigklich der zwair ain haben wolten, sunst sullen sy den dritten aintrechtigklich zu einem Richterr kieszen [...]”.

61 OS 20–64.

62 Dilcher, Gerhard: Die Entstehung der lombardischen Stadtkommune. Aalen, 1967.

középkori város jogtörténeti elemzésénél általában alkalmazható, a város komplexitását s belső lényegi ismérveit szem előtt tartó új vizsgálati módszer.⁶³

A dilcheri vizsgálati szempontok elsősorban két tudománytörténeti forrásra vezethetők vissza, szociológiaiilag és jogtörténetileg megalapozottak. *Szociológiai* elemeit a Max Weber-i nézetrendszerből credően a középkori–okcidentális város típusjegyei alkotják.⁶⁴ A városkonceptió másik pillérét az az új *jogtörténeti* szemléletmód adja, mely elsősorban Wilhelm Ebel nevével fémjelvezhető.⁶⁵ A középkori város elemzéséhez, a város sajátos jogrendjének és alkotmányos életének megragadásához Dilcher az alábbi négy ismertetőjegyet emelte ki: városi béke, városi szabadság, városjog s a polgárság közösségi életvitelén alapuló alkotmányos rend. Ezek az alábbiakban ismertetésre kerülő ismérvek a városnak eddig kevésbé vizsgált jellemzőire irányítják a figyelmet.

A város a középkori társadalomban az első és egyedüli zárt, magánharcoktól mentes egység, így a *városi béke*, a középkori városi élet alapvető kategóriája a városnak egyik lényegi elemét állítja a vizsgálat középpontjába. A város ugyanis kívül állt a különböző megtorlási nemek, a vérbosszú és az erőszakos önhatalom körén, s békéje a város urának védelme alatt állt. Ez a békeállapot a korabeli forrásokban is megfogalmazást nyert, mint arra a XII. századi városi jogforrásokban előforduló *pax urbana* kifejezés is utal.⁶⁶

Ez a békeállapot a Német Római Birodalom városaira vonatkoztatva a városok és a tartományok viszonyában is összehasonlítási alapot jelenthet, mert, míg a *városi* béke helytől, időtől, tárgyi és személyi körét tekintve függetlenül érvényesült, a *tartományokban* a magánharc tilalma a hatalom megtestesítőjének személyéhez kötődött, s nem terjedt ki a nemesi különjogokra, illetve a privilégiumokra.⁶⁷ Az

---

63 Dilcher, Gerhard: Rechtshistorische Aspekte des Stadtbegriffs. In: Vor- und Frühformen der europäischen Stadt im Mittelalter. Szerk.: Jankuhn, Herbert – Schlesinger, Walter – Steuer, Heiko. Göttingen, 1973. (a továbbiakban Dilcher, 1973.) 12–32. p.

64 Weber, M.: i. m. 727–814. p.

65 Ebel, 1958. Uő: Die Willkür. Eine Studie zu den Denkformen des älteren deutschen Rechts. Göttingen, 1953. Uő: Über die Rechtsschöpferische Leistung des mittelalterlichen deutschen Bürgertums. In: Vorträge und Forschungen, 11. köt.: Untersuchungen zur gesellschaftlichen Struktur der mittelalterlichen Städte in Europa. Szerk.: Mayer, Theodor. Stuttgart, 1966. (a továbbiakban Ebel, 1966.) 241–258. p.

66 Keutgen, Friedrich: Urkunden zur städtischen Verfassungsgeschichte. Berlin 1901. (Utánnymás: Aalen, 1965) 93. p.

67 Angelmeier, Heinz: Königtum und Landfriede im deutschen Spätmittelalter. München, 1966. 11–26. p.

előbbiekben idézett Wilhelm Ebel-i gondolathoz kapcsolódva megállapíthatjuk, hogy a városi béke intézménye magában hordozta a modern társadalmak államközi békéjének egyes vonásait.

A béke tartós megőrzése az együttélés új intézményeit hívta életre, s ezzel együtt közös feladatok keletkeztek a településen belül. A magyar fejlődésben a városi béke különösen ebben a tekintetben vizsgálható, hiszen a magánharc s annak korlátozása a magyar városok árpádkori fejlődésében a nemesség különleges státuszából eredően kevésbé volt meghatározó. Az együttélésből adódó közös feladatoknak kell tehát a magyar városfejlődést illetően kiemelt figyelmet szentelnünk. A városok kezdeti fejlődését döntő módon befolyásoló közös feladatként értelmezhetjük a városok fallal való körülvételét, mely ténylegesen is a városnak és környékének zavartalanságát, békéjének megőrzését szolgálta. Egyéb védelmi feladatok mellett a települési egységen belüli együttélés megszervezése is közösen megoldandó feladatok elé állította a város formálódó közösségét. A magyar várostörténetben a fenti ismerv alapján értelmezhetjük továbbá a tatárjárás utáni városfejlődés megélénkülését s az erősített városok kiemelkedő szerepét: a városfal építése és fenntartása közösséget formáló tényezőként jelentkezett.

A dilcheri koncepció második ismérve, a *városi szabadság* két vonatkozásban is jelentőséggel bír. A városi szabadság egyik értelmében a szerző a város és polgárainak jogállására utalt, melyből a középkori jogrend értelmében városonként különböző alkotmányos státuszra következtethetünk. Másrészt a városi szabadság a polgárok jelentős részének szolgálai állapotból felemelkedett, szabad státuszát is jelenti, s ebben a kontextusban bír különös jelentőséggel a „városi levegő szabaddá tesz” (Stadtluft macht frei) mondat. Ez alatt azt az eltérő hosszúságú, de relatív rövid idő alatt lezajló státuszbeli változást értjük, melynek következtében a földesúr elvesztette szolgája, illetve jobbágya feletti jogát, s a felszabadult egyént nem vetette ismét erőszakkal hatalma alá.

A városi szabadság azonban nem azonos értelmű a modern szabadságfogalommal, mivel a városlakók jogállásuk szerint különböztek. A polgárság differenciált jogállása Frankfurt városának igazgatásában pontosan nyomon követhető: a tanács három elkülönült padjában helyet foglaló tanácstagok a polgárság három különböző rétegéből kerültek ki, mely egyben a városi társadalom tagolódását is tükrözte.⁶⁸ A városi szabadság mint kritérium ezenkívül a városlakók jogállásának mércéjeként is alkalmazható. Ennek kapcsán utalnánk a budai halászház különleges

---

68 *Dilcher, Gerhard: Zum Bürgerbegriff im späteren Mittelalter. Versuch einer Typologie am Beispiel von Frankfurt am Main. In: Über Bürger, Stadt und städtische Literatur im Spätmittelalter. Szerk.: Fleckstein, Josef – Stackmann, Karl. Göttingen, 1970. 59–105. p.*

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen (IBM, lehetőleg WinWord 2.0-ás vagy 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a nyomtatott kéziratot is.
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, önálló szöveggént a dolgozat végéhez csatolva készüljenek.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) a 0.5-1.5 íves kéziratokat tekintjük (kb. 45 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) *A folyóiratcikk szerzője*: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [= lásd], jz. vagy jegyz.

jogállására, akik ugyan városlakók voltak, de foglalkozásukból kifolyólag a király szolgálatában álltak, királyi kondicionáriusok voltak.⁶⁹ Ez a problémakör veti fel továbbá a városban házzal bíró nemesek státuszának kérdését is.

A városi szabadság értelmezése kapcsán azonban megállapítható, hogy a középkori európai nagyvárosok polgársága összességében véve a XII. századtól kezdve tulajdonviszonyaik, öröklési jogviszonyaik, szolgáltatásaik s jogállásuk alapján egy sajátos társadalmi rendet alkotott, mely az alárendeltségi viszonyon nyugvó szolgai státusztól jelentősen különbözött. A polgárság kialakulásában meghatározó szerepet játszottak a szabad jogállású kereskedők. A formálódó városokba való beköltözésük és politikai aktivitásuk jelentős mértékben hozzájárult egy egyenrangú, polgári réteg kialakulásához.

A kereskedői rétegen kívül a középkor társadalmi palettáján más különleges, nem szolgai jogállású csoportokkal is találkozhatunk, akiknek jelenléte a települések jogi értelemben vett felemelkedését, a polgárság szabad jogállását eredményezte. Az Alpok déli fennsíkjaián élő állattenyésztő csoportok és az erdőirtások által keletkezett települések szabadsága, valamint a közép-kelet-európai régióban a hospesszabadságok is a polgári jogállás csírait hordozták magukban. Ezen szabad jogállású csoportok új színfoltot jelentettek a hatalmi viszonyok differenciálódásának folyamatában.

A középkori város fejlődése egy sajátos jogrendszer keletkezését eredményezte, melynek normarendszerét a város saját keretein belül, ön maga hozta létre. Ebben az értelemben nevesítette Dilcher a középkori város értelmezésének harmadik lényegi kategóriájaként a *városjogot*. Míg azonban a korábbi irodalomban a városjog jogágak szerinti zárt, statikus rendszerének megalkotására törekedtek, a városjog modern tipizálására s értelmezésére a mai jogtörténet új megközelítési módot alkalmazott. A dilcheri koncepcióban a városjogot a város alkotmányos rendjét felölelő, illetve a polgárság együttélésére vonatkozó belső szabályok alkotják. A városjog tehát jogi struktúrák összessége, mely elsősorban a modern magánjog és büntetőjog, illetve azok eljárásjogi normáinak felel meg.

A város fejlődése során a normák differenciálódása a jogszabályok normacsoportonkénti elkülönüléséhez vezetett. Míg a városi jog korai szakaszában a különböző természetű szabályok egymástól elválaszthatatlanok, s szorosan összekapcsolódnak, a későközépkor végén egymástól jól elkülöníthető normacsoportok megjelenése figyelhető meg a nyugati városok történetében. Ennek eredményeként ma-

---

69 *Kubinyi András*: Die Anfänge des städtischen Handwerks in Ungarn. In: La formation et le développement des métiers au Moyen Age (VIe–XIVe siècles). Szerk.: Gerevics László et al. Bp., 1977. 143. p.

gánjogi és büntetőjogi, anyagi és alaki normák mellett az igazgatásrendészeti jog, az igazgatási jog s attól elkülönülő belső és külső alkotmányos szabályok megjelenése figyelhető meg. A normák differenciálódása a jogi feljegyzéseken belül is jól nyomon követhető; a Budai Jogkönyv normarendszere, de a Jogkönyv felépítése is ennek a differenciálódási folyamatnak egy köztes fázisát tükrözi. A Jogkönyvben jól megkülönböztethető módon elkülönültek egyes normacsoportok, így az emberölésre, rablásra, lopásra s egyéb büntetendő cselekményekre vonatkozó szakaszok egy helyen nyertek rögzítést.⁷⁰ Ezzel szemben vegyesen találunk magánjogi s igazgatásrendészeti normákat az ún. dogmatikai részen belül.

A szűkített értelemben vett városjog anyaga azonban nem fogja át a városi jogforrások teljes normarendszerét, a városjog ebben az értelemben tehát nem azonos a források jogi vonatkozású szabályaival. A szűkebb értelemben vett városjogi normákat el kell határolni a források városi hivatalokra vonatkozó, adminisztratív szabályaitól, a privilégiumok városi szabadságra vonatkozó rendelkezéseitől, valamint a magisztrátus városi béke megőrzésére kiadott rendeleteitől. A városjog tehát az öngazgatás, a bíráskodás folytán érvényesített klasszikus jogi normák összességként értelmezhető.

A középkori város modelljét Dilcher nyomán egy sajátos *alkotmányos renddel* is jellemezhetjük, mely a városlakók közösségi életvitelét jelenti, s a városfalakon belül szolidaritás alapján nyugvó együttélési formában jelenik meg. A városi közösség helyhez kötött együttélési forma, ez különbözteti meg a városi polgárok közösségét a szintén közösségi alapon szerveződő kereskedőgildáktól. A városi közösségi lét korporatív elemeken alapuló, sajátos intézményrendszert hozott létre, ez az intézménycsedés jelenik meg az összetartozás kultuszában is. Ebben a vonatkozásban értelmezhetjük a városi védőszentek kultuszát, mely a Rajna menti kereskedővárosokban különös jelentőséggel bírt. Példaként utalnánk Köln városában az Ursula-kultuszra.

A középkori jogkönyvek elemzése céljából a továbbiakban a dilcheri városkoncepció ismérveiből a városi jogot emeljük ki, s a jogtörténettudomány elméleti eredményeinek ismertetésével a városi jogforrások adekvát megragadásához szükséges elméleti háttérrel igyekszünk bővíteni.

---

70 OS 255-278.

VI. A városi jog eredete és érvényesülési köre

A német jogtörténetben a városi jog értelmezésére eltérő nézetrendszerek láttak napvilágot, a különböző megközelítési módok kiindulópontja azonban azonos: a városi jog lényegi megragadásánál annak eredetére s érvényesülésének okaira keresték a választ. Ennek megfelelően az alábbiakban ismertetésre kerülő, a modern német jogtörténettudományban a városi jog kutatását elméletileg megalapozó tézisek a városi jog értelmezésének egy közös irányát alkotják.

A középkori városi jogot elsősorban a kereskedők szokásjogából kifejlődött joganyagként értelmezte Hans Planitz, a kölni majd a bécsi egyetem jogtörténeti intézetének professzora utolsó pályaszakaszán a 40-es évek végén, az 50-es évek elején.⁷¹ Városjogi elméletében különös hangsúlyt kapott a vásári jog, s ennek megfelelően a városi jog alakításában a kereskedők szerepe, melyet a középkori város keletkezéstörténetével és alkotmányos szervezetének klasszikus elméletével indokolt. Tézisei általános alkotmánytörténeti, jogtörténeti, társadalomtörténeti, gazdaságtörténeti és várostopográfiai kutatások metszéspontjaként értelmezhetők. A Planitz-i nézetek alapján a Rajna menti városok középkori jogát, de e városok alkotmányos életének alakulását is kereskedőtelepekre (vicus, wik) vezethetjük vissza.⁷² A wik a Karoling-kor utazó távolsági kereskedőinek telepeként tartható számon, mely több szempontból is a középkori város előzményének tekinthető.

A kereskedők meghatározó szerepét az *alkotmányos* fejlődés tekintetében Planitz a polgárközösség létrejötténél emelte ki, mivel a középkori város a nyugati püspöki városok esetében a kereskedők és a kezdetben szolgai státuszú kézművesek szövetségéből (coniuratio) jött létre. A városi autonómia ebben az értelemben a tartományúri (püspöki) hatalom kiterjesztése ellen szövetkezett polgárság megharcolt, közös jogállásaként értelmezhető. A wik meghatározó jellegét *településtudományi* érveken kívül *szervezetszociológiailag* Planitz azzal indokolta, hogy a kereskedőgilda a polgárközösség szervezetének előzményeként értelmezhető.⁷³ A gildán belüli béke, az önálló bírászkodás s a kereskedői jog városi viszonyok közötti megfelelője a városi béke, a városi autonóm igazságszolgáltatás és a városi jog.

A Karoling-kori privilégiumok által megalapozott kereskedői jogot (ius mercatorum) tarthatjuk Planitz-i értelemben a középkori városi jog előzményének. A kiváltságlevelekben az uralkodó különleges jogállást biztosított a kereskedőknek.

---

71 Planitz, Hans: Die deutsche Stadt im Mittelalter. Von der Römerzeit bis zu den Zunftkämpfen. 5. kiad. Graz/Köln, 1980. (a továbbiakban Planitz, 1980.) 332–336. p.

72 Uo. 35–81. p.

73 Planitz, Hans: Die deutsche Stadtgemeinde. In: ZRG GA, 64. (1944) 1–85. p.

A kereskedők az uralkodó védelme alatt álltak, élvezték a szabad kereskedés kiváltságát, vámmentességgel rendelkeztek s katonáskodásra sem voltak kötelezhetők. A privilégiumok rögzítették az ügyleteknél használatos fizetőeszköz nemét. Az uralkodók ezzel a rendelkezéssel, valamint a súly- és mértékrendszer egységesítésével is a jogbiztonság szavatolására törekedtek. Mindezt a kereskedők rendszeres szolgáltatásokkal tartoztak, az uralkodó hatalma alatt álltak, így hagyatékuk is a királyra szállt.

A kereskedői kiváltságok városi jogot meghatározó szerepe különösen két síkon figyelhető meg: a tulajdon- és birtokviszonyok, illetve a peres eljárás viszonylatában. A kereskedői birtokviszonyokat illetően megállapítható, hogy a kereskedők rendszerint királyi birtokokon telepedtek le, s ingatlanuk felett szabadon rendelkezhetek. A városi ingatlanok szabad forgalmának elővetülése figyelhető meg ebben a kereskedői szabadságban, mely a városfejlődés korai szakaszában már rögzítést nyert. Példaként Planitz Köln, Freiburg és Soest kereskedővárosokra, azok korai jogforrásaira utalt.⁷⁴ A peres eljárást illetően a bizonyítási eljárásban megfigyelhető egyszerűsödés is a kereskedői privilégiumokra vezethető vissza; az utazó kereskedők mentesültek ugyanis az istenítélet, illetve a bajvívás kötelezettségétől, mivel eskütársakat ismeretlen vidéken csak nehézséggel tudtak volna állítani. Ez a szabadság is szerves részét képezte a XII–XIII. századi városi jognak.

A városi jog keletkezésének Planitz-i magyarázata vita tárgyát képezheti,⁷⁵ a magyar városjogok kialakulásának vizsgálatánál egyes aspektusai viszont igen jól alkalmazhatók. A kereskedelem a magyar városfejlődés korai szakaszában nem bírt meghatározó jelentőséggel, a korai kereskedőtelepek, utalnánk itt a muzulmán kereskedők lerakataira,⁷⁶ nem gyakoroltak befolyást a városok jogéletére. A magyar fejlődést illetően tehát a kereskedői jogszokások hatása a városi jognak egy későbbi szakaszában vizsgálható.

A magyar városok esetében viszont a telepések a nyugati városok kereskedőihez hasonló jogállással bírtak, az uralkodó védelme alatt állottak, s különleges jogállásukat, így a kezdetektől fogva gyakorolt bíróválasztás, vámmentesség jogát privilégiumlevél garantálta.⁷⁷ Ezek a telepesszabadságok tekinthetők a magyar városi jog

---

74 Planitz, 1980. 333–334.

75 Steinbach, Franz: Hans Planitz. Die deutsche Stadt im Mittelalter. In: ZRG GA, 72. (1955) 294–299. p. (Recenzió); Kroeschell, Karl: Edith Ennen. Die Frühgeschichte der europäischen Stadt. In: ZRG GA, 72. (1955) 305–312. p. (Recenzió).

76 Balic, Smail: Der Islam im mittelalterlichen Ungarn. In: Südost-Forschungen. Szerk.: Bernath, Mathias 23. (1964) 19–35. p.

előzményének;⁷⁸ a magyar városi jogok kialakulásának értelmezésére a Planitz-i magyarázat tehát ezzel az áttétellel alkalmazható.

A kereskedői jog szerepe a városi jog kialakulásában Planitz után is a német jogtörténeti kutatások középpontjában állt. A kereskedők egyrészt a városi jog érvényesülésében játszottak meghatározó szerepet, másrészt a városi jog újszerű vonásai is a kereskedői mentalitásra vezethetők vissza, állapította meg Wilhelm Ebel kiemelkedő jelentőségű jogtörténeti írásaiban.⁷⁹ A kereskedők vezetésével jött létre a coniuratio, az esküvel megpecsételt polgárszövetség, s ez alapozta meg a jogi normák érvényesülését. A coniuratio megalakulásánál ugyanis tagjai esküvel pecsételték meg az összetartozást, s később a közösségi szabályokra tett fogadalommal újították meg esküjüket, mely egyben a jogrend megújítását is eredményezte (conjuratio-elmélet).⁸⁰

Wilhelm Ebel városi jogra vonatkozó téziseinek másik vezérfonalát a városi jog újszerűsége adja. Ezen a ponton a kereskedők a városi jog radikálisan új normarendszerének kialakításában játszott jogalkotó szerepét, valamint a nemzetközi lex mercatoriát kell kiemelnünk. Ebel a városi jogot olyan sajátos jognak tartotta, mely a szokásból és a közösség megegyezéséből fejlődött ki, s lényegét tekintve a racionalitás, a mobilitás és a gazdaságosság elvével jellemezhető.⁸¹ Ebel továbbá az archaikus jogi gondolkodásból egy racionális jogfelfogásba való áttöréssel jellemezte a városi jogot, s indoklásában a társadalmi mobilitást vette alapul. A nemzetközi kereskedelem megkövetelte mobilitás ugyanis hagyományok kötelékétől mentes, új jogi gondolkodást hív életre, mely a középkori jogrendben mobil jog keletkezését eredményezi. Ez a fajta mobilitás motiválta a városi jog normarendszerének alakulása során például azokat a törekvéseket, hogy a kereskedők adásvételi, pénztartozási jogvitáit ne a magánbosszú (Fehde) vagy a bírósági párbaj döntse el.

A városi jog újszerűsége, mint a fenti példa is mutatja, elsősorban a városi kereskedelem jogában figyelhető meg, s a középkori jog megújulása is erre a jogterületre vezethető vissza. A kereskedelem jogából eredő radikálisan új vonásként tarthatjuk számon az egyenlőség elvét, vagy az ügyletek megkötésénél, a fizetések teljesí-

77 Fügedi E.: i. m. 17–107. p.

78 Petrovics István: A korai magyar várostejlődés és az idegen jog. In: Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. I. köt. Bp.–Szeged, 1993. 265–266. p.

79 I. 65. jegyzet.

80 A coniuratio jogforrási jelentőségét l. alább a statútumoknál.

81 Ebel, 1966. 241–258. p.

tésénél érvényre jutó gyorsaság elvét. A városi jog erre a fajta racionalizálódásra élethelyzeteket tükröző normákkal reagált, mivel az archaikus jogi gondolkodás nem lért meg az árucserre jogával. A jog képződésének mobilitásával, s a jognak a felmerülő élethelyzetekre történő gyors reakcióival is a középkori jogrendben először a városi jog területén találkozunk. Ebben a tekintetben a tulajdonátruházásnál, az örökbecfogatásnál, de elsősorban az eljárásjogi viszonyokban figyelhető meg a városi jogon belül a jogtechnikai racionalizálódás és az ökonomikus jogi gondolkodás. A kereskedői jogvitáknál az eljárás gyors elintézése ugyanis alapvető követelmény volt. Ennek a folyamatnak az eredménye, hogy enyhült az eljárási formakényszer, a szimbolikus, kultikus jellegű cselekmények jelentősége csökkent, s új bizonyítási eszközök jelentek meg. Az ügyleti tanúk bizonyítóereje nőtt, s az oklevelek kiállítására rendszeresített kereskedelmi könyvnek is idővel bizonyító erő tulajdonítottak.⁸²

A kereskedők jogfejlesztése nemcsak a meglevő jogintézményeket töltötte meg új tartalommal, de új jogintézményeket, önálló ügyleteket is életre hívott. Ilyen új jogintézményként nevesíthetjük a vásári vételt. A vásári vételnél rendszerint ismeretlen volt az eladó személye, s felelősségét az eladott áruért lehetetlen volt érvényesíteni. Ebben az esetben a lopott dolog vevője tisztító esküvel mentesülhetett a lopás gyanúja alól, s ez az eskü annyira erős védelmet jelentett, hogy a dolog tulajdonosa is csak a vételár megfizetése ellenében juthatott a dolog birtokába.

VII. A városi jog és a tartományi/országos jog problematikája

A városi jog eredetének vizsgálatánál felmerül a kérdés, hogy milyen kapcsolat állt fenn a város normarendszere s a városi jog érvényesülési körén kívül, a jogélelet meghatározó közönséges, tartományi/országos jog között. Közismert, hogy a város nem határolható el egyértelműen társadalmi, gazdasági környezetétől, s ettől izoláltan a városi jog sem értelmezhető.

A történeti-jogi iskola által inspirált nézetekben erre a kérdésre azt a választ találjuk, hogy a városi jog nem más, mint az azt körülvevő közönséges jog továbbfejlesztett változata (fortentwickeltes Landrecht).⁸³ Ezzel a nézettel találkozunk a

---

82 A budai jogban I. OS 376: „Man schol der kauff leut pucher, so sÿ klagen nach gelt schult, dÿ sÿ haben geschriben, nit hoer glauben, Dan auf eÿn marck, Es het denn der antworter mith seÿner aigen hant In des clager puch geschriben, So ist eß czu glauben, Eß seÿ vmmb vil ader wenig.”

korabeli német jogtörténet egyik meghatározó jelentőségű tankönyvében is.⁸⁴ Hans Planitz bár ezt a nézetet elutasította, indoklásában azonban nem ment túl terminológiai kérdéseken.⁸⁵ Wilhelm Ebel a városi jogot a közönséges jog továbbfejlesztett változataként kezelte, de az eredeti tézis az ebeli megfogalmazásban már más színezetet nyert: a városi jog a közönséges, tartományi jog oldalhajtásaként értelmezhető (Seitentrieb der landrechtlichen Welt) — vélte Ebel.⁸⁶ A városi jog, mint a közép-európai jogi kultúra más intézményei is a közönséges jogból nőttek ki, s téziséit a szász-tükör magdeburgi jogot s további jogi feljegyzéseket meghatározó jelentőségével indokolta.⁸⁷

Az ebeli tézisére válaszolva fejtette ki Gerhard Dilcher erre vonatkozó nézeteit a német jogtörténeti kongresszuson 1988-ban, mely a Savigny Zeitschriftban az alábbi allegorikus címmel jelent meg: „Hell, verständig, für die Gegenwart sorgend, die Zukunft bedenkend” („Világos, érthető, gondoskodván a jelenről, gondolván a jövőre”).⁸⁸ Dilcher szerint a városi jog teljesen más alapokon nyugszik, mint a közönséges tartományi jog, a városi jog mintegy kiemelkedik közönséges jogi környezetéből. A városi jog normáira, azok újszerűségére nem találunk példát a korábbi közönséges jogi jogforrásokban. Ezzel összefüggésben értelmezhető az új jogterületek megjelenése, melyek először szintén városi viszonyok között nyertek teret, s a városi jogra vezethetők vissza. Ilyen területként nevesítette például a kereskedelmi jogot. A közönséges jogtól való radikális különbözőséget jelzi az a városi viszonyok között végbemenő folyamat is, mely a magánjogi és a közjogi jogviszonyok elválását eredményezte. Ezzel szemben a Landrechtben meghatározó jelentőséggel bírtak a jogsértések, s a jogsértésekre válaszoló közösségi reakciónak, a bosszúfajtának a szabályai, melyben a magánjog és a közjog egységét figyelhetjük meg.

---

83 E nézetek átfogó kritikájára l. *Dilcher, Gerhard*: „Hell, verständig, für die Gegenwart sorgend, die Zukunft bedenkend”. Zur Stellung und Rolle der mittelalterlichen deutschen Stadtrechte in einer europäischen Rechtsgeschichte. In: ZRG GA, 106. (1989) (a továbbiakban *Dilcher*, 1989.) 12–17. p.

84 *Schröder, Richard – Künßberg, Eberhard* v.: Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte. 7. kiad. Berlin/Leipzig, 1932. 741. p.

85 *Planitz*, 1980. 332. p.

86 *Ebel*, 1966. 242. p. és *Ebel*, 1958. 1. p.

87 Ennek a nézetnek a kritikájára l. *Dilcher*, 1973. 12–32. p. Uő, 1989. 12–45. p.

88 *Dilcher*, 1989. 12–45. p.

A városi jog–közönséges jog viszonylatában értelmezhető továbbá az a különbség, mely a hierarchikus–feudális tulajdonviszony s a polgári jogrend között húzódik: Az egyik oldalon a hierarchikus struktúrára s személyes jogviszonyokra épülő hűbéri jogi birtokviszonyok állnak, s a normákat a személyek jogi státuszát tükröző hatalmi viszonyok hatják át. A városi tulajdonviszonyokban viszont már mutatkoznak a hatalmi viszonyoktól független, modern tulajdoni formák első jelei.⁸⁹ Ezzel összefüggésben érdemes megemlíteni, hogy a forgalomképes tulajdon megjelenése is a városi joghoz kötődik. A fenti megközelítési mód a magyar jogtörténeti irodalomban a városi jog–országos jog kapcsolataként értelmezhető, s arra hívja fel a figyelmet, hogy a városi jogkönyvek anyaga nem vizsgálható önmagában, elszakítva az országos jog kialakulásától.

A városi jog–közönséges jog problematikája kapcsán röviden utalnánk a városi jogi intézményrendszer kettős funkciójára, melyet Dilcher szemléletes módon egy Janus-fejhez hasonlított.⁹⁰ A városi jogintézmények, s ez képezi a Janus-fej egyik oldalát, a nemesi jog által meghatározott külső jogrendtől való elhatárolódást testesítik meg, másik oldalukat viszont a város belső jogrendjének a szabályozása képezi. Így a városi jogkönyvek klasszikus városjogi normái is ennek a kettős jellegnek a tükrében értelmezendők.

VIII. A városi jogforrások értelmezéséhez

A városi jog tradicionális rendként értelmezhető, melynek megjelenése a településfejlődés meghatározott fokához kötődik. A városi jog vizsgálatának központi kérdését, mint arra a bevezetőben utaltunk, a jelenség fejlődési ívének a jogfejlődés társadalmi háttérében való felvázolása képezi. A forráselemzés tehát nem szorítkozhat az egyes jelenségek történelmi környezetükből való kiragadására, s történeti–dogmatikai módszerek kizárólagos alkalmazására, hiszen a városi jog feljegyzése is a városfejlődés egy adott szakaszának jelenségeként értelmezhető.

A városi jogok forrásainak vizsgálatánál kiindulópontként érdemes átgondolni, hogy milyen szerepet játszott a jog az adott város életében. Mivel a jogi normák a felmerülő problémákra adott válaszként ragadhatók meg, a forráselemzéssel a jogfejlődés tükrében a városi együttélési viszonyoknak azt a területét ismerhetjük meg, melyek feltétlenül normatív parancsokat igényeltek. A városi jog mint normarendszer értelmezésénél felmerül továbbá a kérdés, hogy mely szabályok nyertek írás-

---

89 Uo. 26–29. p.

90 Uo. 22. p.

beli rögzítést, s hogy az írásban rögzített normákról honnan lehet ismereteket szerezni.

A városi jog a hagyomány által megalapozott sajátos jogrendként is értelmezhető, melynek normái kezdetben szóbeli átörökítés útján határozták meg a városlakók életét. A szóbeli jogi tradíciókról az írásbeliségre való áttérés⁹¹ folyamatában, melynek kezdeteként az európai fejlődés tükrében a XII. századot jelölhetjük meg, különös jelentőséggel bírt a városi normák feljegyzése. A városi normák egy része idővel privilégiumban, városi statútumban, másik város számára közölt „jogi iránymutatásokban”, illetve szerződéshez hasonló megállapodásokban nyert írásbeli, rögzített formát; összességében véve azonban a városi jog első évszázadait a szóbeli átörökítés határozta meg. A városi jog átfogó feljegyzése a magyar jogtörténetben a XIV–XV. századra tehető, s a jogkönyvek sorában a XV. század elején feljegyzett Budai Jogkönyvön kívül kiemelhetjük Zsolna város jogkönyvét 1378-ból, a XV. század elején feljegyzett Pozsonyi Jogkönyvet, Selmechánya 1466-ból való s Körmöcbánya 1492-as városi jogkönyveit. A városi jogi feljegyzések időben megelőzték a közönséges jog átfogó rögzítését.⁹² Jogi vonatkozásban is értelmezhető tehát a fentiekben ismertetett Hattenhaueri tézis, miszerint a város a középkori fejlődés egyik hajtóerejét jelentette.⁹³

A városi jog forrásainak, különösen a városi jogkönyvek feldolgozása során a joganyag kialakulására s forrásbeli kapcsolataira érdemes különös figyelmet fordítani, a jogi rendelkezések tartalma vagy a joganyag jogágak szerinti dogmatörténeti megismerése a kiindulási alapot jelentheti a fent jelzett kutatási feladatok elvégzésében. Ez a megközelítési mód azért is fontos, mert a városjogok egyedi normái városonként eltérőek voltak, s tartalmuk az adott város jogállásától függött. Az egyedi szabályok dogmatikai elemzése során statikus képet kapnánk az adott városról, mely kevés ismeretanyaggal rendelkezik,⁹⁴ ezért szerencsésebb a városi jogkönyvek feldolgozásánál a városi jog rétegződésének kérdését a kutatás középpontjába állítani.

A városi jog forrásainak, rétegeinek nevesítése a korabeli városi jogi irodalomban is nyomon követhető, a bevezetőben idézett gondolat ennek pregnáns példája.

---

91 A magyar jogfejlődésre vonatkozóan röviden utalnánk az oklevélkiállítás hiteleshelyi gyakorlatára l. *Eckhart Ferenc*: Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 9. (kiegészítő köt.) (1915) 395–555. p.

92 *Bónis György*: Középkori jogunk elemei. Bp., 1972. 141–233. p.

93 *Hattenhauer, H.*: i. m. 208. p.

94 *Kidding, Sándor P.*: Is townlaw law? In: Wuppertal Law Review, 6. (1995) 17. sz. 7–8. p.

A Budai Jogkönyv szerzője művének kezdetén a középkori jogkönyvek hagyományainak megfelelően nevesítette a Jogkönyv forrásait. Legfontosabb forrásként jelölte meg a szerző az ún. Handfesteket, azaz a *királyi privilégiumokat*, s utalt a szabadságlevelek város jogállását meghatározó szerepére.⁹⁵ A városi jog legkorábbi rétegének számító királyi privilégiumlevelek rendelkezései a városi jog külső keretét alkotják. A városi jog fejlődése során a szokásjogi jogrend ugyanis a privilégiumi rendelkezések keretén belül hozta létre sajátos normáit. További réteggént nevesítette a szerző a városi bírói fórum *ítéleteit* és a városi *jogszokásokat*. Ezenkívül utalt a bevezetőben a magdeburgi joggal való összefüggésre, ami azonban egy egészen más problémakört vetít előnk.⁹⁶ Az említett forrásokon kívül azonban a városi jognak további rétegeit is nevesíthetjük.

Előként említenénk a *hospes-szokásokat*, melyek a királyi privilégiumokon keresztül, közvetlen módon befolyásolták a városi jog alakulását, s a városjogok legkorábbi forrásaként tarthatók számon. A királyi kiváltságlevelekben nem rögzített telepesszokások a városi jogban szóbeli hagyományozás útján éltek tovább. A telepesszabadságoknak ez a meghatározó szerepe adja a közép-kelet-európai városi jog fejlődésének egyik specifikumát. A városi jog az *országos jog* környezetében, abból kiemelkedve létezett és azzal kölcsönhatásban fejlődött. Különösen a városi jogkönyvek feljegyzése során kell számolnunk a *királyi törvényhozás* hatásával, mivel a dekrétumok rendelkezései a városi szokásjog közvetítésén keresztül, de közvetlenül is alakították a városi jogot. A budai jog feljegyzése szempontjából különös jelentőséggel bírt Zsigmond városi törvénye.⁹⁷

A városi jog fejlődésében a törvényi rendelkezések mellett viszonylag késői réteggént jelennek meg a városi jogalkotás termékei, a *statútumok* (Satzung, Einung). Ezek a városi testületek által alkotott szabályok hoztak mobilitást a statikus középkori jogrendbe, s eredményezték a városi jog megújulását. Érvényszerűségi alapjukat a polgárság megegyezése adta, mivel a közösség tagjai az összetartozás megerősítésével a normák megtartására is fogadalmat tettek.⁹⁸ A fogada-

95 OS I: „[...] Vnd ist geschriben nach allen ausgesprochen vrtailen vnd nach gueterr löblicher gewohnhait, Vnd allermaisten nach sag hantfestlicherr prieff, Damit dy selbe Ofenstat gestiftt, gefreyet vnd pegabet wardenn ist von manigen künigen vnd fürsten des lands zu Vngeren.”

96 A Budai Jogkönyv forrásbeli kapcsolataira l. *Gönczi Katalin*: Ungarisches Stadtrecht aus europäischer Sicht. Stadtrechtsentwicklung im spätmittelalterlichen Ungarn am Beispiel von Ofen. Megjelenés alatt. (Frankfurt/M.)

97 Zsigmond király rendezte először törvényi szinten a városok jogállását 1405. évi I. dekrétumában.

98 *Ebel*, 1958.

lomtétel történhetett esküvel; a polgárságba való felvételt eredményező polgáreskü is ilyen gyökerekre vezethető vissza. A jogrend megtartására tett fogadalom idővel azonban eskühöz hasonló szimbólikus akaratnyilatkozatokban öltött testet, ebben az értelemben a budai bíró és a tanács hivatali évének leköszönése után a polgárközösség „köszönetnyilvánítása” is az alkotmányos rend megerősítését szolgálta.⁹⁹

A városok belső igazságszolgáltatása következtében ezek az érvényesüléseket, forrásukat tekintve különböző rétegek azonos szintre kerültek, s a városi bírói fórum ítélezési gyakorlata folytán egymással vegyültek. A városi jogkönyvben ezen rétegek ebben az elegyített formában nyertek rögzítést, s másodlagos joganyaggal egészültek ki. Ilyen járulékos joganyagként nevesíthetjük a szerző képzettségére visszavezethető római jogi, illetve kánonjogi normákat, a német jogkönyvek kompiláció útján bekerült szövegrészeit vagy a dunai kereskedelem közvetítette bécsi jogszokásokat.

A középkori magyar jogfejlődés kiemelkedő jelentőségű forrásait s azoknak az európai jogtörténet tükrében való értelmezését igyekeztünk ezzel az elméleti alapvetéssel a tudományos érdeklődés reflektortényébe állítani. A városjogi források feldolgozása nemcsak a várostörténet szempontjából bír jelentőséggel, hanem a magyar jogi kultúra európai gyökereit tekintve is kiemelkedő fontosságú.

---

99 OS 64: „[...] sullen zu sam treten dý ganz gmainder Stat, deütsch vnd vngerr vor dem Rathaus vnd süllen erwellen einen kündigen man, der sol den obgeschriben herren dangken in den warten: Lieben heren, wir dangken euch dyemüetiglich der grossen müe vnd gueten fleiss, dý ir dy vergangne zeit mit vns gehabt habet vnd wir pitten, ir vns wellet euch dy stat lassen peuolhen sein vnd wellet vns pewaren, als ir vns dý vergangen zeit piss herr habt gethan. Vnd wellet vns raten vnd helffen pedengken, wye wir dy stat hin fürr mügen pewaren nach anweisung alterr löblicherr gewonhait.”

**Katalin Gönczi: Die mittelalterliche Stadt aus rechtshistorischer Sicht.
Methodische Überlegungen zur Analyse des Stadtrechts**

Das ungarische mittelalterliche Stadtrecht gehört, abgesehen von Arbeiten unter dem Einfluß der historischen Rechtsschule, zu den unerforschten Gebieten der ungarischen Rechtsgeschichte. Damit seine Quellen mehr wissenschaftliche Aufmerksamkeit auf sich ziehen, werden einige methodische Überlegungen zur rechtshistorischen Analyse mittelalterlicher Stadtrechte vorgestellt.

Nach einem kurzen Überblick zum Forschungsstand wird eine Methodik erarbeitet, mit der sich Funktionen, Entwicklung und europäische Zusammenhänge der mittelalterlichen Stadt berücksichtigen lassen. Anhand der Erörterung der wichtigsten Grundlagen und Ergebnisse der modernen Stadtrechtsforschung werden die für die ungarische Stadtrechtsgeschichte anwendbaren Forschungsfragen aufgezeigt. Dargestellt werden u. a. die methodischen Ansätze von Max Weber (Idealtyp der mittelalterlichen okzidentalen Stadt), die Genossenschaftslehre von Otto v. Gierke, die rechtshistorischen Ansätze von Hans Planitz und Wilhelm Ebel und insbesondere die rechtshistorischen Aspekte des Stadtbegriffs nach Gerhard Dilcher. Auf die Frage der Wechselwirkung zwischen Stadt- und Landrecht wird ebenfalls eingegangen. Schließlich wird ein Modell speziell zur Analyse der ungarischen Stadtrechtsentwicklung vorgeschlagen, welches durch die Erfassung des Stadtrechts nach seinen Quellen und Schichten eine Alternative zur bisherigen Dogmengeschichte bietet.

Auf diesen methodischen Ansätzen beruhende Quellenanalysen sind nicht nur für die Stadtforschung, sondern im Hinblick auf die europäischen Wurzeln der ungarischen Rechtskultur auch allgemein von besonderer Bedeutung.

MISKEI ANTAL

RÁCKEVE KÖZÉPKORI PECSÉTJE ÉS CÍMERE

I.

A címer leírása

Az 1802. augusztus 6-án tartott tanácsülésen a város elöljárósága meglepődve tapasztalta, hogy az általuk használt pecsétnyomó — amelynek készítési idejét a nyelére vésett évszám (1520) mutatta — ezüstbevonata letöredezett. Ráckeve ún. Régi Protocollumának adata szerint a városi vezetés még a XIX. század elején is a középkorban készített pecsétnyomóját használta.¹

A XIX. század második felétől kezdve több cikk is foglalkozott a város pecsétképével, amelyet a városi önkormányzat 1989-ben Ráckeve címerévé nyilvánított. A címer legszakszerűbb leírását Horváth Lajos végezte el: „A címerpecsét körirata: VITA MIHI CHRISTUS RERV M CONCORDIA FISCUS R. K. A vonalkeret és körirat által határolt kerek mezőben középen hasított reneszánsz tárcsapajzs látható, melynek jobb mezőjében hegyével lefelé fordított, egyenes, kétélű kard lebeg, keresztvása egyik oldalt fel, másik oldalt lefelé hajlik, bal mezője kilencszer vágott, vagy másként vörös–ezüst sávozatú. A pajzs karéjaiban az R és K (Ráckeve) betűk.”²

Mielőtt a címer érdemleges tárgyalásához kezdenénk, előjáróban feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy nem törekedtünk a téma teljes lezárására, hanem gondolatainkkal a további kutatást kívánjuk elősegíteni.

---

1 Pest megyei Levéltár (= PmL) V. 180/A–a. Ráckeve mezőváros levéltára. Feudális kor. Tanácsíratok, jegyzőkönyvek. 3. köt. (1800–1806) 201. p.

2 Horváth Lajos: Pest megye városi, községi és megyei pecsétjei 1381–1876. Bp., 1982. (Pest Megyei Levéltári Füzetek 4.) 158. p. (a továbbiakban Horváth, 1982.); Uő.: Ráckeve és Skaricza Máté históriás verse. In: Tanulmányok Ráckeve múltjából. Ráckeve Szentendre, 1986. (Ráckevei Füzetek 10.) 33. p. (a továbbiakban Horváth, 1986.) Ráckeve legkorábbi pecsétjének átmérője: 28–30 mm. A címert l. a címlapon.

A városi pecsét és címer

A fent említett pecsét legkorábbi előfordulása — jelenlegi ismereteink szerint — egy 1586. május 12-én kelt okiraton található, amikor Ráckeve Vác, Cegléd, Tolna, Nagykőrös és Nagymaros mezővárosokkal egyetemben kezességet vállalt Ali koppányi bég váltságdíja ügyében.³ A mezőváros tehát azzal a pecséttel fejezte ki az ügyben való érdekelttségét, amelyen a település címere szerepelt. Ez a hivatali gyakorlat mégsem keltheti azt a benyomást, hogy minden pecsétszimbólum egyúttal címer is.

Címerjog és pecsétjog között már a középkorban is különbséget tettek. Ismeretes olyan álláspont, hogy címerviselésre, inkább a szabad királyi városok kaptak engedélyt, a mezővárosoknak és a falvaknak csak pecséthasználati jog járt.⁴ Ez az elméleti különbségtétel a gyakorlatban nem mindig érvényesült. Tolna — jóllehet mezővárosnak számított a középkorban — mégis címert kapott V. László királytól, és az ezzel járó előnyöket és kiváltságokat a szabad királyi városok módjára használhatta.⁵ A XIV. század folyamán már nemcsak városok, hanem mezővárosok, sőt falvak is viselhettek címert.⁶

Heraldikusaink általában úgy vélekednek, hogy a pecséten alkalmazott kép csak abban az esetben tekinthető címernek, ha címerpajzsra jelenik meg.⁷ Ilyenfajta ábrázolások zömében csak a középkor későbbi századaiból maradtak ránk. A XV. századtól kezdve pedig már címernek tekintették azt a pecsétképet is, amelyet eredetileg nem foglaltak címerpajzsba.⁸

3 Magyar Országos Levéltár (= MOL) E 213 Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma. Városi és községi pecséttel ellátott iratok, 8. doboz Pest megye. Ali koppányi bégről: *Szakály Ferenc*: Ali koppányi bég sarca. (Adalékok a hódoltsági magyar kereskedelem problematikájához) *Folia Historica* (A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve), 2. (1973) 35–56. p.

4 *Holub József*: Pécs város pecsétjei. In: A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1958. Szerk.: Dombay János. Pécs, 1959. (a továbbiakban *Holub*, 1959.) 138. p.
A címerjog szót azért tettük idézőjelbe, mert a heraldikai szakirodalom — ellentétben egy-két történeti munkával — nem tartja indokoltnak a szó használatát: *Bertényi Iván*: Új magyar címertan. Bp., 1993. (a továbbiakban *Bertényi*, 1993.) 16. p.

5 *Holub*, 1959. 138. p.

6 *Bertényi*, 1993. 97. p.

7 *Bertényi*, 1993. 11. p.; *Laszlovsky József*: A magyar címer története. Bp., 1990. 5. p.; *Püspöki Nagy Péter*: Zseliz város címere. Bratislava, 1976. 18. p. (a továbbiakban *Püspöki*, 1976.)

8 *Kubinyi András*: Székesfehérvár középkori oklevéladása és pecsétjei. In: Székesfehérvár Évszázada 2. Középkor. Szerk.: Kralovánszky Alán. Székesfehérvár, 1972. (a továbbiakban

A hazai szfragiszitikai irodalom többnyire a pecsét jogi természetét vizsgálta. Középkori oklevelek hitelesítésének fontos eszköze volt a pecsét. Azok a személyek vagy testületek, amelyek pecséttel rendelkeztek, pecsétjükkel hitelesítették és erősítették meg okleveleiket, így fejezték ki hozzájárulásukat az iratban foglaltakhoz.⁹ Az irat jogi hitelesítő ereje tehát a pecséthez kapcsolódott, nem pedig a pecséten alkalmazott szimbólumhoz, amely éppúgy lehetett a címer, mint bármely más, tetszőlegesen választott ábra.¹⁰

A címer viszont olyan szimbólum, amely tulajdonosának társadalmi helyzetét fejezi ki. Testületek esetében lényeges a jelkép közismertsége, hisz ez is a közösségi összetartozás tudatát erősítette. A városi címer tehát a város szimbólumának, a városi közösség reprezentatív eszközének számított.¹¹

A városi címerhasználat kezdeteit a történetírás már tisztázta. A városi autonómia kialakulásával a jogi személlyé váló városnak hitelesítési eszközt kellett használnia. A középkor korai századaiban az írásbeliség még alacsony fokon állt, ezért a fellendülő városi ügyintézés mindenki által felismerhető és össze nem téveszthető ábrát tartalmazó pecsétjével hitelesítette kiadványait. Ennek ismeretében nem meglepő, hogy a pecsétkép és a címerkép összefüggött egymással.¹² A városi pecséten megjelenő ábrákat nem minden esetben ábrázolták pajzsba foglalva, ezért nehéz eldönteni, hogy a pecsétképek eredetileg is címernek számítottak-e vagy sem.¹³

Mindezek a pecsét hitelesítő erejét jogi értelemben nem befolyásolták, hisz tudjuk, hogy városaink a XIII. század második felétől, mezővárosaink a XIV. századtól hiteles, korabeli szóhasználatlalt autentikus pecséttel rendelkeztek.¹⁴ A XV.

Kubinyi, 1972.) 163. p.; *Uő*: Az államcímer elemei középkori városaink címereiben. (a továbbiakban *Kubinyi*, 1989.) In: *Ivánfi Ede*: Magyarország címerei. Bp., 1989. (a továbbiakban *Ivánfi*, 1989.) 137. p.; *Darvasy Mihály*: Középkori városaink címereinek eredete és fejlődése. Bp., 1942. (Palaestra Calasactiana 39.) (a továbbiakban *Darvasy*, 1942.) 40. p.

9 *Kumorovitz Lajos Bernát*: A magyar pecséthasználat története a középkorban. In: A Jászóvári Premontrei Kanonokrend Gödöllői Szent Norbert Gimnáziumának és Szent Norbert Nevelőintézetének Évkönyve az 1943–44. évi iskolai évről. Szerk.: Szopek Lóránd. Gödöllő, 1944. (a továbbiakban *Kumorovitz*, 1944.) 283. p.; *Szentpétery Imre*: Magyar oklevéltan. Bp., 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 3.) 14. p.

10 *Püspöki*, 1976. 16. p.

11 *Vajay Szabolcs*: Városi címerek korszerű megújítása. In: Levéltári Közlemények (= LK.), 43. (1972) 1. sz. 97., 110. p. (a továbbiakban *Vajay*, 1972.); *Püspöki*, 1976. 16., 20–21. p.

12 *Kubinyi András*: Buda város pecséthasználatának kialakulása. In: Tanulmányok Budapest Múltjából (= TBM) 14. (1961) (a továbbiakban *Kubinyi*, 1961.) 109. p.; *Kubinyi*, 1989. 137. p.

13 *Püspöki*, 1976. 16., 18. p. (A szerző Jozef Novákot idézi.); *Kubinyi*, 1989. 137. p.

században pedig az ilyen pecséteken megjelent ábrákat — függetlenül attól, hogy eredetileg címerpajzsba foglalták-e vagy sem — címernek tekintették.¹⁵ A városi és mezővárosi pecsétek autentikus jellegét a XVI. század első felében Werbőczy István Hármaskönyve is elismerte.¹⁶

A fent elmondottakból következik, hogy Ráckeve a XVI. század végén saját, autentikus pecséttel rendelkezett, a mezővárosi kancellária ezzel a pecséttel hitelesítette a városi iratokat, és ugyanezen a pecséten szerepelt a mezőváros címere is.

Sajnálatos módon Ráckeve középkori címereslevele¹⁷ nem maradt fenn, ezért a továbbiakban a címer ábráit vesszük vizsgálat alá, szem előtt tartva a település írott és tárgyi forrásait.

A címer ábrái

Ráckeve címerének bal mezejében szereplő vörös–ezüst sávozat a XIII. század folyamán bukkan fel a királyi pecséteken.¹⁸ Sem a XIII. században, sem a későbbi

---

14 *Kumorovitz Lajos Bernát*: Az autentikus pecsét. In: *Turul*, 50. (1936) 3–4. sz. 45–69. p.; *Kumorovitz*, 1944. 336. p.

15 *Kubinyi*, 1972. 163. p.; *Kubinyi*, 1989. 137. p.; *Püspöki*, 1976. 17–18. p.

16 Hármaskönyv, II. rész XIII. cím 4§: „Habent praeterea etiam civitates et oppida sigilla autentica, per reges et principes ipsis concessa, quae in factis et rebus coram eis in medio eorum vertentibus ac emergendis, robur sortiuntur firmitatis.” In: *Werbőczy István*: Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve. Bp., 1990. (Tudománytár) 304. p.

17 A legrégebben fennmaradt városi armális Kassáé (1369. május 7.): *Durvasy*, 1942. 37., 54. p. *Áldásy Antal*: Címertan. Bp., 1923. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 6.) (a továbbiakban *Áldásy*, 1923.) 47. p.

18 A vörös–ezüst sávozat már megjelenhetett a XII. század végén, amelyet a Képes Krónika is – bár a jelenlegi kutatások szerint anakronisztikusan – ábrázolt. A címer mindig a zászló függvénye, ezért a jelvény előbb jelenik meg a zászló lobogóján, mint a címerpajzson. *Kumorovitz Lajos Bernát*: A magyar zászló és nemzeti színeink múltja (I. közlemény). In: *Hadtörténelmi Közlemények*. Új évfolyam I. (1954) 3–4. sz. (a továbbiakban *Kumorovitz*, 1954.) 26. p.; *Ivánfi*, 1989. melléklet, 5. ábra.

Az éremtani (numizmatikai) kutatások szintén nem zárják ki, hogy a sávok már a XII. század végén szerepelhettek a pénzekben. A XII–XIII. század folyamán uralkodóink évente bocsátottak ki új pénzeket, így mindenfajta változtatás vagy újítás szükségszerűen előbb jelent meg az érmeiken, mint a jogi természetüknél fogva konzervatívabb pecséteken: *Hóman Bálint*: A magyar czimer történetéhez. In: *Turul*, 36. (1918–1921) (a továbbiakban *Hóman*, 1918–1921.) 5–6. p.; *Vajay Szabolcs*: Az Árpád-kor uralmi szimbolikája. In: *Középkori kútfontok kritikus kérdései*. Szerk.: Horváth János és Székely György. Bp., 1974. (Memoria Saeculorum Hun-

időkben nem szokatlan jelenség, hogy az államecímer valamelyik eleme megjelenik a városi címereken.¹⁹ Legkorábban a sávozott heroldalak, később a kettős kereszt.²⁰

A kilenceszer vágott pólyás címer uralkodóink közül Imre király 1202. évi arany- és II. Endre király 1213-tól használt kettőspecsétjével, városaink közül Esztergom címerábrájával rokonítható.²¹ Mégsem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy a kilenceszer vágott vörös–ezüst sávozat Imre és II. Endre királyok uralkodása alatt jelent meg, hiszen a XIII. század második felében is — pl. V. István király pénzein — találkozunk vágásos címerpajzsokkal.²² A vágások száma azért sem lehet pontos korjelző, mert a sávok száma a XIII. század folyamán még ingadozott, hogy aztán a XIV. század közepétől a hétszer vágott heroldalak terjedjen el.²³

A vágott címerpajzsot felvett városok elsősorban az Árpádokkal való szoros kapcsolatukat emelték ki. Az európai heraldikában is gyakran megtörtént, hogy a városok felvették tulajdonosuk címerét vagy annak egy elemét. De az Árpád-korban a vágások nemcsak a király tulajdonjogát fejezték ki, hanem a király védelmét is hangsúlyozták. Aki a várost vagy annak címerét megsértette, a kor gondolkodása szerint azt is megsértette, akinek a címere (vagy annak egy-egy eleme) a város

---

gariae I.) (a továbbiakban *Vajay*, 1974.) 372. p.

19 *Darvasy*, 1942. 21–25. p.; *Kubinyi*, 1989. 137–141. p.

20 Esztergom és Buda vágásos címeréről: *F. Wattai Erzsébet*: Az esztergomi latinok kettőspecsétje. In: *Archeológiai Értesítő*, 90. (1963) (a továbbiakban *F. Wattai*, 1963.) 39–45. p.; *Kubinyi*, 1961. 109–144. p. Zólyom város kettőskeresztjéről: *Szendrei János*: Zólyom város pecsétje. In: *Turul*, 9. (1891) 2. füz. 92–94. p.

Az országcímerben viszont a kettős kereszt a korábbi címerkép. III. Béla korában már pénzekben, IV. Béla idejében pedig az uralkodó felségpecsétjén szerepel: *Kumorovitz Lajos Bernát*: A magyar közép- és nagycímer kialakulása. In: *LK*, 36. (1965) 2. sz. 211. p.; *Kumorovitz Lajos Bernát*: A magyar címer kettőskeresztje. In: *Turul*, 55. (1941) (a továbbiakban *Kumorovitz*, 1941) 54–56. p.; *Bertényi*, 1993. 64. p.

21 *Bertényi Iván*: A vörös–ezüst sávozat funkciója néhány városunk címerében. In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk.: Székely György. Bp., 1984. (*Memoria Sacculorum Hungariae* 4.) (a továbbiakban *Bertényi*, 1984.) 428. p.; *F. Wattai Erzsébet*: Esztergom kilenceszer vágott címerpajzsának keletkezését 1202 és 1255 közé helyezte: *F. Wattai*, 1963. 44. p.

22 *Bertényi*, 1993. 67., 91. p.; *Kubinyi*, 1961. 114. p.

23 *Bárczay Oszkár*: Magyarország címere. In: *Turul*, 15. (1897) (a továbbiakban *Bárczay*, 1897.) 160–162. p.; *Bertényi*, 1993. 91. p. Úgy tűnik, hogy nem a vágások pontos számán, hanem a többször vágott pajzmezőn volt a hangsúly: *Bertényi*, 1984. 428. p. Az is elképzelhető, hogy a sávozott heroldalakot IV. Béla uralkodása után is fel lehetett venni a címerbe (Uo. 428–430. p.)

címerén található. Másrészt az uralkodó címerének felvétele kötelezettséget is rótt a városra, mert a király magánföldsúri hatalma alatt álló városok katonái — főleg a XIII. század közepe táján — a magánföldsuraságot kifejező vágásos zászlók alatt harcoltak.²⁴

A külföldi heraldikai szakirodalom már régen bebizonyította, hogy az uralkodói jelvények jelentéstartalma évszázadonként, esetleg még gyorsabban is változott.²⁵ Nálunk ez az időszak épp akkor (XIV. század) következett be, amikor a sávok száma kezdett állandósulni. Az új dinasztia (Anjouk) családi címerének lilimait egyesítette az Árpád-ház családi címerével, a vágásos heroldalakkal, mégpedig úgy, hogy a lilimok a bal, a vágások a jobb oldali mezőbe kerültek. A városok pedig egyre gyakrabban vették fel járulékos elemként az országcímert, illetve annak egyes elemeit.

Az Anjouk idején nemcsak ábrázolását, hanem jelentését tekintve is módosultak a sávok. A korábbi időszak gyakorlatának megfelelően a vágásokat ebben a században is csak uralkodói engedéllyel lehetett használni, továbbra is az uralkodóhoz való tartozást, azaz a királyi városok jogállását fejezték ki, de most már nemcsak a király, hanem például a királyné személyére is utalhattak. A XIV. század utolsó negyedére kialakult az országcímer fogalma, vagyis az uralkodói jelvény országcímerré bővülése azt jelentette, hogy a vágásokat címerükben használó városok az ország címerének (vagy annak egy részének) birtokosává váltak. A XV. századtól kezdve az országcímerrel való azonosság, a királysághoz való tartozás gondolata került előtérbe, amit aztán a XVI. század elején a négy ezüst sávnak a négy folyóval való azonosítása tetőzött be. Nem véletlen, hogy az ún. szabad királyi városok — és főképp ezek — éppen a XV. századtól kezdve tulajdonítottak nagy jelentőséget a vágásos pajzsuknak. A felsorolt tények bizonyítják azt is, hogy a vágásos címer jelentésváltozásait nem lehet csupán a magyar heraldika alakulásának szempontjából vizsgálni, hanem a városok gazdasági, társadalmi, politikai és jogi helyzetét

---

24 *Kumorovitz*, 1954. 26–27. p.; *Kubinyi*, 1961. 114. p.; *Kubinyi*, 1989. 137. p.; *Vajay*, 1974. 367. p.; *Bertényi*, 1984. 425. p.

25 Ezeket ismerteti: *Bertényi*, 1984. 426. p.

A XIII. század másik hatalmi szimbóluma a kettős kereszt, amely a királyi hatalmat jelképezte. A király mint uralkodó — azaz közjogi személyiségében — használta a kettőskeresztet, amely így a korona jogát fejezte ki. Ez a közhatalmi jelvény a közjogi, s nem a személyi kapcsolatra utalt. Vajay Szabolcs a kettőskeresztet — ellentétben a vágásos címerrel — keleti eredetűnek tartja. *Vajay*, 1974. 372–374. p.; *Kumorovitz*, 1941. 57. p.; *Bertényi*, 1984. 441. p. Ismeretes olyan álláspont is, hogy a vágásos címer régebb és tekintélyesebb a kettőskereszténél (*Bárczay*, 1897. 155. p.), de ennek ellenkezőjét — s ez az Árpád-korra is vonatkozik — már *Kumorovitz* Lajos Bernát bebizonyította: *Kumorovitz*, 1941. 5. p.

is figyelembe kell venni.²⁶ Mindezek alapján nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a vágásos heroldalak jelenléte Ráckeve címerében a település Árpád-kori kapcsolataira utal.

A vörös–ezüst sávozat tehát az uralkodóval hozható összefüggésbe. Attól a pilanattól, amikortól a város mint önálló jogi személy, azaz testület szerepelt, ez a sávozott címerpajzs ábrázolása kevésnek bizonyult. Kellett egy másik ábra is, amelynek kiválasztásában és kialakításában a város sokkal nagyobb önállósággal rendelkezett, mint a sávok esetében. Ezt szimbolizálta Ráckeve címerének jobb mezejében található kétélű kard, amelynek használatát szintén uralkodóink engedélyezték.²⁷

A kétélű kardok hazánkban a X. század végétől jelentek meg.²⁸ A vágásos címerpajzs vizsgálatánál láttuk, hogy a címer katonai funkciót is jelölt. A heraldikai szakirodalomból pedig megtudhatjuk, hogy a címer latin neve (arma, armorum, insignia) szintén a hadi élettel hozható összefüggésbe.²⁹ Városi címerek esetében is bizonyítható, hogy a politikai és közigazgatási fontosságú városok katonai érdemeikért címeradományban részesültek.³⁰

26 *Darvasy*, 1942. 21. p.; *F. Wattai*, 1963. 41. p.; *Holub*, 1959. 138. p.; *Bertényi*, 1984. 440–445. p.; *Kubinyi*, 1989. 140–141. p. Bertényi Iván bebizonyította azt is, hogy már a XIII. században nem általában, hanem a város által konkrétan alkalmazni kívánt pecsét használatát kellett a királynak engedélyeznie, hisz ez utalt az uralkodói engedélyre, másrészt a királyi címer ismertsége tovább erősítette a városi pecsét hitelét (*Bertényi*, 1984. 436–438. p.). Az már más kérdés, hogy a címeradományok általában csak leírták, de még nem ábrázolták az adományt. Talán ez is közrejátszhatott abban, hogy a XIII. században a városok vágásos sávozatát illetően nem találunk egységes ábrázolási rendszert. Ezekről: *Vajay Szabolcs*: Temesvár Anjou-kori címere. In: *L.K.*, 46. (1975) 2. sz. (a továbbiakban *Vajay*, 1975.) 231. p. A XV. század közepén az országcímer másik elemének, a kettőskeresztnek is megszilárdult a helyzete: 1445-ben országgyűlési törvények a magyar állam címerévé nyilvánították. (*Kumoróvitz*, 1941. 58. p.).

27 *Bertényi*, 1984. 435–436. p. Eredetileg tehát az uralkodói címer helyettesítette a városi címert, később járulékos elemmé változott. Ez a jelenség párhuzamosan zajlott le azzal a folyamattal, amikor a város polgárok közösségéből testületté vált. A jelenség jól nyomon követhető a korai pecsétfeliratok változásain is: A „*Sigillum civium*” felirattípus helyett a „*Sigillum civitatis*” jelmondat terjedt el: *Kubinyi*, 1972. 154. p.; *Kubinyi*, 1989. 141. p.

28 *László Gyula*: A honfoglaló magyar nép élete. Bp., 1988. 122. p. A kétélű kardok elterjedését Bakay Kornél vizsgálta: *Bakay Kornél*: Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéséhez. In: *Dunántúli Dolgozatok. A pécsi Janus Pannonius Múzeum kiadványai* 1. Szerk.: Dankó Imre. Pécs, 1965. különösen: 19–20. p.

29 Az arma szó másik jelentése: fegyver(zet): *Áldásy*, 1923. 7. p.

30 *Vajay*, 1975. 229–230. p.

Mégis, már a múlt században elhangzottak olyan vélemények, hogy a pallos a város vérbíráskodási jogát jelenti, és ez az elmélet napjainkban is követőkre talált.³¹ Ezen a ponton már a pallos bírói funkciója kerül előtérbe, illetve ennek jogi megnyilvánulása, a pallosjog (szabadispánság).

A középkor évszázadaiban a pallosjog (*ius gladii*) tulajdonosának lehetővé tette, hogy birtokán az elfogott gonosztevők felett ítéletet hozhasson, és azt végre is hajthassa. A szabad királyi városok esetében — királyi adomány alapján — a városbíró és a tizenkét esküdt gyakorolta a szabadispánság jogát. A pallosjog birtokosai — kiváltságuk jeleként — birtokukon akasztófát állíthattak fel.³² Ráckeve esetében problémát jelenthet, hogy kiváltságai között nem szerepel a pallosjog, csak a szabad bíróválasztás joga.³³ A XIV. századtól kezdve királyaink nemcsak a szabad királyi városoknak, hanem a királyi mezővárosoknak is adományoztak pallosjogot.³⁴ XV–XVI. századi forrásainkban Ráckeve szintén királyi (illetve a Csepel-sziget nászajándékba kerülésekor királynéi) mezővárosként szerepelt. A pallosjogot biztosító királyi adománylevél hiánya — véleményünk szerint — más okokra is visszavezethető. A gyakori tűzvészek és a települést ért egyéb természeti csapások³⁵ könnyen elpusztíthatták a város okiratait. Ezért nem zárható ki annak a lehetősége, hogy Ráckeve tényleg rendelkezett a szabadispánság jogával, annál is inkább, mert Skarica Máté 1581-es históriás versében leírja, hogy a város egyik utcáját Akasz-

---

31 Horváth, 1986. 34. p. Horváth Lajos is elfogadta ezt az elméletet, de nem bizonyította.

32 Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László: Magyar állam- és jogtörténet. Bp., 1990. 135–136. p.; Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp., 1946. 31. p., 174.

33 Állami Árpád Múzeum, Ráckeve (= ÁÁMR) Dokumentációs Gyűjtemény (= Dok.) 69. 3. — Az oklevél 1779-es és 1790-es átiratokban maradt ránk. Szövegét kiadta: Magdics István: Diplomatarium Ráczeviense. Ráczevei Okmánytár. Székesfehérvár, 1888. (a továbbiakban *Magdics*, 1888.) 4–9. p. (Zsigmond király adománya), 19–21. p. (Albert király átirata). Már Horváth Lajos felhívta a figyelmet a pallosjog hiányára, de létezését elfogadta. (Horváth, 1986. 34. p.). Amikor Mária Krisztina főhercegnő megkapta a ráckevei uradalmat (1780), a birtokbaiktató okirat kimondta, hogy az uradalomhoz tartozik többek között a kegyúri jog és a pallosjog: *Magdics*, 1888. 197. p. Mivel a helytörténetírás az uradalom feltárását még nem végezte el, nem állíthatjuk a pallosjog uradalmi eredetét.

34 *Ladányi Erszébet*: Libera villa, civitas, oppidum. Terminológiai kérdések a magyar városfejlődésben. In: Történelmi Szemle (= TSz), 23. (1980) 3. sz. 468–469. p. (a továbbiakban *Ladányi*, 1980.)

35 Mátyás király 1489. augusztus 15-én kelt oklevelében említi Ráckeve leégését: *Teleki József*: Hunyadiak kora Magyarországon. XII. kötet. Pest, 1862. (a továbbiakban *Teleki*, 1862.) 460–461. p.

tófa utcának nevezik.³⁶ Ha az ebből levonható következtetésnek hitelt adunk, Ráckeve esetében joggal gyanítható a pallosjog megléte.

A címer színei és körirata

Városi címerek tárgyalásakor nem elégedhetünk meg a címer egyes elemeinek mechanikus módon történő leírásával és értelmezésével. Napjainkban egyre több település él a címerviselés jogával, anélkül, hogy annak szimbólumait és színeit ismerné. Pedig a városi heraldika lényege éppen közismertségében és közzelfogadottságában áll, ehhez viszont a címer színeivel is tisztában kell lenni.³⁷

Ráckeve címerének bal mezejében a páros számú pályák ezüst (fehér), a páratlanok vörös színűek. Amikor városaink címerükbe felvették az államcímer valamelyik elemét, nagy részük vele együtt a színeket is átvette.³⁸ Tudjuk azt is, hogy uralkodóink pecsétjein a kidomborodó páros számú pályák az ezüst színűek,³⁹ és mivel Ráckeve 1586-os okiratán szereplő pecsétjén is ugyanezt tapasztaljuk, úgy gondoljuk, hogy a város címerében vörös alapon ezüst pályák szerepeltek.

A címer jobb mezejének színezése már problematikusabb, amit bizonyít a jelenlegi városi vezetés azon határozata, amely szerint a vörös alapon lévő kard pengéje fehér, a nyele pedig fekete színű. A színezésnek ez a formája ellentétben áll azzal a heraldikai alapelvvel, hogy színre szín nem alkalmazható, hisz a fekete éppúgy alapszínnek számít, mint a vörös!⁴⁰

36 *Skarica Máté*: Kevi Várossárról való szép Historia. Kézirat. Ráckeve, 1581. In: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Fol. Hung. 2904. (a továbbiakban *Skarica*, 1581.) fol. 5., 73. strófa.

37 *Vajay*, 1972. 97–98. p.

38 Kivétel pl. Besztercebánya címere, amelynek sávozott pajzsa — színezését tekintve — eltér az Árpádok sávozott címerpajzsától. Ennek az okát a heraldika még nem tisztázta. (*Bertényi*, 1984. 429. p.; *Darvasy*, 1942. 22–23. p.)

39 *Döry Ferencz*: Magyarország címerének kialakulása. In: *Turul*, 35. (1917) 18. p.

40 A négy alapszín: vörös, fekete, kék, zöld. A két fém: arany (színe: sárga) és az ezüst (színe: fehér): *Bertényi*, 1993. 22.; *Bárczay Oszkár*: A heraldika kézikönyve. Bp., 1897. 56–57. p. Korábban felmerült annak a lehetősége, hogy a jobb mező háttere kék színű, és a Dunát jelképezi. A heraldikai szakirodalom már régen kimutatta, hogy a folyókat hullámos pályákkal, illetve természetes alakban ábrázolták, a színük pedig főleg arany és ezüst. (*Áldásy*, 1923. 21. p.) Fővárosunk jelenlegi címere is hullámos ezüst pályával jelképezi a Dunát. (*Bertényi*, 1993. 38. p.)

Közismert, hogy a címer színezésekor mindig a legegyszerűbb megoldásra kell törekedni! Az 1586-os levél pecsétlenyomatán a pallos egységesen emelkedik ki a háttérből, tehát a mező legegyszerűbb színezése: vörös alapon lebegő ezüst kard.⁴¹

A középkori Ráckeve lakóinak életszemléletét fejezi ki a címer felirata (devise) is: VITA MIHI CHRISTUS RERUM CONCORDIA FISCUS. A Ráckevei Újság hasábjain megjelenő magyar nyelvű fordítás — Krisztus az én életem, békesség a kincs nekem — nem újkeletű. Jelenlegi ismereteink szerint ez a fajta értelmezés a XIX. század végén született meg.⁴² A fordítás ösztönzőleg hatott a későbbi kutatásokra, de nem hozott érdemleges változást, és a múlt századi történetírók nevére említés sem történt.⁴³

Észrevételeink következő sarkalatos pontját a jelmondat második felének értelmezése váltotta ki. A középkori latinságban a „fiscus” királyi kincstárat jelent, és az esetek többségében a középkori államkincstárakra vonatkozik.⁴⁴ A „rerum” a „res” (dolog) szó többes szám birtokos esete, és az antikvitás óta „vagyon, birtok” jelentésben szerepelt.⁴⁵ A felirat második felének értelme szerint a városi polgárok vagyona és az államkincstár között mindig összhangnak (concordia) kell lenni, mert ez biztosítja a város jólétét és anyagi biztonságát. A címerpajzs ötvöseit tehát egy kereskedőváros jelmondatát vésték fel a címerre.

A tartalmi jellegzetességek mellett figyelmet érdemel, hogy a felirat nem a szokványos módon — Sigillum (S) szóval és a pecséttulajdonos nevével birtokos esetben — kezdődik.⁴⁶ Ilyen típusú jelmondat található Buda 1292. évi pecsétjének a hátlapján is. Mindkét (a budai és a ráckevei) felirat olyan hexameter, amely a cezúránál rímel (ún. leoninus hexameter). A leoninus hexameter Európa-szerte több

---

41 Ismeretes olyan álláspont is, hogy a vörös szín a katonai bátorságot jelöli, és így kézenfekvő lenne a vörös színt és a pallos katonai funkcióját összekapcsolni: *Deák Farkas*: Az első magyar címertan. In: *Turul*, 1. (1883) 1. köt. 110. p. Más vélemény szerint a vörös a király, a hatalom színének számított. (*Bertényi*, 1993. 51. p.) Mindezekből látható, hogy csak a színekből roppant kockázatos dolog messzemenő következtetéseket levonni!

42 *Károly János*: Ráckeve. In: *Vasárnapi Újság*, 44. (1897) 39. sz. 643. p.

43 Horváth Lajos háromféle megoldást is javasol, de a három fordítás között nincs lényeges tartalmi különbség: *Horváth*, 1986. 24. p.

44 *Du Cange*: *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*. II. Band. Tomus Tertius. 1954. 511. p.

45 *Finály Henrik*: A latin nyelv szótára. Bp., 1884. 702. hasáb.

46 *Kubinyi*, 1961. 111. p.; *Kubinyi*, 1972. 154. p.; *Holub*, 1959. 137. p.; *F. Wattai*, 1963. 39. p.; *Vajay*, 1975. 227. p. A felsorolást lehetne még folytatni, de ide kívánczik egy paleográfiai szempontból fontos megjegyzés, miszerint a felirat betűformáinál egyfajta tudatos archaizálás figyelhető meg: *Vajay*, 1975. 229. p.

városi pecséten felbukkan, de csak az itáliai és a rajnai városok pecsétjei olyan egyszerű pecsétek, mint a ráckevei. Az 1520-ban készített ráckevei pecsét felirata nem a budai kettőspecséttel mutat rokonságot, hanem az itáliai és a német területek felé irányítja a figyelmet.⁴⁷ Nem tartjuk valószínűnek, hogy a város olyan feliratot vésetett volna fel címerébe, amelyiknek jelentésével ne lett volna tisztában, amelyik ne a városi akarat egyik legszemélyesebb megnyilvánulása lenne! Bizonyítható-e, hogy Ráckeve a középkor századaiban kiterjedt kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkezett az itáliai (vagy itáliai érdekeltségű) illetve a rajnai területek irányában? A város történetéből kiragadott néhány példa segít a kérdés megválaszolásában.

I. Ulászló király 1440. október 10-én kelt oklevelében engedélyt adott arra, hogy az al-dunai Keve vár és város török elől menekülő lakosai a Csepel-szigeten letelepedjenek.⁴⁸ Az 1990. március 1-je óta városi jogállást élvező Ráckeve gyökerei az al-dunai Keve történetéhez nyúlnak vissza.

II.

A település múltja

Az al-dunai Keve

A XI–XV. századi oklevelek és elbeszélő források gyakran említik az al-dunai Keve várát. Anonymus tudósítása szerint Galád bolgár vezér Szovárd, Kadocsa és Vajta seregének közeledésekor Keve várába menekült.⁴⁹ A régészeti leletek is alátámasztják Anonymus híradását. Keve kővára a római korban épült, és attól kezdve az egyik legfontosabb al-dunai átkelőhely védelmét látta el. Árpád-kori leletek a XI. század második felében jelennek meg.⁵⁰ Okleveles forrásaink a XIII. századtól kezdve a királyi vár stratégiai jelentőségét hangsúlyozzák, s ehhez a funkcióhoz soha nem voltak kedvezőbb feltételek, mint a XIV–XV. század folyamán.⁵¹ A ked-

47 A leoninus pecsétfeliratok európai elterjedéséről és magyarországi hatásairól: Kubinyi, 1961. 109., 111., 118. p.

48 ÁÁMR Dok. 69. 9. Az oklevél szövege: Magdiics, 1888. 23–24. p.

49 Anonymus: Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Fordította: Pais Dezső. Bp., 1977. 118. p.

50 Bóna István: Az Árpádok korai váiról. Debrecen, 1995. 23–24. p.

51 Sebestyén Béla: A magyar királyok tartózkodási helyei. Bp., 1930. (a továbbiakban Sebestyén,

vező földrajzi fekvés más lehetőségek előtt is megnyitotta a kibontakozás útját. A déli irányba tartó nemzetközi áruforgalomba történő bekapcsolódás segítette a város gazdasági fejlődését. A kereskedelmi utak révén Bizánccal, Velencével és az adriai partvidék városaival alakult ki szoros gazdasági és kulturális kapcsolat.⁵² A korai városfejlődés fokmérőjeként értékelendő, hogy a tatárjárás korára a környék ipari centrumává nőtte ki magát Keve városa.⁵³

Kereskedelmi életében a XIV. századtól figyelhető meg minőségi változás. A város etnikai összetételének módosulását jól mutatja, hogy a szerbek mellett egyre nagyobb teret nyertek a raguzaiak is. I. Lajos király 1362. január 14-én értesítette László kevei ispánt, hogy a kevei alvárnagy, Benedek fia István három raguzai kereskedőt megkárosított, elvett tőlük 160 mázsa ólmot és két lovat. Az ügy kivizsgálására a király Jovan Slovinc (Johannes Slavust) küldte ki királyi biztосként, és felszólította az ispánt, hogy raguzai alattvalóinak kereskedését többé ne akadályozzák.⁵⁴ Ragufa leggazdagabb polgárai tranzitkereskedelemmel foglalkoztak, kereskedelmi összeköttetések Nándorfehérváron keresztül Erdélyig, illetve az ország közepéig terjedtek ki.⁵⁵ Jelentősebb kereskedelmi empóriumaikban konzulokat tartottak fenn, akik teljes bírói hatalmuk birtokában jártak el polgáraik ügyében.⁵⁶ A XIV. század második felében már Kevén is választott konzulok ítéleztek a kereskedelmi és üzleti ügyekben.⁵⁷

1930.) 17., 28., 57. p.; *Ivánfi Ede*: Keve vármegye emléke. In: *Századok*, 6. (1872) (a továbbiakban *Ivánfi*, 1872.) 154–164. p.; *Pesty Frigyes*: Az eltűnt régi vármegyék. I. köt. Bp., 1880. (a továbbiakban *Pesty*, 1880.) 371–373. p.; *Kristó Gyula*: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp., 1988. 161., 465. p. (Nemzet és emlékezet); *Thallóczy Lajos – Áldásy Antal*: Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526. Bp., 1907. 22., 31., 33., 90–91., 204. p.

52 *Teke Zsuzsa*: Velencei-magyar kereskedelmi kapcsolatok a XII–XV. században. Bp., 1979. 17., 25. p. (Értekezések a történeti tudományok köréből 86.)

53 *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. III. köt. Bp., 1987. 318. p.

54 MOL. Mohács előtti gyűjtemény (a továbbiakban *DL*) 49715. Az oklevelet említi: *Mályusz Elemér*: A négy Tallóci fivér. In: *TSz*, 23. (1980) 4. sz. (a továbbiakban *Mályusz*, 1980.) 542. p. 51. jegyzet; *Thallóczy Lajos*: Mantovai követjárás Budán 1395. Bp., 1905. 114. p. (Értekezések a történeti tudományok köréből. XX/4.)

55 *Fekete Nagy Antal*: A magyar–dalmát kereskedelem. Bp., 1926. (Eötvös-füzetek VII.) (a továbbiakban *Fekete Nagy*, 1926.) 70. p.

56 *Mályusz*, 1980. 538–539. p.

57 *Dinić–Knežević, Dušana*: Dubrovački arhiv kao izvor za prončavanje područja današnje Vojvodine u srednjem veku. In: *Zbornik za istoriju*, 19. Matica Srpska odeljenje za društvene nauke. Novi Sad, 1979. 153. p. (a továbbiakban *Dinić–Knežević*, 1979.)

Mindezek hátterében tudatos királyi politika húzódott meg. Zsigmond király lehetővé tette, hogy a raguzai kereskedők kiváltságos helyzetüket a Szerémségben, Szerbiában és Boszniában is fenntarthassák.⁵⁸ *A kereskedelmi tranzakciókkal párhuzamosan ezeket a területeket is elérte az itáliai kultúrhatás. Ragusa legelőkelőbb kereskedő polgárai itáliaiak voltak, miként a konzuli intézményt is itáliai városalumnoktól vették át.*⁵⁹

Ebbe a folyamatba illeszkedett bele az al-dunai Keve politikai és gazdasági fellendülése. Zsigmond király 1392-ben — ekkor nevezték először az oklevelek Kevét „civitas”-nak, azaz szabad királyi városnak — a város polgárait felmentette a vám- és a harmincad fizetése alól.⁶⁰ Írásos források említik, hogy itt 1397-ben királyi sókamara működött.⁶¹ A XV. század első felében királyi adománylevelek biztosították a többi fontos kereskedelmi kiváltságot. Az 1405. április 25-én Budán kelt oklevél az országos vásártartás jogát engedélyezte.⁶² 1428-tól a város polgárai hetivásárt is tarthattak,⁶³ majd 1435-ben az árumegállító jogot nyerték el.⁶⁴ Nem lehetetlen, hogy Zsigmond Kevét akarta megtenni a Délvidék egyik kereskedelmi centrumának.⁶⁵ Ebben az esetben szoros kapcsolat tételezhető fel a király politikai döntésével, amely Nándorfehérvárt — a déli végvárrendszer új központját — Keve megyével kapcsolta össze.⁶⁶ Mindenesetre a királyi intézkedések hatására Keve

---

Hrabak, Bogumil: Dubrovčani u Ugarskoj i njihove veze sa Beogradom i Srbijom (1300–1541). In: Godišnjak Grada Beograda, knj. 27. Beograd, 1980. (a továbbiakban *Hrabak*, 1980.) 60. p. A raguzai dalmátok 1330-tól mutathatók ki Kevén: *Ćirković, Sima:* Prilošci za istoriju Kovina u srednjem veku. In: Zbornik za istoriju, I. Novi Sad, 1972. 83. p.

58 Pleidell Ambrus: A nyugatra irányuló magyar külkereskedelem a középkorban. Bp., 1925. 73. p.; *Dinić-Knežević*, 1979. 155. p. *Hrabak*, 1980. 60–62. p.

59 Huszti Dénes: Olasz–magyar kereskedelmi kapcsolatok a középkorban. Bp., 1941. 76. p. (A Római Magyar Történeti Intézet Kiadványai 3.); *Mályusz*, 1980. 536. p.

60 *Csánki Dezső:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. köt. Bp., 1894. 116. p.; *Pesty*, 1880. I. köt. 380. p.

61 MOL DL. 8861. 17. és 20. sor. Az oklevél szövege kiadva: *Wenzel Gusztáv:* Magyarország bányászatának kritikai története. Bp., 1880. 436–439. p.

62 ÁÁMR Dok. 69. 1. kiadva: *Magdics*, 1888. 1–2. p.

63 *Magdics*, 1888. 4–9. p.

64 ÁÁMR Dok. 69. 6.; *Magdics*, 1888. 11–15. p. Az adománylevelek kimondják, hogy a kiváltságok fejében 2 mázsa viaszt kell beszállítani a királyi udvarba, s a városnak őriznie kell a királyi kikötőt.

65 *Fekete Nagy*, 1926. 82. p.

66 *Mályusz*, 1980. 541. p.

vára és városa mind katonapolitikai, mind gazdasági értelemben virágkorát élte a XIV–XV. században. Úgy tűnik, az al-dunai Keve városának története önmagában választ ad arra a kérdésre, hogy hol is alakult ki a (rác)kevei címer. A XV. század közepén a Csepel-szigeten királyi engedéllyel megtelepedett szerbek — a jogfolytonosság biztosítása érdekében — régi pecsétjüket is használták. Persze joggal merül fel a kérdés, hogy a megváltozott viszonyok közepette volt-e értelme a régi címert használni, más szóval: a régi címer mondanivalója érvényes volt-e az új településre?

A Csepel-szigeti Keve

I. Ulászló király egy másik, de szintén 1440. október 10-én kelt oklevelében a menekülő keveiek számára révjogot adományozott.⁶⁷ Az új telepések tehát igyekeztek régi életmódjukat folytatni, bár Csepel-szigeti megtelepedésüket ideiglenes eseménynek tekintették.⁶⁸ A kikötő virágzását mutatja, hogy Mátyás király egyik naszádos alközpontja a Csepel-szigeti Kevén működött,⁶⁹ amely a török időkben sem veszítette el fontosságát. A török kincstár 1549-ben a ráckevei kereskedők kiselejtezett hajóit vette meg hajóhíd építése céljából, sőt a hászvárosban a török hatóságok még 1565-ben is szedtek hídvámot.⁷⁰

A XV–XVI. századi oklevelek azt mutatják, hogy a szerbek által alapított Rác-keve gyorsan beilleszkedett a magyarországi városfejlődés menetébe. A történetírás eljövendő feladatai közé tartozik, hogy e folyamat összetevőit tisztázza. Kétségtelen, hogy Buda királyi székhely közelsége és a Csepel-sziget királyi (királynői) uradalmi jellege jelentősen befolyásolta Ráckeve fejlődését. Ehhez még hozzájárult az is, hogy a település a középkori Magyarország legfontosabb kereskedelmi útja, a Duna mellett feküdt. Ezek a helyi és helyzeti energiák lehetővé, a jövevények szellemi és anyagi tőkéje szükségyszerűvé tették a kereskedelem folytatását. Királyaink a város polgárai számára — annak etnikai összetételétől függetlenül — az al-dunai Keve kiváltságait nemcsak 1526 előtt, hanem az után is megerősítet-

---

67 ÁÁMR Dok. 69. 9.; *Magdics*, 1888. 24–25. p. Régi térképek vizsgálatakor kiderült, hogy a rév közvetlenül a település északi határában állt, de ezt egy másik dolgozatban kívánjuk bemutatni.

68 ÁÁMR Dok. 69. 14. ; és 69. 18.; *Magdics*, 1888. 32–34. és 40–41. p.

69 *Szentkláray Jenő*: A dunai hajóhadak története. Bp., 1885. 65. p.

70 *Velics Antal–Kammerer Ernő*: Magyarország török kincstári defterek. II. köt. Bp., 1890. (a továbbiakban *Velics–Kammerer*, 1890) 57–58., 330–331. p.

ték.⁷¹ A helytörténetírás nem vette figyelembe, hogy Zsigmond a határszéli, míg Mátyás az ország központi fekvésű településeit támogatta.⁷² Ennek ismeretében nem lehet véletlen, hogy Ráckeve Mátyás uralkodása alatt igen sokszor szerepel frott forrásainkban.

A XV. század második felében lezajlott váradi vámperberben a szabad polgárvárosok sorában egyedül Ráckeve szerepelt mint királynői oppidum. Az ország egyik legnagyobb vámpere 1476–1478 között zajlott, majd Mátyás halála után ismét kiújult.⁷³ Mátyás igen jól ismerhette Ráckeve anyagi helyzetét, hisz a város kiváltságait több esetben megerősítette. A település polgárai ilyenkor sem érkeztek üres kézzel, mint ahogy akkor sem, amikor a Csepel-szigetet királynéink nászajándékba kapták.⁷⁴

Ráckeve kereskedői az ország legkülönbözőbb vidékeit járták be. Macskási Tárnok János, a váradi püspökség udvarbírája és két Bihar megyei alispán 1481. augusztus 1-jén kelt bizonyáglevelé szerint Tordai András, a Váradtól nem messze fekvő Boles vámhely birtokosa és a ráckevei rác Nikola megegyeztek, hogy a keveiek nem szállíthatnak idegen árut, csak a sajátjukat, ami után nem kellett vámot fizetniük.⁷⁵ Az 1470-es években is kereskedtek a ráckeveiek Erdélyben. Dengelegi

71 Kiadatlan oklevél 1533-ból: Pml. Ráckeve mezőváros iratai. Feudális kori iratok. Elöljárósági iratok (1405–1848). 8. köt. Processus urbanialis. 10–11. p.

72 *Kubinyi András*: Változások a középkor végi Magyarországon. Bp., 1993. 19. p. (História Könyvtár)

73 MOL. DL. 24438. Az oklevél szövege: *Teleki*, 1862. XII. köt. 15–16. p.; A váradi vámpere legkorszerűbb feldolgozása: *Kubinyi András*: A városi rend kialakulásának gazdasági feltételei és a főváros kereskedelme a XV. század végén. In: TBM, 15. (1963) 189, 191, 193. p.; Pesty – helytelenül – úgy vélekedett, hogy a vámperberben az al-dunai Keve szerepelt: *Pesty*, 1880. I. köt. 385. p. Mátyás 1478. február 17-én visszavonta a tilalmát: MOL. DL. 36974. Az oklevél szövege: *Teleki*, 1862. XII. köt. 53–55. p.

74 *Teleki*, 1865. XI. köt. 3. p. Egy későbbi adat bizonyítja, hogy ilyenkor a ráckevei bírák szőnyeggel tisztelték meg a királyi párt. Amikor Szapolyai 1539. január 20-án Segesváron tartózkodott, a ráckevei bíró szőnyeget vitt neki ajándékba. Szapolyai csak ezután érkezett a Csepel-szigetre, és itt várta Izabellát. *Kemény Lajos*: János király számadása. In: Történelmi Tár (= TT), 1889. 190–191. p.; *Veress Endre*: Izabella királyné 1519–1559. Bp., 1901. 42–43. p. (Magyar Történelmi Életrajzok)

A nászajándékba kapott szigetet királynéink officialisaik segítségével igazgatták. MOL. DL. 86418. Beatrix különösen kedvelhette a szigetet, ahol cigányzenészek is játszottak neki. *B. Nyáry Albert*: A Modenai Hypolit-codexek. In: Századok, 8. (1874) 2. sz. 81. p.

75 MOL. DL. 26643. Az oklevelet említi: *Kubinyi András*: A középkori Magyarország középkéleti része városfejlődésének kérdéséhez. In: Borsodi Levéltári Évkönyv. V. köt. Szerk.: Csorba Csaba. Miskolc, 1985. 53. p. (A továbbiakban: *Kubinyi*, 1985.)

Pongrác János erdélyi vajda 1472. október 30-i okleveléből megtudható, hogy az elhunyt Losonczi István fiai visszakapták Régen mezővárosát, amelyet még a király vett el tőlük a ráckevei „királyi jobbágyság” miatt.⁷⁶ 1474-ben Drágffy Bertallal is megegyeztek, miután a kevei szerb kereskedők elleni erőszakoskodások tisztázódtak.⁷⁷ A keveiek kereskedelmi kapcsolatai Budán keresztül nyugati irányba is kiterjedtek. Mátyás király 1464. július 15-én megparancsolta a budai polgároknak, hogy a Keve mezővárosból való János (Jovan) rác kereskedő jogtalanul elvett áruját, amelyet ott akart megméretni, adják vissza.⁷⁸ A felsorolt néhány adat jól érzékelteti a város kereskedői által leginkább használt útvonalak jelentőségét.⁷⁹

A kolozsmonostori konvent 1481. augusztus 26-i bizonyoságlevele arra is rávilágít, hogy kik vettek részt a bonyolult kereskedelmi tranzakciókban. A ráckevei Keresztes rác és a görög (Graecus) Nicolaus 1481. augusztus 13-án beszélgetett egymással Kolozsvárott. A beszélgetés során a kevei szerb kereskedő elmondta, hogy kapcsolatban áll a szebeni Olasz Tamással és a budai német polgárral, Hallerrel. A havasalföldi görög üzletfél jelenléte azt sejteti, hogy a keveiek keleti és déli irányú kereskedelmét az ortodox vallás is elősegítette.⁸⁰ Az olasz (raguzai) jelenléte pedig azt, hogy a szerbek raguzai kapcsolatai a későbbiek folyamán is fennmaradtak.

Raguzai áruforgalma a XVI. század folyamán élte virágkorát.⁸¹ 1543 és 1546 között a dunai vámokat bérelték a török hatóságoktól.⁸² Forrásainkban latin, illetve olasz névvel szerepelnek, és különösen az ország déli, délkeleti területén éltek jelentősebb számban.⁸³ Ráckeve 1546-os tahrir-defterében két Olasz vezetéknév

---

76 MOL DI. 97345. Az oklevél regesztája: *Iványi Béla*: A Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család története. II. köt. 1458–1526. Bp., 1928. 159. p.; *Kubinyi*, 1985. 53. p.

77 MOL DI. 88549.

78 MOL DI. 16034. Idézi: *Kubinyi*, 1985. 53. p.

79 A délnyugati áruforgalom bizonyítéka, hogy a szekerekkel, lovakkal, ökrökkel és juhokkal kereskedő keveiek 1482–1483-ban Muraszombat vámhelyén haladtak át: MOL DI. 100989. Említi: *Kubinyi*, 1985. 53. p.

80 MOL DI. 36398. Az oklevél szövege kiadva: Magyar–zsidó Oklevéltár V. köt. I. rész. 1096–1700. Szerk.: Grünwald Fülöp és Scheiber Sándor. Bp., 1959. 73–74. p. Az ortodox vallás kereskedelmi szerepéről: *Kubinyi*, 1985. 54. p.

81 *Hegyí Klára*: Török berendezkedés Magyarországon. Bp., 1995. 31–32. p. (História könyvtár)

82 *Vass Előd*: A hódoltsági terület nyugati áruforgalma a XVI. században váci török vámnaplók és magyar kamarai iratok tükröződésében. Bp., 1976. 51. p. In: Egyetemi Könyvtár Kézirattára. Kd. 4103.

83 *Fekete Lajos*: Latinok a XVI. századi Budán. In: Magyar Nyelv, 57. (1961) I. sz. 20–25. p.

személy szerepel: Olasz Ferenc és Olasz Petri.⁸⁴ Az 1583. augusztus 6-án Ráckevén járt Wolf Andreas Steinach feljegyezte, hogy a mezővárost szerbek és raguzaiak lakják.⁸⁵

A vámnaplók szintén tükrözik a ráckevei raguzaiak forgalmát. 1565. február elseje és április 30-a között az a Novák István fizetett 8000 ív papír után vámot,⁸⁶ akinek származását az 1570. június 12-én Raguzában lezajlott kereskedelmi per tisztázta. Ebből kiderül, hogy két raguzai üzletember, Mattheo és Marino, akik egyben üzlettársak is voltak, 24 scudót, azaz magyar aranyforintot vettek fel hitelbe a raguzai „Stiepan Novacovich de Covin”-től (Stjepan Novakovićtól, a kovinitől), melyről egy hitellevél-bizonylatot állítottak ki.⁸⁷ A XVI. század végén Szerafim Zamanja szarajevói raguzai kalmár társa, a Nándorfehérváron elhunyt Marin Lukin Buča hagyatéka ügyében érkezett Budára. Zamanja az eljárás során kapcsolatba lépett ráckevei raguzaiakkal is, sőt Andjelija asszony miatt még börtönbe is került. A temérdek megvesztegetéssel járó hitelügyleteknek az ún. „hosszú háború” vetett véget.⁸⁸

A helytörténetírás már régen bebizonyította, hogy a XVI. századi Ráckevén három templom állt,⁸⁹ de sajnálatos módon még fel sem vetette annak a lehetőségét, hogy az egyik templom a katolikus raguzaiaké lett volna. Pedig a raguzaiak minden olyan településen, ahol kolóniájuk volt, kápolnát tartottak fenn.⁹⁰

Főbb raguzai empóriumok: Temesvár, Lippa, Beszterce, Kolozsvár, Gyulafehérvár, Brassó. *Goldenberg, Samuil*: Italiani și raguzani în viața economică a Transilvaniei în secolul al XVI-lea. In: *Studii Revista de istorie*, 1963. XVI. Anul, 3. Nr. 592., 607. p.

84 *Kıldy-Nagy Gyula*: Kanuñi devri Budin tahrir defteri /1546–1562/. Ankara, 1971. 85–95. p. (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Yayınları: 177.)

85 *Tardy Lajos*: Régi hírünk a világban. Bp., 1979. 127. p.

86 *Velics-Kammerer*, II. 1890. 330. p.

87 *Tadić, Jorjo*: Dubrovačka arhivska gradja o Beogradu I. 1521–1571. Beograd, 1950. 152–154. p. (Gradja za istoriju Beograda)

88 *Vinaver, Vuk*: Jedna dubrovačka trgovačka likvidacija u Budimu. In: *Istoriski časopis*. knj. 4., 1952–1953. Beograd, 1954. 83–94. p.

89 *Mészáros (Fenyvesi) László*: A középkori ráckevei templomok története (XII–XVI. század). In: *A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Diákköreinek Kiadványai* 1974. Szerk.: Kóbor Jenő, Nagy István, Sipos József. Szeged, 1974. 74–75. p. Itt szeretnék köszönetet mondani Dr. Fenyvesi Lászlónak a balkáni szakirodalom feltárásában nyújtott segítségért.

90 *Molnár Antal*: Pietro Massarecchi antivari érsek és szendrői apostoli adminisztrátor egyházlátogatási jelentése a hódolt Dél-Magyarországról. In: *Fons*, 2. (1995) 2. sz. 183. p.

III.

Összegzés

Dolgozatunk végén nem maradt más hátra, mint az elmondottak rövid összefoglalása. Ráckeve jelenleg ismert legrégebbi pecsétnyomója 1520-ban készült.⁹¹ Erre az időre a pecséten megjelent ábrát már címernek tekintették, szimbólumai a város mindenkori lényegét fejezték ki.⁹² A királyi címer vörös–ezüst sávzatú heroldalakja arra mutat, hogy a város eredeti címere a királyi címer volt, és gyökerei a XIII. századig nyúlnak vissza.⁹³ A címerkép másik eleme, a pallos később kerülhetett a sávok mellé. Feltűnő, hogy ez a megkülönböztető ábra nem a hagyományos, ún. topografikus várabrázolás, mint az a legkorábbi városok és várispánsági székhelyek esetében megfigyelhető.⁹⁴ Az al-dunai Keve is várispánsági székhely volt,⁹⁵ de csak az 1879-ben használatba vett címerén jelenik meg a kéttornyos sziklakapu.⁹⁶ Mindez azt sejteti, hogy a település később kapta meg a címerkép másik elemét, a pallost. Véleményünk szerint az al-dunai Keve Zsigmond király adományából jutott ehhez az ábrához. Zsigmond többször megfordult az al-dunai Kevén,⁹⁷ kereskedelmi és katonapolitikája a déli országrész városainak kedvezett.⁹⁸ Keve városa tehát épp akkor jutott a címer másik eleméhez, amikor a királyi zászlón ismét

---

91 Az 1520-as évszám azért sem lehet korjelző, mert az arab számok használata csak a XV. század második felétől jelenik meg a pecséteken. Erről: *Majláth Béla*: Püspöki és Nagy–Sarló község pecsétje. In: *Turul*, 2. (1884) 168. p.

92 *Vajay*, 1972. 110. p. Utalni kell arra is, hogy a pecsét nemcsak személyi, hanem hivatali szimbólum is, ezért a városi kancellária meglétére is következtethetünk: *Kumorovitz Lajos Bernát*: A pecséttan eredményeinek értékesítése a történetkutatásban. In: *A Jászóvári Premonstrei Kanonokrend Gödöllői Szent Norbert Gimnáziuma 1939–40-i évkönyvéből*. Gödöllő, 1940. 11. p.

93 *Kubinyi*, 1989. 139. p.

94 A várabrák talán a korabeli pénzek hatására jelentek meg a városi pecséteken, és népszerűségüket a XV. század folyamán is megőrizték. *Darvasy*, 1942. 17–21. p.; *Holub*, 1959. 137–138. p.; *Püspöki*, 1976. 17. p.; *Kubinyi*, 1972. 153., 166. p.; *Kubinyi*, 1989. 137. p.

95 *Ivánfi*, 1872. 152–155. p.; *Pesty*, 1880. I. köt. 372. p.

96 *Pesty*, 1880. I. köt. 390. p. Ugyanakkor az al-dunai Kevén is előkerült a jelenlegi címert őrző pecsétnyomó: *Kubinyi* leletek. In: *Történelmi és Régészeti Értesítő*. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye. Szerk.: *Pontelly István*. Temesvár, 9. (1883) 188. p.

97 *Sebestyén*, 1930. 57. p.

98 Temesvár címere is azt mutatja, hogy a déli országrész városai katonai érdemek fejében címeradományban részesültek: *Vajay*, 1975. 32. p.

a vágásos címer került előtérbe.⁹⁹ Ebben az időben jutottak fontos szerephez a raguzaiak, akiknek hatása a címerfeliratban tükröződik.

1440-től a Csepel-szigeti Keve méltó utódja lett a kereskedő al-dunai Keve városának. Jóllehet forrásainkban legtöbbször oppidumként szerepel, a hagyományos kereskedelmi csatornák továbbra is működtek, és II. Ulászló jövedelemjegyzékében egyedül Ráckeve szerepel oppidumként a szabad királyi városok között.¹⁰⁰ A település gazdasági virágzása a XVI. században sem szűnt meg, és ebben tevékeny szerepet játszottak többek között az itt élő raguzaiak is.

---

99 Kumorovitz, 1954. 32. p.

100 Fejérpataky László: II. Ulászló jövedelmeinek jegyzéke. In: *TT*, 1880. 168. p.

Horvát István

Horvát István (1784–1846)

WENZEL GUSZTÁV

KOVÁCHICH MÁRTON GYÖRGY, HORVÁT ISTVÁN ÉS FEJÉR
GYÖRGY MINT MAGYAR TÖRTÉNETMÍVELŐK

(közli: SOÓS ISTVÁN)

Bevezetés

A Magyar Tudományos Akadémia „Philosophiai, törvénytudományi és történelmi osztálya”-nak 1859. június 27-én rendezett ülészakának keretében tartotta meg akadémiai rendes tagsági székfoglalóját a XIX. századi magyar történetírás és jogtudomány egyik jeles képviselője, Wenzel Gusztáv¹, akit az Akadémia Csengery Antallal együtt az előző év december 18-án fogadott rendes tagjainak sorába.² Wenzel ekkor már országszerte ismert és elismert történetíró és jogtudós volt,³ és a magyar történettudomány ama nemzedékéhez tartozott, amely a magyar tudományos élet felvirágoztatásán, illetve ennek az európai tudományossághoz és szellemiséghez történő felzárkóztatásán munkálkodott. Azoknak a történetíróknak a soraiban foglalt helyet, akik, mint pl. Horváth Mihály, Szalay László, Csengery Antal, Hunfalvy Pál, Szontagh Gusztáv stb., a „józan, a tudományokról egységesen gondolkodó, realista, a tudományokat gyakorlati eredményeik alapján értékelő felfogást”⁴ vallották s egyszersmind „nemzeti és hazafiúi kötelességüknek érezték az új igényű” és szemléletű történetírást.⁵

-
- 1 L. erről: Budapesti Szemle, 1859. (VI. köt.) XVIII–XIX. füz., 227–229. p. [Csengery Antal beszámolója]
  - 2 *R. Várkonyi Ágnes*: A pozitívista történet szemlélet a magyar történetírásban. II. A pozitívizmus gyökerei és kibontakozása Magyarországon. 1830–1860. Bp., 1973. 258. p. (Tudománytörténeti Tanulmányok 6.)
  - 3 Wenzel nemcsak tudományos monográfiáival és értekezéseivel vívott ki magának hírnevet, de oktatói munkásságával is. 1850 óta a pesti egyetem jogi tanszékének tanáraként a magyar és európai törvény- és jogtörténetet tanított, de egyidejűleg a közép- és korai újkor magyar történelem témaköréből is előadásokat tartott. L. erről *R. Várkonyi Á.*: i. m. II. 257. p.
  - 4 Uo. 181. p.
  - 5 Uo. 49. p.

Ezeket a célokat Wenzel nemcsak a magyar történelem, továbbá a hazai és az európai jogtörténet magas színvonalú művelésével, a történeti források kritikai kiadásával kívánta szolgálni, illetve megvalósítani, hanem a magyar historiográfia múltjának és jelenének, az egykorú európai történettudománnyal való összehasonlító tudományos elemzésével is. Nem véletlenül választotta tehát szélfoglaló előadásának témájául a XVIII. század utolsó harmada és a XIX. század első fele történetírásának történetét illetve, az említett időszak három prominens képviselője: Kovachich Márton, Horvát István és Fejér György történetsszemléletének a vizsgálatát.

Ezt megelőzően már több tanulmányt szentelt a historiográfia témakörének a magyar történetírás programjának keretében,⁶ különös tekintettel a magyar őstörténetírás módszertani és szemléletbeli vizsgálatának kérdéseire.⁷ Elsők között ismerte fel — ahogy arra már a szakirodalom rámutatott —, hogy hazánk és Kelet-Európa történelmét nem szabad a nyugat-európai polgárosodás és tudományos fejlődés szemszögéből teljességgel megítélni.⁸ Értekezésében nemcsak a magyar történettudomány hanyatlásának okait igyekezett feltárni, így többek között a német történetírás „káros” nézeteit a magyar nép történelmi múltjáról, illetve jelenéről, de megfogalmazta a kibontakozás módjait, programot is nyújtva egyúttal (a kútfők kritikai alapon történő vizsgálata, a külföldi történeti irodalom eredményeinek hasznosítása, a kútfőileg tisztázott történeti adatok felhasználása, a történeti ismereteknek más tudományok fejlődése és különféle „életcélok” érdekében történő alkalmazása).

Az említett programba illeszkedett szervesen Wenzel akadémiai szélfoglalója, mely befejezetlenül, fogalmazványban maradt fenn kéziratai között.⁹ Ebben a há-

---

6 Uo. 452. p.

7 Eszmetöredékek a magyarok eredetéről. In: Új Magyar Muzéum, 1850. (I. köt.) VIII. füz., 431–457. p.; Históriai tanulmányok. Olvastatott az academiának mart. 20. 1854. In: Magyar Akadémiai Értesítő, 15. (1855) I. szám, 1–15. p.; Akadémiai jelentés G. J. úr emlékiratáról őseink maradékai s ázsiai egyéb atyáinkfiainak fölkeresése tekintetéből szervezendő tudományos expedíció ügyében. In: Magyar Akadémiai Értesítő, 18. (1858) V. szám, 272–275. p.

8 Históriai tanulmányok. i. m. 7. p. — A tanulmányról részletesen l. R. Várkonyi Á.: i. m. II. 451–452. p.

9 Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSZK Kt.) Wenzel Gusztáv kéziratjai. Quart. Hung. 1490. — A fogalmazvány összesen 30 fólió terjedelmű. A kéziratot a 27. fólió után megszakítják Wenzel különböző tárgyú (historiográfia, középkori magyar történelem, jogtörténet stb.) jegyzései. Az fogalmazvány csak a 48. fólión folytatódik és az 50. fólión megszakad.

A kéziratra utal — hibásan — Vécsey Tamás: Emlékbeszéd Wenzel Gusztáv rendes tagról.

rom magyar történetíró jellemzésén, a magyar történettudományban általa „átmeneti”-nek nevezett korszakában betöltött tudományos szerepük felvázolásán túlmenően Wenzel megismertette hallgatóit a hazai történetírás XVIII. század végi állapotával, valamint saját kora magyar történettudományának helyzetével is. Amellett, hogy elismerte a hazai történettudomány eredményeit, felhívta egyszerűs mind kortársai figyelmét a magyar történelem művelői előtt álló feladatokra, melyek egy tudományosan magasabb színvonalú történetírás megteremtését célozták.

A három történetíró közül Kovachichnak és Fejér Györgynek viszonylag kevés figyelmet szentelt. Kovachichot egyrészt Pray és Katona munkásságának folytatójaként, másrészt megújítójaként mutatta be, akinek számottevő érdemei voltak a hazai történet előkészítésében.¹⁰ Fejért, igen sokoldalú filológiai tevékenysége ellenére, már nem ítélte meg ilyen pozitívan. Különösen oklevélgyűjteményét, a „Codex diplomaticus”-t bírálta, melyet a kortársak, köztük Horvát István, elmarasztaló kritikáihoz hasonlóan rosszul szerkesztett, igen sok hibával tarkított forráskiadványnak tartott.¹¹

Wenzel Kovachich és Fejér közt jelölte ki egykori professzorának, Horvát Istvánnak a helyét a magyar történetírásban. Horvát személyét, egyéniségét, egész tudós pályafutását — jóllehet az „utolsó ázsiai magyar” nyelvészeti-etimológiai és őstörténeti elméleti és módszertani vizsgálati elveivel nem értett egyet — a körülötte kibontakozó széleskörű polémiába bekapcsolódva nyíltan védelmezte annak „tudományos becsületét”.¹²

Bp., 1894. 3. p. (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. VIII. köt. 5. szám); I. még említését *R. Várkonyi Ágnes*: i. m. II. 503. p. — A székfoglaló rövid ismertetését I. Csengerynek az I. sz. jegyzetben említett beszámolójában.

10 Vö. erről Csengery megjegyzéseit: i. h. 227. p.

11 Ugyanerről I. Csengery észrevételeit: i. h. 229. p.

12 L. erre pl.: Eszmetöredék... i. h. 433–439. p.; Akadémia jelentés... i. h. 275. p. Wenzelnek Horváttal kapcsolatos álláspontjáról I. bővebben *R. Várkonyi Ágnes*: A pozitívista történet-szemlélet a magyar történetírásban. I. A pozitívista történet-szemlélet Európában és hazai értékelése. 1830–1945. Bp., 1973. 199. p. és II. 48., 403–404. p. — Csengery beszámolójában Horvát István történetírói munkásságának megítélésében — minden, Horvát iránt érzett tisztelete ellenére, különös tekintettel a tudós őstörténeti munkásságára — óvatosabban nyilatkozott meg és Wenzellel ellentétes felfogást vallott. Negatívan ítélte meg elsősorban Horvát „kalandorságát a tudományos kutatások mezején”. Hangsúlyozta továbbá: Wenzelnek, mint a tanítványok egyikének, kötelessége lett volna „mester véka alá rejtett irataiból a rectificált nézeteket napfényre hozni”. L. i. h. 228–229. p.

Kováchich Márton György, Horvát István és Fejér György mint magyar történetmívelők. Rövid visszapillantás a magyar történet irodalmának legközelebb lejárt stadiumára¹

Ha a XIX. század tudományosságának azon kívánalmát kellő tekintetbe vesszük, mely szerint tudományos vizsgálatokban és fejtegetésekben nem ösztönszerűleg, hanem eszmélve kell eljárunk, úgyhogy nem csak azoknak célpontjai és fő iránylatai iránt tisztában leszünk magunkkal, hanem valamint az egyes részletekből, úgy a combinációk egészéből is, mennyire csak lehetséges, az objectív esetilegesség és a subjectív önkény hatását kizárván minden és minden tekintetben egyedül biztos praemissáknak alapján öntudatosan és a logikai következetesség útmutatását szem előtt tartva haladni igyekezzünk; ha továbbá ehhez képest a magyar történelem hivatását is felfogjuk: idején és helyén valónak tartom, történetünk irodalmának legközelebb lejárt stadiumára rövid visszapillantást vetni. Igaz ugyan, hogy minden történeti vizsgálatnak és fejtegetésnek elvégre a történelem forrásaiban kell megállapodnia; s hogy mindaz, ami ezeken túl megy vagy kívül esik, csak hypothesis érvényével bírhat, minek folytán a historicus leginkább ezen kútfőkre fordítsa figyelmét. De másrésről nem kevésbé igaz az is, hogy valamint minden más tudomány, úgy a történelem művelésének kedvező eredménye csak a munkaerő kellő szervezése mellett várható. S ezen oknál fogva nem csak az kívánatos, hogy minél többen erejüket és igyekezetüket a hazai történet művelésére fordítsák; hanem különösen az is, hogy munkásságukat helyeseknek és bizonyos igazoknak elismert célpontokhoz képest egyesítsék és általában úgy járjanak el, miszerint az egyesek működése és igyekezetei harmonicus egészet képezzenek, mely magosabb szempont alatt irodalmi organismussá alakuljon.

Korunk tudományosságának tehát a magyar történet minden művelőjéhez intézett egyik intő szava, hogy hivatott munkatársaik működése iránt kellő figyelemmel lévén, evvel összhangzólag a közös célt előmozdítani igyekezzenek; minek foly-

---

1 Wenzel kéziratát az eredeti fogalmazványának megfelelően szó szerint, illetve betűhíven adjuk közre. A szövegben olvasható, de Wenzel által kihúzott, túlnyomórészt stilisztikai jellegű változtatásokat, melyek a témában kifejtett gondolatok tartalmi vonatkozásait nem érintették, nem vettük figyelembe. Wenzel gyakran használt rövidítéseit, mint pl. *tt* (történet), *tti* (történeti), *n* (nem), *t* (tisztelt) stb. és a három történetíró család- és keresztnévének rövidített változatait mindenütt feloldottuk. A kézirat lapszéli jegyzéseit a jegyzetekben feltüntettük. A Wenzel által aláhúzással kiemelt szövegrészeket, mondatokat, szavakat kurzívval jelöltük.

tán a magyar történet irodalmának tudományos fontossága is kétség alá többé nem eshetik; s ennek egész menetét és egyes mozgalmait folyton folyva szemmel tartani és éber figyelemmel kísérni mindenkinek hivatása, ki sikerrel erejét és igyekezetét a magyar történet mivelésének szentelni akarja.

Ennek értelmében mondom, hogy szándokam a magyar történet irodalmának legközelebb lejárt stadiumára rövid visszapillantást vetni. Különösen pedig, hogy annak három fő képviselőjét Kováchich Márton Györgyöt, Horvát Istvánt és Fejér Györgyét jellemzését [sic!] kísérni akarom. Kiindulási pontul veszem a magyar történet azon irodalmi állapotát, melyre azt a XVIII században hazánk akkor jeles történetírói emelték. Végét ezen irodalmi korszaknak találok a magyar történetírás újabb emelkedésére vezető első nevezetesebb művekben. Igaz ugyan, hogy az így kijelölt irodalmi stadiumok idő szerint bizonyos kezdő és végző évek által szorosan meghatározni nem lehet. Úgy az irodalomban, mint az életben, az átmeneteknél ugrást nem igen tapasztalunk, s az egyes kifejlődési stadiumok többnyire csak lassankint és alig érezhetőleg állnak be. De a magyar történet minden szakismerője fog érzeni, ha egyrészt a magyar történet azon tökélyére, melyet XVIII. századi jeles historicusaink azt biztos kritikai alapra fektetvén s az élet és a tudomány kívánalmaihoz képest mivelni igyekezték egyesített erővel előidéztek, s mely annak nem csak a hazában hanem külföldön is akkor méltó elismerést és nem csekély tekintélyt szerzett; másrészt, pedig g[róf] Teleky Josef [sic!], Jászay Pál, Horvát [sic!] Mihály, Szalay László, Csengery Antal és mások történeti műveire hivatkozom. Mi ezek közt fekszik és körülbelül történetünk irodalmának 50 évét foglalja magában, fejtegetésemnek tárgya.

Ha Magyarország történeti irodalmának ezen így közelebb meghatározott fél-százados mozgalmain végig tekintünk, számos férfiakra találunk ugyan, kik példás buzgósággal és nem csekély áldozatkészséggel hazánk múltját tanulmányozni és felvilágosítani igyekeztek. De e tekintetben mostoha társadalmi és literaturai viszonyainknak folytán ezeknek munkássága organicus egészzé nem alakulhatott; s tudományos folyóirataink dacára is (Tudományos gyűjtemény, Felső Magyarországi Minerva, Tudománytár, Athenaeum,) kutatásaik és irodalmi tevékenységek többnyire elszigetelve maradtak. Azonkívül csaknem kivétel nélkül hiányzott bennök a tudományos önállóság azon mértéke, mely nevezetes irodalmi eredmények előteremtésére okvetlenül megkívántatik; s midőn ennek következtében történeti irodalmunk a gyakorlati élet kelletinél nagyobb befolyása alatt állt; a tudósaink közti viták éppen az említett okoknál fogva nélkülözték többnyire a valóságos tudományos polemia méltóságát s nem ritkán személyes szivakodásokká [sic!] fajultak el. Kiknek ezekbe ereszkedni nem volt kedvök vagy természetes hajlamok, a közönségnek csaknem minden részvététől megfosztva látták magokat; s munkai-

kat érdemszerint méltányolni az utókornak maradt feladata. Csak néhány kevés tudásainknak sikerült az által, hogy vagy a gyakorlati élet fontosabb kérdéseinek megfejtésére a szükséges történeti adatokat nyújtott; vagy rendkívüli szellemi erejének nyilatkozata által másoknak imponala, vagy óriási szorgalmat kifejtett, a mindennapiság színvonalánál magasbra emelkedni és a közönség nagyobb elismerésében részesülni. De ezek is egyedül mint magokban álló nagyságok tűnnek fel.

Úgy látszik, mikép ez által eléggé indokolva van, hogy hazánknak itt szóba hozott történetirodalmi korszakát leginkább Kovachich Marton György, Horvát István és Fejér György történettudományi munkásságának méltánylása által jellemezni kísérhetem. Nem mintha kívülök a magyar történet más nevezetes és érdemes művelőinek hiányában lett volna. Ezeknek munkásságáról és igyekezeteiről is fogok alább szólni. De a külső hatást tekintve, főképp az említett 3 férfi mutatkozik mint történelmi iránylataink képviselője. Ezek közül csoportosulnak, mint magyar történetművelők a többiek, habár nagyjából belső összefüggés nélkül. Csak Horvát Istvánnak, ki egyszersem jeles tanár volt és mint író rendkívüli szellemi erőt tanusított, sikerült némileg történeti iskolát alapítani; mennyiben volt idő, melyben zászlója alatt sok magyar tudós írt; valamint jelenleg is még sokan nem csekély pietással ragaszkodnak emlékéhez; Szabadjon nekem is, egyik háladatos tanítványának vallani magamot.² Ami minden tudományos iskolák szükségképi attribútuma, számos ellenei itt szintén hiányozzák.

És most már Kováchich Márton Györgyről, Horvát Istvánról és Fejér Györgyről részletesen szólni fogok.

Kováchich Márton György (született Nagysenquitzen [sic!] Poson Megyé-ben 1743³, † Xber 1-jén 1821.), kezdetben papságra készült, később azonban jogi pályára lépett által, s a nagyszombati egyetemenél a jogtudományt és 2 évig az épen akkor ujonan behozott politikai, és kamaralis tudományt tanulta. Létezik kéziratai

---

2 Wenzel az 1830/31. egyetemi tanévben hallgatta Horvátot, melyről többek között a történetírónak a történeti segédtudományi előadásairól készített jegyzetei is tanúskodnak. A kéziratot l. az OSZK Kézirattárában: Quart. Lat. 2370. *Diplomatica cum peculiari respectu ad Hungariam juxta Praelectiones Spectabilis ac cl. Domini Stephani Horváth [sic!] AA. LL. et Philosophiae Doctoris, in Regia Sientiarum Universitate Hungarica Diplomaticae, Chronologicae, Genealogiae, et Heraldicae item Literaturae Hungaricae Professoris conscripta per Gustavum Wenzel [sic!] Juris lvm in annum Auditorem, Pesthini, 1830/31. fol. 92* — Vécsey téved, amikor ezeket úgy tekinti, mint amelyeket Wenzel Horvát előadásai nyomán önállóan dolgozott ki. (i. m. 2. 1. sz. jegyzet)

3 Wenzel tévesen adja meg Kovachich születési dátumát. Helyesen: 1744. nov. 9.

közt a nagyszombati városi tanácsnak 1772 sept. 23-én számára kiadott bizonyosága, mely ötöt 12 évig ott folytatott tanulmányainak folytán különös dicsérettel ajánlja.⁴ S ezen évtől körülbelül számíthatjuk gyakorlati életpályáját, mely a a hivatalnoki és tudományos hivatást egyaránt foglalta magában. Első tekintetben ugyan különös sikert nem ért el. Kezdetben a magyar egyetem könyvtáránál kezdett szolgálni⁵, de ezt csakhamar előbb a helytartótanács, azután a magyar udvari kamara levéltári szolgálatával cserélte fel, hol ötöt eleinte indicans, később lajstromozó minőségben találjuk.⁶ Mi bokrossá tették hivatalos állását ellenségei és irigylői, kik közt különösen a kamarai levéltárnak akkori igazgatója, Lendvay Márton tűnik fel, arról hátra hagyott kéziratai több sajnós adatot nyújtanak. 1793[-ban] g[róf] Balassa Ferencz pártfogását keresni kényszerítve, egy ahoz ezen évi május 23-a alatt beadott emlékiratában magát méltatlan gyanúsítások ellen védi. S midőn 1800[-ban] számára a kamarai levéltár aligazgatói hivatalbani helyettesítésre remény nyílt, feladás történt ellene, hogy ő levéltári hivatalának esküjét megszegte. Ezen feladást, mely abban állt, hogy Kovachich a Kamarai levéltárnak lajstromából egy adatot nyomtatásban közzé tette, s hogy Lakicsot, ki egyébiránt felső engedelem mellett a kamarai levéltárban tudományos buvárlatokat tenni jogosítva volt, I. Ulászló Király 1444-ki decretumára figyelmeztette volna, alaptalannak bebizonyítani nem volt ugyan nehéz⁷; de Kováchichnak további hivatalos pályája azóta el volt zárva, mind a mellett hogy igénytelen tudományos fáradozásai neki József főherceg nádor és az ország minden előkelő főurainak kegyességét, és az összes haza méltányló tiszteletét szereztek.⁸ Ennek bizonyosságául szolgál, hogy a fenséges ná-

4 Wenzel ezt a dokumentumot, amint azt egy lapszéli jegyzete is bizonyítja (fol. 8.) — Kovachich kézirateit átvizsgálva — az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában (a továbbiakban: OSZK Kt.) az „Acta et opuscula” című és Fol. Lat. 86. jelzetű kéziratcsomóban fedezte fel. A forrás ebben a kéziratköteggben ma már nincs meg. — E lapszéli jegyzéséhez még hozzáfűzte: [Kovachich] „2 évig hallgatta a politikai tudományokat.”

5 1774. októberétől 1784-ig.

6 1784-től.

7 I. az ügy részleteiről a 3. sz. jegyzetben idézett kéziratot: „Acta denunciationis per Martinum Lendvay consiliarium cameralem et Archivi directorem ... contra M. G. Kovachich ejusdem Archivi regestrantem ex invidia nominis et hypocrisis religiosa, politica et officiosa anno 1800. factae. fol. 1–10. — A kérdésről l. részletesen: V. Windisch Éva: Kovachich Márton György, a forrásgyűjtő. Kandidátusi értekezés. Bp., 1968. 45–46., 49. p. — (Az értekezést ld. OSZK Kt.-ban és az MTA Könyvtára Kézirattárában)

8 Wenzel ezzel kapcsolatban lapszéli jegyzetben, mintegy emlékeztetőül a következőket jegyezte fel: 1802 Pesten; 1810 Zemplén; 1815 Varasdi táblabíró; Borsod, Zala stb. táblabírái.

dor igen fontos országos ügyekben többször tanácsával élt; hogy magasabb megbízásnak folytán közjogi és történeti kérdések felvilágosítása végett gyakrabban írásbeli véleményt nyújtott be; hogy névszerint a Magyarországi banderiumokra vonatkozó kutatások végett különös kiküldés mellett 1810[-ben] Magyarországot és Erdélyt utazta be⁹; hogy érdemeinek elismeréséül többször nagyobb kisebb ajándékokkal volt egyes lelkes hazafiaktól megtisztelve; hogy az atya iránti kegyességnek folytán, szép reményű fia, Miklós József is, ki a későbbi években neki munkatársa volt; kit tehát így szintén kiemelni szükséges, Magyarország legelőkelőbb férfiaiinak pártfogásában részesült; úgyhogy 1804[-ben] gróf Cziráky Antal ennek gyámságát elvállalni késznek nyilatkozott, egyszersmind már saját érdemeinek alapján is a nádor által a nemzeti museumhoz könyvtári segédnek neveztetett ki; 1819 ápr. 22-én Verhovác Miksa zágrábi püspök által a Berkovics család kihalta által meg ürtült egyik Neuzina falubani praediummal adományoztatott meg stb.¹⁰

Ily kitüntetések mellett tehát csakugyan csodálkoznunk lehet, hogy Kovachich Márton György levéltári lajstromozói állásával soha magasabb hivatalt nem nyerhetett; hogy midőn 1803 óta ismételve Magyarország historiografusának állomását keresvén soha czélt nem érhetett; hogy midőn ő 1806[-ban] cameralis és az országos levéltáraknak kutatásai érdekében használására felső engedelmet bizonyos korlátok közt és már csaknem meg is nyert vala, ellenségei ennek fogantatását is megghusítani képesek voltak stb. Csak mikor már aggasztján [sic!] volt, faradozásainak némi gyümölcsezését kezdte érezni. Saját szülőmegyejében t.i. Poson megyében csak 1819[-ben] 76 éves korában, akkor ugyan már fiával együtt lett táblabíró.¹¹

Végül emlitsük meg, hogy Nicolai Frigyessel, Müller Jánossal, Kriebel Jánossal, Percz Henrikkel és más külső tudósokkal szoros barátságos összefüggésben [sic!] élt.¹²

9 Kovachich 1810. június 10-től 1815. december 15-ig a nádor és az országgyűlési bizottság megbízásából fiával együtt irodalmi utazásokat tett azzal a céllal, hogy az ország történelmi múltjára és irodalmára vonatkozó forrásokat, kútfőket kutasson fel.

10 Wenzel ehhez még jegyzetben hozzáfűzte: „1818 Majlus] 19[-én] nyugalmazva 1000 fl[orin]ttal[.] A lapszélre pedig az alábbiakat írta: „Tud. gyűjt. 1819. V p. 108 statualtatott. 9–12Xer 1819.”

11 Vö. erről az egykori híradást a Tudományos Gyűjteményben: 1819. VI. köt. 117–118. p.

12 Wenzel ehhez még hozzáfűzte: „1820 Frankfurter Gesellschaft für Deutschlands alte Geschichte 23 9ber.” — Azaz Kovachichot ekkor vették fel a német történetkutató társaság tiszteletbeli tagjai közé. (Egy lapszéli jegyzetben a következő olvasható: Peter Orlay 13 9ber 1821) Az itt felsorolt személyek, akikkel Kovachich többek között levelezésben állt: Christoph

Kováchich tudományos munkái és a magyar történetírás előbbi, leginkább Pray és Katona által képviselt irodalma közt, még igen szoros összefüggés létezik. Az ettől különbség leginkább csak abban áll, hogy Kovachich specialis tárgyakat emel ki az ország eseményeinek összes menetéből, s hogy ő ezeknek fejtegetésében nem annyira az előbbi historia Regum utmutatását követte, mintsem az akkori gyakorlati közélet irányadó befolyása alatt állt. Ezen fejtegetések leginkább a magyar közjog és törvényhozás történetéből vannak véve; s bátrán állíthatjuk, hogy az általa részint fia által kiadott *Vestigia Comitiorum*¹³, *Supplementa ad Vestigia Comitiorum*¹⁴, *Monumenta Veteris legislationis apud Hungaros*¹⁵, *Sylloge decr. Comit.*¹⁶, *Notitiae praeliminaries ad Syllogen*¹⁷, *Astrae*¹⁸ stb. de számos apró értekezései is egy magyar valóságos jogtörténet megírását csak tették lehetségessé. Felette sajnos, hogy a magyar törvénytár szövegeinek általa oly különös előszeretettel munkába vett javítása és kiegészítése, melyben szintén fia folytatta fáradozását, akadályok miatt meg nem történhetett. Mindamellett nem birt Kovachich nagy szorgalmának

---

Friedrich Nicolai (1733–1811) német könyvkereskedő és író, Johannes von Müller (1752–1809) német történetíró és publicista, Georg Heinrich Pertz (1795–1876) német történetíró, a *Monumenta Germaniae Historica* c. német forráskiadvány-sorozat egyik fő szervezője és elindítója, valamint Kriebel János kormányzékai tanácsos, történetíró. Leveleiket I. az OSZK Kt. Kovachich hagyatékában: *Commercium Litteratum Georgii Martini Kovachich Anni 1770–1821. Volumina 29 Fol. Quart. Lat. 43.*

- 13 *Vestigia comitiorum apud hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad hodiernum diem celebratorum. (...) E probatis scriptoribus, ac potissimum diplomatibus eruit, ordine chronologico disposuit, opportunis reflexionibus illustravit, et auspiciis ... Josephi e comitibus de Battyán ... edidit ... Pestini, 1790.*
- 14 *Helyesen: Supplementum ad vestigia comitiorum apud hungaros ab exordio eorum in Pannonia, usque ad hodiernum diem celebratorum. Volumina I–III. Budae, 1798–1801.*
- 15 *Helyesen: Monumenta veteris legislationis hungaricae, quae nunc primum detecta, ex originalibus authenticis desumsit et vulgavit ... Claudiopoli, 1815. és Monumenta veteris legislationis hungaricae hactenus inediti partem ex originalibus, partem etiam ex transumptis authenticis, partem etiam ex credibilibus copiis coaevs desumsit, et primum edidit...Zagrabiae, 1815. (Kováchich József Miklós munkái)*
- 16 *Sylloge decretorum comitialium incltyi regni Hungariae, quae in vulgato corpore juris hungarici, hactenus aut penitus desiderabantur, aut aliqua sui parte, manca retinebantur, et oblivioni postliminio, recenter erepta sunt. (...) Zagrabiae, 1818. (Kováchich József Miklós műve)*
- 17 *Notitiae praeliminaries ad syllogen decretorum comitialium. (...) Zagrabiae, 1820. (Kováchich József Miklós munkája)*
- 18 *Helyesen: Astraea, complectens subsidia literaria ad historiam legislationis, et jurisprudentiam hungaricam. Zagrabiae, 1823. (Kováchich József Miklós forrásgyűjteménye)*

megfelelő azon szellemi és emelkedettséggel melyet satuférfi hivatására nélkülözhetetlen kelléke [sic!]; minek okát legalább részben nem egészen kedvező külső életviszonyaikban kell keresnünk. Nem szenved kétséget, hogy alárendelt hivatalos állása rosszakarói és irigylői folytonos ellenségeskedései e tekintetben súlyosan nehezültek rajta. Így alkalmasint lön, hogy csak ritkán volt képes az önállóság azon pontjára emelkedni, mely országos és közjogi kérdéseknek történeti fejtegetésénél is igen kívánatos.

Horvát István (szül. Székesfehérváron 1784[-ben] Pesten † 1846. jan. 13.¹⁹) mind életviszonyairól, mind külső irodalmi szerepléséről már sokán szóltak. Mint egyetemi tanár és mint író egyaránt nevezetes volt[.]

Azonban már saját vizsgálataim alapján mondhatom, hogy Horvát István tudományos érdemeiről egyedül nyomtatásban megjelent munkái után igazságosan ítélni nem lehet.²⁰ Munkásságában ugyan azon hibát vettem észre, mely általában oly tudósoknál gyakran találtatik, kik belső geniusukat követve, hogy a minden emberi tudományban mint egy szükségképi hézagokat és hiányokat kiegészítsék, midőn vizsgálataikban ilyeneket tapasztalnak, saját szellemi erejőket érezvén, csak haladni igyekeznek, s megeléjteznek azon régi igazságról; hogy „ars longa, vita brevis.” Őtet is a kérlelhetetlen halál akkor ragadta ki körünkől, midőn azon munkát, melyet ő élete feladatának tekintett, korán még be nem fejezte, sőt alig azon pontig vezette volt, hogy mások azt csak némileg érthették. Valamint előtte is gyakran történt (p.o. Hevenesy, Kaprinay stb.), úgy ő is magát és másokat évről évre biztatta, hogy legközelebb célhoz érni fog. Azonban munka közben új meg új teendők mutatkoztak, melyeket előbb végezni hivatásának tartott, s így lön, hogy midőn ő meghalt, munkája befejezetlen maradt hátra. Világos tehát, hogy ha Horvát Istvánról és tudományos működéséről igazságosan ítélni akarunk, soha ezen körülményt szem elől ne tévesszük. Ki Horvát István kéziratait tanulmányozzák, melyeknek a nemzeti muzeum számára történt megszerzését még halhatatlan emlékü Józséf főherceg nádornak köszönjük, azonnal meggyőződik arról, hogy ő munkásságát oly nagyszerű tervnek alapján kezdte, miszerint azt tökéletesen befejezni

19 Wenzel hibásan adja meg Horvát halálának dátumát: ugyanis nem 1846. január, hanem június 13-án hunyt el. A lapszélre, talán emlékeztetőül – részben Kovachich-csal, részben Horváttal kapcsolatban – a következő neveket jegyezte fel: Virág Benedek, Trenka Mihály, Lendvay Márton. – L. a kéziratban a 11. fol-t.

20 Vö. ezzel Toldy Ferenc hasonló megállapítását: „Ki Horvát István hatását és érdemeit csak munkái után ítéli meg, egy nevezetes vonást felejtett ki a képből: személyességét.” In: *Toldy Ferenc: Irodalmi arcképek. Válogatta, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Lőkös István. Bp., 1985. 89. p. [Horvát István] (Magyar Ritkaságok)*

a leghosszabb életű ember legnagyobb szorgalma mellett is alig lett volna képes. Nem tagadom, hogy ezt szerencsétlenségnek tekintem, s hogy Horvát István jobban tette volna, ha feladatát szűköbb határok közt szabta volna ki. De van-e köztünk valaki, ki csak magáról is e tekintetben jól állhatna s ki ezt épen csak neki vétkül róhatná fel? Midnyáján emberek vagyunk; azok pedig, kik mindamellett, hogy láthatták, miképp Horvát István nyomtatott munkái csak töredékek, még is azokban talált egyes állításait szóval és írásban meglátni, sőt nevetségesekké tenni, de azonkívül személyét és hírét, nevét is gúnnyal és élecekkel illetni, elég méltánytalanok voltak²¹, már 9 esztendővel ez előtt figyelmeztettem arra, miszerint ezen úton nem vagyunk képesek meghatározni Horvát István munkáiban mi a salak és mi a tiszta nemes fém.²² Azóta kézíratainak tanulmányozásával foglalkodtam; azonban csakhamar meggyőződtem arról, hogy ezek bármilyen becsesek is, nagyobb részt még be nem fejezett tanulmányok és dolgozatok; hogy sokra nézve, mit a közönség Horvát István nyomtatott munkái után még ma is véleményének tekint, ő maga később megváltoztatta nézetét; s hogy azon barátai és tanítványai, kik nem szellemének magas röpületét követni igyekeztek, hanem csak munkáiból kiszakított egyes passzusokat, úton útfélen ismételgettek, mesterök irányában nagyot vették. Ki Horvát Istvánról ítélni akar, legalább is kézíratait is tanulmányozza. Sokat tanulhat kiki azokból anyagi tekintetben. Ámbár alaki tekintetben egyetlen egy kész munka sem létezik azok közt, miért is formátlanságuknál fogva az anyagi praemissákból vont consequentiákban is csak bajosan lehet bármit a szerző rovására hibáztatni. Mert ki áll nekem jól, hogy Horvát vizsgálatainak teljes befejezése után az illető állításnál vagy nézetnél meg maradt volna-e? Pedig csak ezen anyagi irányban volt többnyire eddig Horvát István megbírált.

Szabadjon ennek folytán Horvát Istvánra nézve az eddigi bírálói felfogást egyenest megfordítani. Úgy hiszem vizsgálunk kell inkább formaszerű modorát, miként néhány értekezésében kifejtve találtatik, melyet azután mértékül többi dolgozataira általában alkalmaztatni s ezeket azután úgy megbírálni lehet. Ne is mondja senki, hogy munkáiban 2 osztályt megkülönböztetni lehet, melyeknek egyike a történeti tudomány különös tökélyét mutatná, másika ellenben egészen elhibázott irányának folytán szintén legfeljebb csak nagyszerű aberrationnak tekinthető volna. Ezen osztályozás is magában véve egyedül anyagi tekintetben alapszik, és így a

---

21 Vö. ezekre pl. *Bajza József* kritikáját: Emlékeztető Horvát István számára. In: *Kritikai Lapok*, 1836. V. füzet., 118–137. p.

22 L.: *Eszmetöredékek a magyarok eredetéről*. Vö.: 7. jegyz., 433. p.

fenebbi indokolásnál fogva általom itt mellőztetik. Horvát István ugyanazon egy szelleme lengi által minden munkáit[.]

Első nevezetes fellépése Horvát Istvánt éles kritikusnak tűntette fel²³; s bármit tartunk egyébként Schwartner diplomaticájáról a Tud[ományos] gyűjt[emény]ben írt bírálatairól²⁴, már ezen alkalommal tanúsított rendkívüli szellemi tehetségén kívül félreismerhetetlen abban a/ roppant olvasottság és b/ a legtisztább hazafiúi érzelem, mely egyszersmind gyakorlatilag is érvényre jutni igyekszik. E mellett említhetjük, hogy midőn Horvát István később a Tud[ományos] gyűjt[emény] szerkeztője [sic!] volt²⁵, több nemzetiségünk szempontjából egészen közönös tárgyról is írt, hogy tehát ezen dolgozataiban szellemi tehetségeit más oldalról is megismerjük. Úgy hiszem, hogy Horvát Istvánnak ezen hármias irányban nyilvánított modorát kell bírálati alapul vennénk ha nagyobb történeti dolgozatairól is szó van. Járul ehhez, hogy ő a magyar nyelv ismérésében valóságos mester volt; hogy azonban ezen és a deák és német nyelven kívül más nyelveket legalább alaposon nem igen ismert s ez iránti adatait közönségesen csak fordításokból tehát 2-ik kézből vette. Magyar nyelvfejtetésekből főképp mi nyelvünk külsőségeit illeti, gyakran különöznek mutatkozik, amit azonban neki hibául felrónni nem lehet.²⁶ Midőn más nyelvekről szólt, nem tagadom, hogy gyakran hibázott.²⁷ S ezek azon alapelemek, melyek minden dolgozataiban, kisekben s nagyokban egyaránt találtnak.

Kisebb történeti dolgozatai közül próbáljuk csak a gyökeres nemzetségeket²⁸, Nagy Lajos és Mátyás királyaink védelmezését²⁹ és a portugaliai grófot³⁰ párho-

23 Néhány okok, melyek a' nem régente kiadatott MCCCXXIX. esztendei magyar levélnek valóságos eredetiségét kétségessé teszik. Pest, 1804.

24 L.: 1819. VII. köt. 70-108. p.; IX. köt. 65-89. p., X. köt. 72-99. p., XI. köt. 83-106. p., XII. köt. 89-100. p.

25 1833-1836 között.

26 Wenzel itt zárójelben megemlíti Jakob Grimm német nyelvész és irodalomtörténész nevét. Valószínűleg a nyelvtörténeti szemléletet hirdető és érvényesítő tudós nyelvészeti kutatásait röviden össze kívánta vetni Horvát hasonló nyelvtörténeti munkásságával.

27 Erre példák: Az „Atya” és „Anyá” szavak más nyelvekben. In: Hasznos Mulatságok, 1828. I. Félasztendő. 31-36. sz.; Magyar Szovakhoz hasonlító Török Szavak. In: Tudományos Gyűjtemény, 1833. VI. köt. 51-65. p. és VII. köt. 11-39. p.

28 Magyar Ország gyökeres régi nemzetségeiről. Figyelem gerjesztésül értekezik ... Pesten, 1820.

29 Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás híres magyar királyoknak védelmeztetések a' nemzeti nyelv ügyében. Tekéntetes, tudós Schwartner Márton úr vádjai, és költeményei ellen. Pesten, 1815.

30 Henrik portugaliai Grófról, mint magyar királyfiról. — In: Tudományos Gyűjtemény, 1828. III. köt. 3-70. p.

zamba tenni. Mind a 3 becses munka; de az elsőnek nagyobb jelentőséget tulajdonítok, a másik kettőben már mutatkozik némi egyoldalúság, mely azonban itt még bizonyos határokat át nem lép. Ezen 3 értekezéséhez hasonló számos más dolgozatai is léteznek még részint nyomtatva, részint kéziratai közt, s ezen utóbbiak hol csak megkezdve, hol egészen vagy csak részben kidolgozva. P.o. különösen sajnálunk kel, hogy a Werbőczy emlékéről írt munkája I-ső kötetének csak néhány töredékei találhatók kéziratai közt.³¹ A magyarok eredete illető nagyszerű fejtegetéseire bírták ötlet Spittler és Schlözer hibás nézetei, melyeket helyre igazítani ezen vizsgálatnak volt eredeti feladata. Később ezek nagyobb dimensiokat nyertek. Kriebel János munkája³² csak alkalmat adott azokra, s egyéb befolyással nem bírt.³³

Ezen igyekezetnek gyümölcsét kéziratai közt a csómók hosszú sorozatában találjuk; melyek mindazonáltal, fájdalom, nem befejezett munkák, hanem csak kivonatokat és tanulmányokat tartalmaznak. A rajzolatok, melyeket ő 1824-ben figyelem gerjesztés végett kiadott³⁴, s a bessenyőkre vonatkozó ívek³⁵, valamint számos más kisebb értekezései³⁶; Piringer nyelvtanát illető bírálatát³⁷ is ideszámítva,

31 Werbőczy István emlékezete. — OSZK Kt. Fol. Hung. 754. — A töredékes kéziratos műnek ismertetését és elemzését ld.: *Soós István: Diplomatika és politika.* (Horvát István kiadatlan Werbőczy-könyvének története.) — In: *Levéltári Közlemények*, 59. (1988) 1. sz. 81–110. p.

32 *Prospectus operis sub titulo Historia Hungariae.* H. n., 1815.

33 Wenzel itt egy mondatot félbehagyott: „A Nyomatásban megjelent rajzolatokban...” L. a kézirat 15. fol.-t.

34 *Rajzolatok a magyar nemzet legrégiebb történeteiből. Figyelem gerjesztésül kiadta ... Pesten 1825.* — (Nem 1824-ben, ahogy Wenzel írja!)

35 *A pacinákokról.* (A Vas nemzetről.) Pest, 1839. [Befejezetlen]

36 Pl.: A scótiak régi magyarok. In: *Hasznos Multságok*, 1828. I. Félésztemdő. 40. sz. 313–315. p.; Jazygesek, az az Jászok Angoly országban. Ajándékul a' ditső Jász Nemzetnek. In: uo. 1828. I. Félésztemdő 45. sz. 353–358. p.; A régi Hunnosok igazi néven Kunok voltak. Ajándékul a' ditső Kun Nemzetnek. In: uo. 1828. II. Félésztemdő 2 6. sz.; A Magyarokról mint Agarenusokról. In: *Tudományos Gyűjtemény*, 1828. XII. köt. 3–27. p.; Jászok. I. értekezés. A jászokról, mint magyar nyelvű népről és nyilazókról. In: uo. 1829. VII–IX. köt.; II. Értekezés. A jászokról, mint Toxotákról, Jónokról, Pannonokról, Pelagusokról, Paeonokról és Hellenekről. In: uo. 1830. VII–IX. köt.; A Deutschok Mózesztől Tacitusig. In: uo. 1831. VI. köt. 24–102. p.

37 *Die Magyaren-Sprache, in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien*, 1833. — Magyarul: A magyar nyelvnek fényre bocsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, 1833. — Horvát egy nagy terjedelmű tanulmánnyal felérő recenzióban cáfolta meg Piringer tévedésektől hemzsegető, dilettáns munkáját. Bírálatában nyelvészeti és őstörténeti ismereteinek egész tárházát felvonultatta. L. *Tudományos Gyűjtemény*, 1833. VI–XII. köt. és 1834. I–

ezen tanulmányoknak csak egyes töredékei; melyekhez Horvát alkalmilag, még néhány felvilágosító szót irt.

Nem fogja a tisztelt academia tőlem kívánni, hogy én ezen óriási, de inkább csak tervezésben, mint teljes kivitelben meglévő munkáról részletesen nyilatkozzam. Horvát tanulmányai közt sok van, mi tapogatódzásnál, sok, mi pusztá hypothesisnél nem egyéb. Határozott végeredményekre ritkán találunk; egyes nézeteket pedig a szerző többször módosított, sőt meg is változtatott. Csak kiindulási pontja az, mihez ragaszkodhatunk; a vizsgálatok részletes menete kritikai megbírálás tárgya nem lehet. S minden esetre igen feltűnő, hogy míg köztünk Horvát Istvánt kigunyolták, mivel állította, hogy a magyar (ős)történet Ábraham előtt egynéhány századdal kezdődik, s hogy létezősöknék első korában Egyiptomban is tartózkodtak; legujabb időben ezen állításai külföldi vizsgálatok által legalább indirect megerősítést nyernek. Már az 1853 martius 14.ki gyűlésben, midőn a tisztelt académiá figyelmét Rawlinson scythiai vizsgálataira kitértem, említém, mi meglepő azon találkozás, mely Rawlinson és Horvát István vizsgálódásaik eredményei közt észrevehető³⁸; azóta pedig újabb vizsgálatok, melyeket minap Csengeri [sic!] ezen helyen megismertetett, ezen találkozás philológiai alapján is kezdik már feltüntetni.³⁹ A régi Egyiptomi és Assur közti ősi összefüggésre nézve Bunsen munkája igen nevezetes⁴⁰; ennek nyilatkozatai, habár Horvát nézeteit directe nem erősítik is meg, még is sokat tartalmaznak, mi ezeknek támogatására szolgál. Egyéb iránt nekem sem szándékom itt, a rajzolatok minden tekintetbeni védője gyanánt fellépni. Jól ismerem én leginkább etymológiai combinációiknak gyöngeségét, s a tisztelt académiá is tudja, hogy én a magyar őstörténet felvilágosítására egészen más utat követek.⁴¹ De feledkezzünk meg arról, hogy az őstörténet mezején a vizsgáló minden

XII. köt.

³⁸ L.: Magyar Akadémiai Értesítő 1853-ról. Pest, 1853. 42. p. — Csengery beszámolójában (i. h. 229. p.) korántsem volt ilyen derűlátó Horvát őstörténeti kutatásainak igazolását illetően és nem fogadta Wenzel véleményét: „.... azon állításban sem osztozhatom, hogy Rawlinson, Oppert és Bunsen ujjabb vizsgálatai igazolják Horváth [sic!] István őstörténeti nézeteit. Horváth a **sémi** nevekben (Káin stb.), **sémi** népekben (filisztim) kereste a **magyart**. Rawlinson, Oppert és Bunsen a sémi népek addig nem ismert **háttérében** tüntetik föl -- a **magyart**? nem, hanem csak a magyarral rokon **turáni** nyelvet és népeket.” [A fettel szedett szavak Csengery kiemelései.]

³⁹ A scythák nemzetisége. In: Budapesti Szemle, 1859. (VI. köt.) XX. füzet, 243–263. p.

⁴⁰ *Christian Karl Josias Freiherr von Bunsen: Ägyptens Stelle in der Weltgeschichte.* Band I–III. Hamburg, 1844–1845. és Band IV–V. Gotha, 1856–1857.

⁴¹ Wenzelnek a magyar őstörténet kérdéseiben elfoglalt álláspontjára I. A magyar történet le-

felől mintegy bolygó tüzek által van körülvéve, melyek őt könnyen az igaz uttól félrevezethetik; hogy midőn Horvát István ezen tanulmányait megkezdte, a nyelvtudomány még koránsem volt még annyira kifejtve mint ma; hogy tehát módszerét helyreigazíthatjuk ugyan, de ha azt méltánylással megbírálni akarjuk, egyedül az akkori tudományos állapotokat szabad szem előtt tartanunk.

Azon kívül ne ignoráljuk Horvát István más érdemeit sem; ne fogjuk fel összes irodalmi működését is azoknak szempontja szerint, kik azt úgy tekintik, mintha ő a rajzolatokon kívül semmi egyebet nem írt volna. Az Arpád ótai magyar történetre nézve is léteznek számos vizsgálatai, s e tekintetben érdemei a magyar diplomatika, a jogtörténet stb. körében annál többet nyomnak, minthogy ő mindenben önálló felfogást tanusított[.]

Fejér György (szül. Keszthelyen 1766[-ban] † Pesten 1851. júl. 2-en. [sic!]) Azon férfiaknak egyike, kik nem csak számos kiadott munkái által (mondják, hogy ő ifjúságában fogadást tett, miképp minden esztendőben bizonyos számú munkákat kiadni fog, s már 1835[-ben] ő 122 munkáját felhozta, melyeknek száma azóta még nevezetesen emelkedett⁴²), hanem tudományos munkásságok sokoldalúságánál fogva nagy hirt szereztek magoknak. Theologiai, bölcsészeti, költészeti stb. munkai itt tekinteten kívül maradnak; s mi őt egyedül mint történetmívelőt jellemezni szándékozzuk.

Alig van része a magyar történeti tudománynak, melyen Fejér nagyobb-kisebb számú munkák által felvilágosítani nem igyekezett volna. Kezdve a magyarok őstörténetétől, melyet ő elejinte a régi parthusokig vissza vezetni igyekezett⁴³, egészen 1848 és 1849-ig hazai történetünk különböző szakait (köz-, egyházi, irodalmi stb. történetet.⁴⁴) nagyobb kisebb sikerrel művelte; hol önálló vizsgálatokat közlésétévén, hol polemiai vitákba creszkedvén, hol mások vizsgálatait foglalván egybe.

Fejér munkásságán az újabb idők befolyása már nagyon észrevehető[.] Sokban Kovachichhal még ugyanazon ponton áll; de Horvát Istvánnal, kivel kezdetben

---

grégibb idejétől 1561-ig. Wien, 1856. c. művét és a bevezető 12. számú jegyzetében feltüntetett értekezéseket.

42 Vö. erről *Szilasy János*: Fejér György életrajza. In: Új Magyar Múzeum, 1853. I. félév (II. évf.) VI. füzet, 269–309. p. Szilasy összesen 182 művet sorol fel az általa összeállított bibliográfiában, melyek Fejér életművét képezték.

43 L. erre: A magyarok régi lakhelyeiről. In: Tudományos Gyűjtemény, 1825. VII. köt. 3. 56. p.; De avitis Magyarorum ac Chunorum, Iasonumque Hungariae accolarum sedibus et initiis. Budae, 1830.;

44 Ezeknek a műveknek bibliográfiai részletezését Szilasy cikkén kívül l. még: *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. III. köt. Bp., 1894. 255–265. p.

szoros barátságában élt, később erősen vesztet össze.⁴⁵ Alapérzelmére nézve ő is volt a magyar haza hű fia. De az idegen tudományosság iránt is nagy tisztelettel volt, s ennek s így a németeknek, nem csekély befolyást engedett munkáira. S minthogy mindent, mit kidolgozott, azonnal sajtó alá adta, írói jellemének meghatározására nem is szükséges kéziratait átvizsgálni.⁴⁶

Egyébiránt az eddig elmondottakból kitetszik, hogy objectiv értelemben Kovachich Márton György, Horvát István és Fejér György a magyar történetírásról érdemeit külön külön kimerítőleg nem méltányolhatjuk. Hogy inkább a három tudós férfi irodalmi munkásságát egybefoglaljunk, sőt a magyar történetírás általános kifejlődésével összefüggőleg szemügyre vennünk kell. S úgy látszik, hogy e tekintetben helyesen kettős szempontot különböztethetjük meg, mennyiben t. i. vagy egyedül csak a magyarországi vagy egyszersmind az általános európai történetírásnak is fejleményeire fordítjuk figyelmünket.

Iső tekintetben, midőn egyrésztől az említett 3 férfi érdemeit Magyarország történetéről kiemeltük, nem szabad másrésztől megfejelteknünk azokról sem, kik ezeken kívül még a hazai történet mezején, habár nem is hasonló eredménnyel fáradoztak. Jankovich Miklós, [g]r[óf] Kemény József és Samu, és Jancsó Imre, mint magyar erdélyi régiségek és történeti kincsek gyűjtői és jeles fentartói; Körösi Csoma [sic!] Sándor és Reguly Antal mint a magyar őstörténetnek érdekében véghez vitt utazásaik után európai hírnű nyelvbuvárok és ethnográfok; b[ár] Mednyánszky Alajos, Gyurikovics György, Czéch János, ugyan [g]r[óf] Kemény Josef [sic!], Nagy Ajtai Kovács István, Kovacsóczy Mihály, Romy Károly, Schuller Károly és mások. (Engel is a Monumenta Ungaricának⁴⁷ folytán még idetartozik) mint okmá-

45 L. erről az 1820-as évek második felében és az 1830-as években folytatott vitáikat: Tudományos Gyűjtemény, 1828. IV. köt. 46–56. p., VIII. köt. 3–96. p., IX. köt. 46–59. p.; 1836. VI. köt. 94. p.; Hasznos Mulatságok, 1836. II. Féléstendő 13. sz. 96–100. p. stb.

46 Wenzel kézirataiban nem tér ki Fejér „Codex diplomaticus”-ának az elemzésére, illetve a benne felfedezhető tévedések kimutatására. Csupán az alábbi vázlattal szolgál: „Codex dipl. (Hevenesy, Kaprinay stb. gyűjtés.

1, Kritikátlán

2, Hibás idézések

3, Rossz olvasás, számos ismétlések”

— Csengery beszámolója szerint azonban ezeket részletesen kifejtette (i. h. 229. p.) Később is kritizálta Fejér forráspublikációját, illetve kiegészítette azt. L.: *Diplomata et Literae saeculi XII–XIV. quae in Codice diplomatico Fejér non continentur.* — *Monumenta Diplomatica*, Tomus VI. 1860. fol. 385–405. — Említi ezt Vécsey i. m. 30. p. — Wenzel OSZK Kt-beli hagyatékában nem bukkantunk rá a Vécsey által idézett kéziratra.

47 Engel János Keresztély magyar elbeszélő forrásgyűjteménye 1809-ben jelent meg Bécsben.

nyok szorgalmatos gyűjtői és kiadói; s némi részben feldolgozói. Walther László mint az okmányi kritikai pontosságnak szigorú védője; Virág Benedek, Budai Ezsaiás, Péczely, Spányik Glycér, Fessler, Engel, [ró]l Majláth János és több mások, mint a magyar történet részint szorgalmatos buvárai, részint kedves elbeszélői eléggé ismeretesek mindnyájunk előtt. Jerney Jánost, Erdy Jánost, Podhraczy Josefet és Kiss Ferenczet csak azért nem említettem ezek közt, mert munkásságuk legújabb történeti irodalmunkba terjed által.

Ha már hazai történetünk azon irodalmi képét vizsgáljuk, mely ezen férfiak működésének egybe foglaltatván feltűnik előttünk; félreismerhetetlen ugyan mind anyagi, mind alaki tekintetben a haladás, melyet azok összes történettudományi irodalmunkban sok tekintetben előidézték.] Mennyiben mindazonáltal ezen hatás belsőleg csak aránytalan dimensiokat mutatott, külsőleg pedig egyáltalában nem volt képes a közönség szellemi láthatárát áthatni, s a nemzet öntudatában mély gyökeret verni, úgy hiszem, hogy nem hibázom, ha ezen hazai történetünknek irodalmi stadiumát általában átmeneti stadiumnak jellemezem.

Ez különösen is mutatkozik ha meggondoljuk:

1, hogy nagyobb szerű történeti koncepcióra nem találunk (Historia Regum. Változás;[1]) de az ország politikai életének folytonosságát oly kevésse bírják tisztán felfogni, mint a magyar történet fordulati pontjait.

2, Új módszert és stílust nem igen birt előteremteni.

3, Gyönge kritika.

4, Egyoldalúság egyes kérdéseknél. Leginkább az őstörténetben (Horvát István); de az ország történetét mint egy egészet felfogni nem igen bírják.

5, Bizonyos kérdések elhanyagolása. A nemzet belső élete. Az ország statusának állása is (provinciák, Engel, Pray, Wagner).

II Még kedvezőtlenebb színben mutatkoznak a Magyarország történetét illető viszonyok, ha az európai történetírás általános kifejlődésének újabb jelenségeinél azokat egybe vetjük.⁴⁸

Ámbár nem lehet itt feladatomban az európai külső nemzetek történeti buvárlata és történetírása irodalmának részletes átvizsgálásába ereszkedni; szükséges még is, hogy azon álláspontra emelkedni igyekezzem, melyen az jelenleg létezik. Mert csak ezen álláspontból méltányolhatjuk kellőleg mennyiben mérkőzhetik meg hazai történelmünk az idegennel, s mennyiben látszik ebben érdekesnek a magyar történettudomány iránt.

48 Wenzel itt egy közel másfél oldalnyi szöveget kihúzott előadása fogalmazványából. Ez tartalmilag lényegében megegyezik a következő két bekezdésben foglaltakkal.

Korunkat kiválólág történelmi kornak nevezik; mert alig volt még idő, melyben a történet, általán véve és egyes részeiben, elméletileg oly nagyszerű tudományos apparatussal és a közönség oly nagy részvéte mellett; gyakorlatilag pedig oly sokoldalú és mély hatással mivelve lett volna, mint ma. S épen azért nem közönös, mi módon van képviselve s mi elismerésre talál valamely nemzet vagy status története a történettudomány általános irodalmában.

S itt fájdalommal kell megvallanunk, hogy a magyar történet s a történettudomány mai általános irodalmában jelenleg se nem bír még jelentőségének megfelelő elismeréssel, se nincs annyira ismerve, mint eddigi kimivelésének folytán lehetne, sőt lennie kellene.

Talán az angol történeti irodalmat kivéve, valamint hazánkban úgy europai nemzeteknél is meg volt a XVIII[.] és XIX[.] századok fordulati pontján a történettudomány és történetírásra nézve átmeneti korszak. Angolországot óvta ettől a történelem folytonos összefüggése a gyakorlati status- és irodalmi élettel. A többi europai nemzetek közül minket itt leginkább a németek a francziák és az oroszok érdeklik [sic!]. Tudjuk mindnyáján a német irodalomból, hogy ezen század kezdetén míg Kant philosophiájának kizárólagos uralma tartott a történeti felfogás önállósága csaknem egészen eltűnt vala. Az újabb német történet regeneratioját azon felfogásnak köszöni, melyben előbb Fichte s azután Hegel philosophiája részesítette az emberiség történetét; s ámbár ennek folytán a kútfői kutatások is nem sokára nyerték az őket illető elismerést, leginkább pedig Ranke és iskolája ezen irányt már nagyszerűleg kifejtették, az összes német történeti irodalmon még is ezen újjáalakulás jelei most is még félreismeretlenek. Francziaországban 1815[-ben] az u.n. restauratio alatt azon ellentétnek folytán, melyben akkor ott az élet és a literatúra a XVIII. század[i] philosophia és az előbbi forradalmi theóriák ellenében újjáalakultak, a történelem is felvirágzott és szép gyümölcsöket hajtott. Fauriel, Guizot, Sismondi, a Thierry testvérek, Barante és mások történeti művei a legszorgalmasabb kútfői nyomozásokon alapulnak; Thierrynek a Napóleonismus és Mignetnek eredetileg a bourgeoisie érdekébeni irány történetírásának dacára is maradt ez mai napiglan így. Az orosz történetírás kezdetét Schlözer iskolájában találjuk; újabb kifejlődése azonban a modern slavismus és leginkább bizancezi és hazai kútfők komoly tanulmányozásának, némileg a franczia irodalomnak is befolyása mellett történt.

Látjuk ebből, hogy azon traditionalis belső összefüggés, mely még a XVIII[.] században a magyar és a külső történelem közt létezett, újabb időben csak nem egészen eltűnt; azon elfogult s egyoldalú felfogás ellen pedig, melyet a magyar történet több újabb német historiai munkákban tapasztalt, méltó kifogásunk lehet. Mert ámbár a német nemzeti történet ott örvendetes alapossággal miveltetik; a

magyar történetre nézve mégis mindeddig meg maradt az előbbi philosophiai szint mutató abstract okoskodással párosított egyoldalúság, mely a históriai kútfőkön is magának uralmat tulajdonítani igyekszik. A magyar történet tüzetes elleneiről p.o. Dümlerről, Büdingerről⁴⁹ nem is akarok szólani. De a német történetírás azon kettős vezérnézete, mely szerint a históriai eseményekben mindenütt eszmék nyilatkozatát akar látni, s a történetben szerepelt népeknek 2 osztályát, t.i. culturai és műveltségileg passzív népeket megkülönböztet, úgy részben oka annak, hogy a magyar történet a német újabb históriai irodalomban még mindig nagyobb részben nélkülözi kellő elismerését. Úgy látszik mindazáltal, hogy legújabbban, leginkább mióta az u.n. keleti kérdés történeti fejtegetések tárgyává tétetett, a magyar történet alaposabb tanulmányozása a németek közt is szükségesnek éreztetett ismét⁵⁰.

A francia történetírás általán véve csak igen ritkán fordít különös figyelmet a magyar történetre. Mindamellett hivatkozhatunk egyes munkákra p.o. L. Dusieux, *Essai Historique sur les Invasions des Hongrois en Europe et Specialement en France* (Paris, 1839), különösen pedig Thierry Attilája⁵¹, melyek által hazai történeti irodalmunk is sokat nyert.

Mi végre az orosz történelmet illeti, különös figyelmet ez a magyarok és Magyarország történetére csak legújabb időben fordítani kezdett. Előbb az orosz történetírók a magyar történetet vagy csak mellékesen vették tekintetbe, vagy kizárólag a nagy slavismus felfogása szerint szóltak róla. Egyébiránt mit orosz tudósok eddig közzétettek, önálló felfogással még általán nem dicsekedhetik; ámbár vannak részei a magyar történetnek, melyeket felvilágosítani geographiai momentumoknak folytán különösen orosz tudósok látszanak lenni. Az eddigi ide tartozó orosz történelmi dolgozatok közül csak kettőt említek például. Kunik, a turk bessenyők és palócok magyar források után, a fekete tenger melléki turk népek Etelétől Dsingis kánig terjedő történetére vonatkozó legújabb kutatások iránti tudósítással: (O torkszkich

49 Max Büdinger (1828 1902) és Ernst Ludwig Dümmeler (1830 1902) német osztrák történetírók, akik a magyarság honfoglalás előtti és honfoglaláskori történelmét kizárólag német szemzőből ítélték meg. Büdingernek a koraközépkori Ausztria történetéről írott, a magyar történelemről számos tévedést, igen részrehajló nézeteket tartalmazó munkáját már Wenzel kortársa, Szabó Károly erős bírálattal illette. L. ezt: Budapesti Szemle. 1858 (II. köt.) VI. füzet, 398 407. p. Legújabbban erről a kérdésről: *Tringli István*: „Bécs és a magyarok együtt léptek be a történelembe.” In: Magyar Tudomány, 40. (1995) 12. sz. 1434 1436. p.

50 Wenzel itt minden valószínűség szerint Johann Wilhelm Zinkeisen nagy összefoglaló művére utal: *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*. T. 1 7. Hamburg, 1840 1863.

51 *Histoire d'Attila et des successeurs*. Tome I-II. Paris, 1864. Magyarul: Attila történelme. A harmadik javított és bővített kiadás szerint. Fordította Szabó Károly. Pest, 1865.

pecsenegach i polovczach po magyarszkim isztocsnyikam) a szent pétervári academia III-ik osztályának orosz naplójának 1855-ki III kötetében⁵²; és Jelagin, a magyarok helyzete az európai népek közt (Micszto Vjengrow szredi narodov Evropü) Ruskaja beszjeda 1858 I-ső kötetében⁵³. Mindkettő szerzőjében bizonyos hajlam félreismeretlen, miszerint a magyar történetet tisztán felfogják; de mindkettőben bizonyos Schlözer történeti iskolájában gyökerező traditionalis hibák még bírnak túlnyomósággal.

Egyébiránt mindazon kedvezőtlen irodalmi jelenségeknek dacára is nincs ok, miért elcsüggedjen a magyar történetmívelő, vagy munkásságának eredménye iránt kétségbe essék; főképp miután csakugyan félreismerhetetlen, hogy legujabb időben köztünk a munkaerőnek az előbbihez képest czélszerűbb rendezése és eljárása s a közönségnek nagyobb részvétének folytán csak ugyan a hazai történet irodalma nem csekély lendületet sőt bizonyos értelemben új életet is nyert már; s hogy ennek alapján már biztosan remélhetjük, mikép talán rövid idő alatt hazánk története és a XIX[.] század tudományosságának kívánalmához képest műveltetni s a történet-tudomány általános irodalmában is jelentőségének megfelelő elimerésre találni fog ismét. Mert senki nem kételkedik, hogy az egyes nemzetek és országok története műveléséről gondoskodni leginkább azoknak tudósai vannak hivatva, s nincs példa az irodalomban, hogy ha ezek hivatásuknak szorgalmasan és lelkiismeretesen eleget tenni igyekeztek, ezen igyekezet siker nélkül maradt volna. Vegyük tehát leginkább mi szívünkre mélyen tisztelt elnökünknek azon szép szavát, mellyel a tisztelt academia tagjait a magyar nemzet legmagasabb szellemi érdekei őrkatonáinak nevezte. Minden nemzet legbecsesb szellemi birtokához és érdekeihez tartozik különösen is.

Ha minden jelek nem csalnak, bizton hogy irodalmunk körében a komoly tudományos irány mindinkább kezd elismerésre találni a nagyobb közönségnél is, s hogy napról napra jobban terjed el köztünk a meggyőződés, miszerint, ha a közbirodalomban⁵⁴ és Europa előtt szellemi életünk jövőjét biztosítani akarjuk, irodalmunk terén nem csak a költészet és a képződés méveit, hanem a mélyebb tudomány

---

52 Kunyik, Ariszt Arisztovics (1814–1899) orosz származású orosz történetíró; egyik propagálója volt annak az elméletnek, mely az orosz állam alapítását a normannokhoz kapcsolta. A Wenzel által itt idézett tanulmány címe helyesen: O tjurszkih pecsenyegach i polovczach po magyarszkim isztocsnyikam.

53 Az itt idézett orosz történész, Jelagin pontos nevére és a folyóíratra, melyben az értekezés napvilágot látott, a rendelkezésre álló kézikönyvek alapján nem bukkantunk rá. Tanulmányának címe mai helyes átírásban: Meszto vengrov szregyi narodov Jevropü.

54 Azaz a Habsburg Birodalomban.

munkásságát is kell tisztelnünk. Legfőbb ideje, hogy a többi európai művelt nemzetek példájára mi is nemzeti irodalmunkban a tudományos momentumokat minden irányban és minél hatályosabban kifejtsük és műveljük, s hogy összes szellemi munkásságunkat realis alapra fektetni igyekezzünk. Nem elég az, hogy pusztán anyagi érdekeinket, és ezeket is csupán csak anyagi eszközökkel előmozdítani törekedjünk. Valamint az egyes ember nem egyedül kenyérből él; úgy még inkább itt, hol valamely országnak vagy nemzetnek életkérdései fenforognak, az erkölcsi és szellemi érdekeknek elhanyagolása nem csak véték, hanem - mi ezen téren többet jelent — hiba is.

E szempontból tekintem itt hazánk történelmét.

Úgy hiszem, senki nem fogja kétségbe vonni, hogy Magyarország története az összes haza és minden honlakosoknak egyik legbecsesb közös vagyona, melynek művelését eszközölni [sic!] és előmozdítani nem csak a tulajdonképeni tudósoknak, hanem a magyar haza minden lakosainak, mennyiben nekik eziránt módjuk van, feladata. Szent ereklýeképen hagyták azt reánk apáink; mi pedig, ha őscink méltó ivadéka lenni akarunk, ezen ereklýét becsülni, őrizni s elméletileg minél alaposabban és többoldalulag megismerni, gyakorlatilag pedig a haza és annak minden fiai javára hasznosítani tarozunk.

Nem akarom itt megvizsgálni, mennyiben felelt meg eddig e fontos céljának történetünk művelése. Tagadhatatlan, hogy történeti irodalmunk a szó magasabb értelmében nem csak van, hanem, más művelt nemzetek irányában is, a magyar névnek becsületére válik. Mindamellett még a kútfők ismertetét és felhasználását sem állítottuk még olly biztos alapra, hogy e tekintetben sok tennivalónk már nem volna. Előkorunk bármely szakát, országos és népéletünk bármely irányát tekintjük, az irodalmilag meglévő anyag nem olly teljes; se criticaillag annyira még kifejtve ninesen, hogy az annak kiegészítésére szolgálható eszközökről minden további gondoskodással felhagyhatnánk. Főkép miután tudjuk, hogy a hazában még sok történeti kincs elrejtve hever; sok, magában véve gyakran csekély fontosságúnak látszó levéltári közlemény által történelmünk még nevezetes nyereményre szert tehetne. S ezt szemügyre véve világos, hogy történelmünk művelése mindenki által, kinek valamely...⁵⁵

---

55 Itt a kézirat megszakad.

A FONS ALAPÍTVÁNY

A napról-napra nehezedő kiadási feltételek (papír- és nyomdaköltség növekedése) és a fokozatosan dráguló postai szolgáltatások arra ösztönözték a *Fons* köré csoportosuló egyetemistákat és friss diplomás történészeket, hogy anyagi lehetőségeikhez mérten támogassák a folyóiratot. Létrehozták a FONS Alapítványt, melynek célja a *Fons* kiadási költségeinek biztos alapokra helyezése, hosszú távon pedig a lappal azonos célokat valló *Fons Könyvek* megjelentetéséhez szükséges pénzösszeg biztosítása. Az Alapítvány 90 000 forint kezdőtőkével jött létre, az ügyeket intéző Kuratórium elnökévé Pálffy Gézát, titkárává Petrik Ivánt választották az alapítók. Az Alapítvány nyitott, azt minden természetes és jogi személy támogathatja.

A *Fons* eddig megjelent füzetait több alapítvány és egyesület (különösen a Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakkolégiuma, illetve a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány, az ELTE BTK Hallgatói Önkormányzatának Közművelődési Kuratóriuma és a Magyar Levéltáros Egyesület) nagylelkű támogatásának köszönhetően ingyenesen juttattuk el a címzettekhez. Az Alapítványnak és a Szerkesztőségnek továbbra is célja, hogy amíg lehetőség van rá, ezt a gyakorlatot fenntartsa.

Ahhoz azonban, hogy a *Fons* hosszú távon meggyökerezhessen a történettudományi szakfolyóiratok sorában, és hogy ne a pénzforrások hiánya vezessen esetleges szüneteltetéséhez vagy megszűnéséhez, az eddigi — sokszor bizonytalan esélyű — pályázati támogatás-igénylések mellett szívésen veszünk mindenfajta más segítséget.

A Fons Alapítvány (számlaszám: 11705008–20440776) és azon belül a Fons Szerkesztőség (számlaszám: 11705008–20440800) várja mindazon intézmények és magánszemélyek anyagi támogatását, akik a kiadványt megismerve célkitűzéseit hasznosnak, tartalmát színvonalasnak tartják, és a folyóirat további megjelentését hozzájárulásukkal segíteni tudják.

SOÓS ISTVÁN

HORVÁT ISTVÁN ÉS A TÖRTÉNETI SEGÉDTUDOMÁNYOK

Kandidátusi értekezés tézisei. Bp., 1995.*

I. Kutatási téma és feladat

Az értekezés a magyar romantika és a reformkor történetírójának, nyelvtudósának és irodalomszervezőjének, egyetemi tanárának, Horvát Istvánnak (1784–1846) a történeti segédtudományok terén kifejtett tevékenységével foglalkozik, illetve azt vizsgálja: a segédtudományok, nevezetesen a diplomatika, a szfragisztika, a genealógia, a heraldika és a kronológia milyen szerepet játszottak történeti gondolkodásának alakulásában. Továbbá azt, Horvát mennyiben járult hozzá ezeknek a tudományoknak a művelésével a magyar történetírásban az oklevéltan, a pecséttan, a nemzetségtan stb. szaktudományos alapjainak megteremtéséhez, önálló diszciplínává válásához. Horvát tudománytörténeti emlékezetünkben és a köztudatban egyaránt még napjainkban is jobbra olyan „bizarr” figuraként él, akinek egyetlen „érdemként” többnyire azt szokás felemlíteni, hogy a magyar nemzet és dicső múltja iránt érzett határtalan szeretetétől vezettetve, fanatikus megszállottsággal mindenütt a széles földkerekségen a magyarság, a magyar kultúra emlékeit kutatta és fedezte fel. Ennek az igen általánosító, meglehetősen egyoldalú és leegyszerűsített szemléletnek az eredményeként gyakran csak tévedéseit, a történelem útvesztőiben való tévelygéseit, semmint tudományos érdemeit idézték fel. Sőt, már-már elfeledkeztek arról, hogy az ábrándokat kergető őstörténész és nyelvész Horvát Istvánban a felvilágosult gondolkodású, a magyar irodalmi élet megújulásáért harcoló irodalomszervező, a tudományoknak magyar nyelven történő műveléséért síkra szálló, a hazai könyvtárügy megteremtésén fáradozó, valamint a

---

* A Fons többek között arra vállalkozik, hogy a történeti segédtudományokról, azok művelőiről (nagy elődeinkről) szóló tudományos dolgozatokat jelentessen meg. A célkitűzésnek megfelelően ezúttal Soós István 1995. december 15-én sikerrel megvédett dolgozatának téziseit, az opponensi és elnöki véleményeket, valamint az azokra adott választ tesszük közzé, abban a reményben, hogy a hosszú ideig nem vagy negatívan értékelt Horvát István tevékenységének ismertetésével felhívjuk a figyelmet munkásságának eredményeire és fogyatékoságaira, egyúttal pótolva a korábbi évtizedek mulasztásait is.

magyar nyelvű, magyarországi forrásbázison alapuló diplomatika és egyéb történeti segédtudományok művelője és egyetemi professzora is tisztelhető.

A magyar történetírás mindeddig kevés figyelmet szentelt Horvát segédtudományi munkásságának. Az oklevéltan, a pecséttan, a nemzetségtan vagy a címertan stb. témakörében napvilágot látott tanulmányairól, értékezéseiről, kritikáiról többnyire csak általánosságokban szóltak. Csupán az utóbbi időben történtek kísérletek segédtudományi műveinek, valamint kéziratokban fennmaradt egyetemi előadásainak ismertetésére, illetve elemzésére. Ennek a csekély érdeklődésnek az oka egyrészt a történetírásunkban Horvátról kialakult negatív értékítéletekben keresendő, másrészt pedig abban, hogy Horvát, aki tudományos felkészültsége és ismeretei alapján nagy elődei, Pray György, Cornides Dániel és Schwartner Márton segédtudományi munkásságának méltó folytatója lehetett volna, nem alkotott új rendszert, nem teremtett iskolát a történeti segédtudományok egyik területén sem. Mégis érdemes behatóbban megvizsgálni Horvát segédtudományi tevékenységét, mivel Pray György után ő volt az, aki ráirányította a figyelmet a segédtudományok, különösen az oklevéltan, a pecséttan és a nemzetségtan gyakorlati fontosságára, és megteremtette az alapokat ezeknek magyar nyelven történő műveléséhez.

Vizsgálódásainkat Horvát történeti-őstörténeti és nyelvészeti-etimológiai, irodalomtörténeti, kultúrtörténeti tevékenységével szoros összefüggésben, illetve ezek tükrében végeztük, nem hagyva figyelmen kívül azokat a korabeli esztétörténeti hatásokat, tudós kapcsolatokat, olvasmányélményeket, egykorú tudományos polémákat sem, melyek Horvát történetiszemléletét, nyelvészeti, nyelv-összehasonlító kutatásait, ezek irányát jelentős mértékben meghatározták.

II. Kutatási szempontok, források

Horvát hatalmas, igen szerteágazó, különös tekintettel kéziratban maradt, több száz kötetre rugó életművének feldolgozására ez idáig nem került sor. Múlt századi életrajzírói, Vass Bertalan és Zsilinszky Mihály, hivatalos és magánlevelezését leszámítva, csupán nyomtatásban megjelent munkáinak bemutatására, illetve ismertetésére vállalkoztak, és meg sem kísérelték, hogy történeti és nyelvészeti tárgyú kézíratait, melyek tanulmányozására már Horvát tanítványai, illetve kortársai (így pl. Wenzel Gusztáv és Toldy Ferenc) is felhívták a figyelmet, feldolgozzák. Horvát kézíratos műveinek vizsgálatát — fiatalkori naplóját leszámítva — a magyar történetírás, a nyelv- és irodalomtudomány még nem végezte el.

Kutatásaink során ezért Horvát nyomtatásban kiadott művein kívül igyekeztünk minden olyan, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött hagyaté-

kában található kéziratos értekezést, jegyzetet feltárni és elemezni, amelyek történeti, nyelvészeti és történeti segédtudományi munkásságához kapcsolhatók, és melyek egyszersmind híven tükrözik nyelvészeti és irodalmi törekvéseit, történeti szemléletmódját, nyelvi és irodalmi törekvéseit is. A feldolgozott források között kiemelendőnek tartjuk Horvát segédtudományokról és a magyar irodalom történetéről tartott egyetemi előadásaihoz összeállított kéziratait és az előadásairól, tanítványai lejegyzésében készült, különböző egyetemi tanévekből származó jegyzeteket. Ezek tárgyunk szempontjából igen nagy jelentőségűek, mivel Horvát a történeti segédtudományok egyik ágában sem jelentetett meg összefoglaló jellegű munkát, és kizárólag belőlük kaphatunk átfogó képet e történeti diszciplínáról vallott általános és speciális nézeteiről.

A felhasznált források között fontos helyet foglal el Horvát rendkívül kiterjedt levelezése, melyet nagyjából az OSzK, kisebb részben pedig az Egyetemi Könyvtár és az MTA Könyvtárának Kézirattárában tártuk fel. Nem kerülték el figyelmünket Horvát kortársainak, így elsősorban Kazinczy Ferencnek, Vörösmarty Mihálynak, Virág Benedeknek, Bajza Józsefnek, Toldy Ferencnek stb. többnyire már publikált levelei sem, különös tekintettel Horvát személyének, tudományos munkásságának és kapcsolatainak megítélésére.

III. A kutatási eredmények összefoglalása

Horvát segédtudományi munkásságában a központi helyet az oklevéltan művelése foglalta el. A diplomatika iránti érdeklődése egyrészt a pesti egyetemen folytatott oklevéltani, történelmi, jogi, magyar nyelvi és irodalmi stúdiumaiban, másrészt ezekkel szoros összefüggésben tudós és baráti kapcsolataiban gyökereztek. A magyar történelmi múlt és lelkes tanulmányozása, a régi magyar nyelvemlékek felkutatása és beható vizsgálata során a már megszerzett diplomatikai alapismereteit folyamatosan bővítette. A történeti feldolgozások mellett nagy figyelmet szentelt a hazai forráskiadványok, elsősorban Palma Károly, Pray György, Koller József, Wagner Károly és Katona István kütfő-publikációinak és az oklevéltani kézikönyveknek. Az egyetem könyvtárában pedig alkalma nyílt arra, hogy elmélyüljön Hevenesi és Kaprinai igen gazdag kéziratos oklevélgyűjteményeiben. Gróf Teleki László tékájában a „széles tudományú Cornides Dániel számtalan kincseit”, elsősorban a tudós által összegyűjtött eredeti és másolatban megőrzött hazai okleveleket, diplomatikai előadásainak kéziratait és Prayjal folytatott levelezését tanulmányozhatta. Ezekből a levelekből számos diplomatikai és a magyar nyelv közép-

kori oklevéltani emlékeivel kapcsolatos tudománytörténeti kérdésekről, polémiáról szerezhetett újabb információkat.

Az ifjú Horvát történetírói, nyelvészeti és diplomatikai gondolkodásmódja a nyelvtudós Révai Miklós, a költő és történetíró Virág Benedek, a pesti egyetem esztétikatanára, Schedius Lajos, a diplomatikát és statisztikát oktató Schwartzner Márton, továbbá a történetíró Kovachich Márton György, a régiségbúvár és műgyűjtő Jankovich Miklós vonzásában és társaságában, alkotó életük közelségében formálódott, változott. Közülük is a példaképéül választott Révai gyakorolta rá a legnagyobb hatást, akinek összehasonlító nyelvtörténeti módszerei is döntő mértékben meghatározták a magyar nyelv művelése, kutatása terén kifejtett tudományos tevékenységét. A magyarság jövőjét Révaival teljes egyetértésben Horvát is a magyar nyelv felemelésével, felemelkedésével összhangban tudta elképzelni, hangsúlyozva, hogy „öszve vagyon a’ Nemzetnek virágzása a nyelv boldogulásával”. Ennek a gondolatnak a jegyében munkálkodott az anyanyelv középkori és koraújkori forrásainak feltárásán és elemzésén, és Révai ellenfelével, Versegghyvel szemben a régi történeti és nyelvi kútfők tanulmányozását, a nyelvtörténeti és etimológiai módszerek következetes alkalmazását helyezte előtérbe. A magyar nyelv történetének kutatásában nagy szerepet szánt az oklevelek elemzésének, különös tekintettel a középkori magyar nyelv ortográfiájának vizsgálatára.

Révai mellett Schedius formálta Horvát történeti és oklevéltani érdeklődését és irányította első lépéseit az oklevéltani kutatásokban, egyrészt azzal, hogy megismertette a német és francia diplomatikai szakirodalom legjelentősebb alkotásaival, másrészt be kívánta vonni őt egy „tökéletes nemzeti história” készítésébe. Tervezték egyrészt az addig kiadott honi okleveles kútfők jegyzékének összeállítását, másrészt a különböző magángyűjteményekben fellelhető hazai oklevelek kiadását. Bár ez a terv, Kovachichéhoz hasonlóan, aki Horvát segítségével a régi magyar történetírók publikálását tűzte ki célul, nem valósult meg, de ráirányította Horvát figyelmét a hazai okleveles forráskiadványok olvasati, értelmezési hibáira, továbbá a honi történelmi és nyelvi kútfők behatóbb kritikai vizsgálatára. Ezekben a törekvéseiben hathatósan támogatta őt Jankovich, akinek könyv- és kéziratgyűjteményeiben XV–XVI. századi magyar nyelvemlékeket, ismeretlen okleveleket fedezhetett fel.

Mindezek a személyes és tudós kapcsolatok termékenyítőleg és ösztönzőleg hatottak Horvatra, és történetíró-elődeinek és kortársainak példáját követve maga is széles körű kutató- és gyűjtőmunkába fogott. Elsősorban a honi történelemre és nyelvre nézve egyaránt fontos okleveleket jegyzetelte, másolta, osztályozta. A hazai és a külföldi oklevelek olvasásában és rendszerezésében Horvát néhány év alatt olyan jártasságra és gyakorlatra tett szert, hogy őt szűk baráti köre máris valóságos

diplomatikai szaktekintélynek tartotta, de maga Horvát is nem kis önérzettel beszélt „diplomatikai geniusról”. Horvát munkálkodása a diplomatika területén azonban nem merült ki az oklevelek pusztá gyűjtésében vagy másolásában, valamint néhány oklevéltani kérdés felvetésében és megvitatásában. Oklevéltani ismereteinek gazdag tárházát egyrészt e diszciplína magasabb tudományos színvonalra emelésének szolgálatába kívánta állítani, másrészt fel szerette volna hívni a magyar tudományos élet képviselőinek, főleg a történetíróknak a figyelmét a diplomatika és az okleveles források behatóbb tanulmányozására, illetve kutatására, kritikai használatára.

Horvát „diplomazizálása”-nak első termékei, mint pl. az 1339. évi osztáslevél eredetiségének cáfolása, a Balaton földrajzi név diplomatikai-etimológiai vizsgálata, a középkori magyar hely- és tájnevek, tulajdonnevek elemzései elválaszthatatlanok voltak nyelvészeti kutatásaitól. Ezekben az értekezéseiben az oklevéltani cáfolatok mellett hangsúlyozott szerepet juttatott a grammatikai érvek felsorakoztatásának, mindenekelött annak bizonyítására, hogy az „ősi” magyar települések városok nevei nem szláv vagy latin eredetűek. Célja, hogy a nyelvészet és a diplomatika rendszabásainak segítségével a nyelvünk ellen védőket „megpirongassa” és egyúttal „megtisztítsa” a magyar nyelvet azoktól a rágalmaktól, amelyekkel azt a „tótosság” hívei megpróbálták „beszennyezni”. Argumentumai azonban a legtöbb esetben kevésbé meggyőzőek, többnyire pusztá szóhasonlításokra, egyszerű hangzásbeli egyezésekre épültek. A dieső hazai nyelv védelme hatotta át ezeket a diplomatikai „igyekezeteit”. Azaz az oklevéltan elsősorban nyelvészeti vizsgálódásainak „ancilla”-jaként a magyar nyelvi emlékek felkutatását szolgálta, nem pedig önálló tudományággá történő fejlesztését. Ennek köszönhetően Horvát munkásságának kezdeti szakaszában nem jutott tovább az oklevelek gyűjtésénél és néhány inkább oklevéltani jellegű, mintsem kifejezetten diplomatikai tanulmány, jegyzet vagy kisebb mű kidolgozásánál. Ez utóbbiak közé tartozott Pest város régi Ofen nevről írott „diplomatikai igyekezete”, melyben nagyjából az oklevéltan eszközeivel, de az etimológiát sem mellőzve, szintén azok ellen a „viszketeges tudósaink” ellen hadakozott, akik „minden magyar szóban Tótosságra akadni szeretnek”.

A nyelvészet és a diplomatika terén kifejtett ifjúkori munkásságával Horvát jelentős népszerűséget és hírnevet vívott ki magának, és különösen „diplomatikai igyekezetének” pozitív visszhangja szinte feljogosította arra, hogy önmagáról mint „Diplomaticus”-ról beszéljen. Erre a magabiztos kijelentésre a magyar és külföldi okleveles anyagban és magában az oklevéltan tudományában szerzett alapos jártassága, tájékozottsága és gyakorlata indította. A diplomatikát azonban életművének következő szakaszában, az 1810-es években sem tekintette önálló tudomány-

nak, hanem inkább olyan eszköznek, amelyet kitűnően tudott felhasználni, illetve az e tudományágban szerzett ismereteit jól tudta kamatoztatni a magyar nyelv ügyéért, a magyar nyelvű tudományos élet megteremtéséért síkra szálló nemzeti kultúrpolitika egyik vezéregyeniségeként folytatott polémiaiban, melyek túlnyomórészt egykori tanára, Schwartner Márton ellen irányultak.

A magyar nemzetet sértő, dicső múltját „lekicsinylő”, nyelvét elmarasztaló nézetek elleni vitáiraiban Horvát ugyan elismerte Schwartner szerepét a magyarországi tudományos életben, és általában dicsérettel szólt oklevéltanáról és statisztikájáról, de az „uralkodó nemzet”, azaz a magyarság nemzeti érdekeit szem előtt tartva éles kritikával lépett fel ellene. Ennek a bírálatainak adott hangot kisebb nyelvészeti tárgyú jegyzeteiben, de különösen az 1815. évi, a középkori magyar nyelv védelmében írott munkájában. Mindezek a poleimizáló, a „Nemzeti Érzés indulata” motiválta írások mintegy előkészületül szolgáltak részben diplomatikai tárgyú, a Tudományos Gyűjteményben közzétett vitáiraikhoz (IV. Károly német-római császár Aranybullájáról, a magyar aranyszabadság „talpkövérről”, azaz az Aranybulláról, a nemesi alkotmányról és bandériumokról stb.). Ezekben az értekezésekben a jogi és történeti vizsgálati módszerek mellett érveinek bizonyításában jelentős szerepet juttatott a diplomatikaiaknak. Werbőczy életéről és Tripartitumáról készített, befejezetlen művében felvetett gondolatok pedig egyértelműen jelezték Horvátnak azt a törekvését, hogy a hazai diplomatikai és genealógiai kutatások eredményeit felhasználva az oklevéltan és a nemzetségtan iránti érdeklődést ébren tartsa és ezzel együtt e tudományágak művelését hazánkban népszerűsítse és előmozdítsa, továbbá megteremtse egy olyan magyar diplomatika alapjait, melyek kizárólag magyarországi okleveles anyagon nyugodnának. Ennek a gondolatnak a jegyében adta közre a Werbőczy-családdal és a Hunt-Pázmán nemzetséggel kapcsolatos okleveleket tartalmazó diplomatáriumát. Ebben felszólította olvasóit arra, hogy ne engedjék az oklevéltant és a genealógiát elsovadni, hanem művelésükkel, tanulmányozásukkal segítsék e diszciplína hazai fejlődését. Példával maga járt elől, amikor a Tudományos Gyűjteményben folytatásokban publikálta Schwartner diplomatikájának bírálatait.

Schwartner diplomatikájának részletes, szakszerű bírálataira Horvát kritikája előtt nem került sor. A maga korában sikerkönyvnek kikiáltott és korábban Horvát által is dicsérő szavakkal emlegetett magyar diplomatika nagy tekintélyt és megbecsülést hozott szerzőjének. A mű megjelenése óta a történeti, irodalmi és nyelvészeti kutatások eredményei, a középkori okleveles magyar történeti anyag feltárásának, feldolgozásának módszerei azonban megkérdőjelezték Schwartner magyar diplomatikájának korszerűségét és különösen a magyar jogi gyakorlatban történő alkalmazását, használatát. A közkézen forgó kézikönyvek főleg elméleti jelle-

gűek voltak, és elsősorban a német segédtudományi gyakorlat szempontjából voltak használhatók, a magyar állapotokra kevésbé. Szükség volt tehát arra, hogy Schwartner oklevéltanának hiányosságait feltárva, valaki elkészítsen egy valóban magyar diplomatikát.

Horvát kritikájával a magyar diplomatika alapvetéseinek tisztázását, a magyar jogi gyakorlatban való alkalmassá tételét tűzte ki célul. A kortársak körében igen pozitív visszhangot kiváltott, befejezetlen recenziójában Horvát a teoretikus szemléletű oklevéltannal szemben a praktikus célokat szolgáló diplomatika híveként lépett fel, a fő hangsúlyt az oklevelek jogi értékére helyezve. Egyúttal felismerte, hogy a diplomáknak igen nagy szerepük van a hazai genealógia alapjainak megteremtésében is. Olyan diplomatikai rendszabások és alapvetések kidolgozását tartotta szem előtt, amelyek elsősorban a magyarországi történeti irodalom és kútfők felhasználásával készülnének el. Ezekre számos példát hozott fel „Magyar Diplomatiká”-jában, mellyel egyúttal hozzájárult a magyarországi oklevéltannak mint tudománynak a továbbfejlődéséhez, amennyiben számos új adattal egészítette ki, illetve gazdagította az addigi magyar diplomatikai kutatásokat. A praktikus diplomatika szorgalmazásával továbbá nem egy szűk tudós réteg számára szeretett volna hasznos kézikönyvvvel szolgálni, hanem főleg azoknak (mint pl. bíróknak, ügyészeknek, ügyvédeknek, jegyzőknek), akik mindennapi munkájuk során (pl. birtokperes ügyekben) találkoztak olyan problémákkal, melyeknek megoldása megfelelő oklevéltani ismeretek hiányában nagy nehézségekbe ütközött. Elsőként szorgalmazta, hogy a diplomatikát tudományos alapokra kell helyezni Magyarországon.

Horvát tudós felkészültsége, diplomatikai polémiái, oklevélközlései és mint az egyetem diplomatika és más segédtudományok tanára joggal ébresztettek olyan reményeket, hogy valóban lerakja egy magyar oklevéltan alapjait. Erre azonban életének következő negyedszázadában nem került sor. A korábbiakhoz hasonlóan csupán részeredményeket produkált, és a történeti segédtudományok iránt érdeklődőknek be kellett érniük Schwartner művének Horvát kritikáját is hasznosító magyar nyelvű fordításával, illetve kibővítésével. Horvát tollából nemcsak hogy új magyar nyelvű diplomatikai összefoglalás vagy kézikönyv nem került ki, de egy, a hazai középkori okleveles kútfőket tartalmazó „Codex Diplomaticus” kiadására sem vállalkozott. Pedig ez utóbbi elvégzésére óriási eredeti és másolatban lévő oklevélgyűjteménye egyenesen őt predesztinálta. Sőt a „Monumenta Germaniae Historica” munkálataiba történt bekapcsolódásával lehetősége lett volna arra, hogy tudós hírnevét külföldön is megalapozza és egyúttal a magyarországi középkori kútfőket a német történetírókkal is megismertesse.

Mindezek elmaradása elsősorban azzal magyarázható, hogy Horvátot az 1820-as évek első felében már további munkásságát alapvetően meghatározó magyar

őstörténeti vizsgálódásai kötötték le. A diplomatika, néhány polemikus nyelvészeti és történeti tárgyú írásaitól, valamint oklevéltani előadásaitól eltekintve, őstörténeti ábrándjainak, nyelv- és szótörténeti etimologizálásainak segédeszközzé degradálódott. Az oklevelek ezekben a vizsgálódásaiban a magyarságnak az emberiség őstörténetében betöltött vezető szerepének és jelentőségének igazolásához nyújtottak Horvát számára nélkülözhetetlen adalékokat. Hogy őstörténeti-nyelvészeti elemzéseit és az ezekből levont következtetéseit megfelelő okleveles érvekkel is megalapozza, még nagyobb szorgalommal folytatta ezekben az években azt az oklevélgyűjtő munkát, amelyet már az 1810-es években részben hivatali tevékenysége és egyéb megbízásai, de a Schwartnerrel folytatott polémiákhoz szükséges dokumentumok feltárása érdekében is végzett. Ennek az oklevélgyűjtő és másoló tevékenységének eredményeként született meg mintegy 30 kötetből álló diplomatáriuma, amelyet a következő évtizedekben állandóan bővített.

Ennek a gyűjteménynek a birtokában, továbbá a hazai okleveles forrásokban való körütekintő tájékozottság révén fölényes biztonsággal utasította vissza az őt ért kritikákat, és folytatott történeti, diplomatikai polémiákat elsősorban Fejér Györggyel, az Egyetemi Könyvtár akkori igazgatójával. Bírálatai Fejér „Codex Diplomaticus”-a, illetve az abban felfedezett hibás oklevélolvasatok elleni heves támadásokban csúcsosodtak ki, melyekben nem kis szerepet játszottak a személyes indulatok és az irigység, hogy ti. nem ő, a kor legnagyobb magyar oklevéltani szaktekintélye, hanem Fejér vállalkozott az első magyar codex diplomaticus összeállítására.

A különböző hazai oklevélkiadásokban és Fejér diplomatáriumában Horvát által felfedezett és kritizált hibák, helytelen értelmezések, egyáltalában az oklevéltan felületes ismerete is arra indította Horvátot, hogy a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőjeként 1833–1836 között 32 db XI–XVI. századi magyarországi oklevelet adjon ki, melyek publikálásával közvetlen célja az volt, hogy a középkori diplomák helyes olvasására és értelmezésére ráirányítsa a figyelmet. Ezeket az okleveleket szöveghűen, több esetben rézbe metszett lenyomatukban is átnyújtotta olvasóinak. Oklevélpublikációi között megtalálható a pannonhalmi bencés apátság és a veszprémi apácák részére adományozott alapítólevél, melyeket saját olvasatában nemcsak egyszerűen kiadott, hanem a hitelességük körül folytatott vitákba is bekapcsolódott. Oklevélközlései és vitái mellett figyelmet érdemel még az a magyar nyelv emlékeit magában foglaló sorozata, melyet a „nemzeti becsület” érdekeit, de ugyanakkor a hitelesség elveit is szem előtt tartva jelentetett meg, józan kritikával zárva ki XIV–XV. századi magyar nyelvemlékek közül a nem eredetieket.

Diplomatikai nézeteit Schwartner halála után, 1823-tól 1846-ban bekövetkezett haláláig mint a történeti segédtudományok helyettes oktatója is közismertté tehetette.

Az előadott témában való nagy jártassága és ezzel párosuló lángoló honszeretete nagy hatást gyakorolt az óráit látogatókra, akik Horvátban a nemzeti szellem ébresztőjét, illetve táplálóját látták. Előadásain, melyeket előzetesen nem vetett papírra, Horvát világosan és érthetően beszélt, megkönnyítve tanítványainak a jegyzetelést. A diplomatikából tartott latin nyelvű praelectióira, melyek hallgatóinak jegyzeteiben maradtak fenn, igen lelkiismeretesen készült. Erre bizonyítékok azok a kéziratok, melyekben egyrészt különböző oklevéltani jegyzések olvashatók a hazai és a külföldi diplomatika tárgyköréből, másrészt a magyar diplomatika történetének rövid összefoglalását tartalmazzák. Előadásai, melyekben fő céljául a diplomatika alapfogalmainak és tételeinek, főbb tudományos eredményeinek megismertetését tűzte ki, mindenekelőtt a hazai okleveles források alapján, lényegében ezekre a jegyzetekre, továbbá Schwartner művét bíráló recenziójára és egyéb oklevéltani értekezéseire, oklevélközléseire épültek. Prayt (és a német C. T. G. Schönnemannt, a göttingai egyetem professzorát) követve, a schwartneri–gattereri elméleti jellegű diplomatikával szemben az oklevéltannak a jogi életben történő praktikus alkalmazására és hasznára kívánt rávilágítani, hangsúlyozva egyszersmind: a diplomatika hazánkban elválaszthatatlan a magyar jogtól, a jogi és törvénykezési szokásoktól, a mindennapi jogi gyakorlattól. Az oklevéltant előadásaiiban, melyekben — szélesebb magyarországi okleveles bázison — volt tanára munkájának és más diplomatikai kézikönyveknek a felépítését követte, nem tartotta önálló diszciplínának, hanem a történelem „szolgálóleányá”-nak, illetve kiegészítő tudományának. Alapvetően új rendszer — elődei és kortársai oklevéltanához képest — azonban nem fedezhető fel a hallgatóinak előadott anyagban, melynek egyes részeibe őstörténeti és nyelvészeti elméleteit is beépítette.

Horvátnak a többi történeti segédtudomány területén kifejtett munkásságát értékelve megállapítható, hogy az — a diplomatikával összehasonlítva — nem mondható jelentősnek. A pecséttant nem tekintette önálló, az oklevéltantól független tudományágnak és szfragisztikai értekezéseit az oklevéltan kereteibe ágyazva tárgyalta. A pecséttan tanulmányozására és egyidejűleg a hazai oklevélpecsétek gyűjtésére Pray szfragisztikai kutatásainak eredményei ösztönözték. Az e tárgykörben készített tanulmányai sajnálatos módon jobbára félkész, befejezetlen munkák voltak, és egy-egy részletkérdés kidolgozását célozták (pl. a csanádi és az aradi káptalan pecsétjeiről vagy két XII. századi királyi pecsétről és pecsétnyomóról) és inkább csak a problémafelvetésig jutottak el. A pecséttant a diplomatika második részében, a semiotica-ban adta elő, elsősorban Pray *Syntagma historicum de sigillis regum et reginarum Hungariae pluribusque aliis. (...) Budae, 1805. c.* műve és Schwartner (*Introductio in rem diplomaticam, praecipue Hungaricam. Pestini,*

1802.), illetve Perger János diplomatikájának (*Bevezetés a diplomatikába vagyis az oklevélismeret tudományába... Pest, 1821.*) alapján.

Horvát a genealógia vagy a „nemzetségtan” terén mindössze egyetlen munkát alkotott. A gyakorlati diplomatikához hasonlóan olyan, kizárólag magyarországi okleveles forrásbázisra épülő „genealogia practica Hungarica”-t akart kidolgozni, amely útmutatóul szolgálhatott volna a hazai nemesség számára ősi nemzetségeik, családjaik történetének felkutatásához, „nemzetségtani” családfáik meghatározásához. Elsődleges célja művével azonban az volt, hogy bebizonyítsa: a középkori magyar történelem első századaiban élt magyar nemzetségek leszármazási táblái a rendelkezésre álló kútfők segítségével összeállíthatók, illetve meghatározhatók. Diplomatikai, genealógiai és jogtörténeti kutatásainak eredményeként — különösen Kézai Simon krónikájára támaszkodva — úgy vélte, hogy sikerült megtalálnia mindegyik (108) „hazabéli” és „jővevény” magyar gyökeres nemzetséget, egyúttal bizonyítani ősi alkotmányukban lefektetett eredeti jussaikat. A magyar genealógia tudományos „rendszabásait”, illetve alapvetéseit Horvát azonban nem dolgozta ki. „Nemzetségtani” egyetemi előadásai is, néhány kritikai észrevételtől eltekintve, jobbra a külföldi (főleg Gatterer) genealógiai szakmunkák eredményeit és a magyar gyökeres nemzetségekről alkotott nézeteit foglalta össze.

Horvátnak a heraldika, a kronológia, a numizmatika és az archeológia területén kifejtett tudományos tevékenysége igencsak szerénynek mondható. Mindössze egy-egy kisebb résztanulmány és e segédtudományokról kötelező jelleggel tartott egyetemi előadásai jelzik az ezekben a segédtudományokban kifejtett munkásságát. Az egy-egy problémát érintő értekezései jobbra a hazai és a külföldi kutatások eredményeinek megerősítését tartalmazták. Címertani és kronológiai egyetemi praelectioi is túlnyomórészt a német címertani, kortani munkákra épültek fel, melyeket egy-egy magyar példával tett színeesebbé és érdekesebbé.

Összefoglalva megállapítható, hogy a történeti segédtudományok művelése jelentős helyet foglaltak el Horvát életművében mind a magyar történelmi múlt, mind pedig a magyar nyelv és kultúra emlékeinek feltárását, továbbá a magyar nemzet ősi történelmi jogainak, hajdani dicsőségének igazolását és védelmét, végül pedig őstörténeti-etimológiai „oknyomozásai”-t illetően. Azt a célkitűzést azonban, hogy egy önálló, kizárólag magyar forrásbázison alapuló magyar diplomatika alapjait kidolgozza, illetve megteremtse, nem sikerült megvalósítania. Ez részben azzal magyarázható, hogy munkásságában az oklevéltan hol a történelem (őstörténelem), hol a nyelvészet „ancillá”-ja volt, és azt nem önálló diszciplínaként művelte, részben pedig azzal, hogy e tárgyban készített értekezései, kritikái többnyire pusztán „figyelemgerjesztések” voltak, melyekben legfeljebb az alapelvek és a célkitűzések megfogalmazásáig jutott el, és ennél fogva részeredményeket, sem mint össze-

foglaló szintéziseket produkált. Tehetsége, kiterjedt hazai és külföldi szaktudományos ismeretei, hatalmas oklevélgyűjteménye mind-mind arra predesztinálták, hogy korának legjelesebb történetírója és oklevéltani szaktekintélye legyen, és kidolgozva a magyar oklevéltan „kritikai rendszabásai”-t, megalkossa az első „diplomatica Hungarica”-t. Egyetemi előadásaiiban még lehetősége lett volna a „mulasztásokat” pótolnia, de óráin többnyire már a történeti és diplomatikai polémiáiban megfogalmazott gondolatokat ismételte, legfeljebb néhány újabb kutatási eredménnyel kiegészítve azokat.

Amennyire nem sikerült lerakni a magyar diplomatika alapjait, még kevésbé sikerülhetett ez neki a többi történeti segédtudomány terén. A genealógia a magyar nemzet, azaz a magyar nemesség ősi jussainak, évszázados történelmi jogainak védelmére, illetve igazolására degradálódott. A pecséttan, a kronológia, a címertan stb., melyek művelését fontos kíváncsalként állította kortársai elé, jórészt egy-egy kisebb jelentőségű rész tanulmány és a kötelezően előadandó tantárgyak szintjén követhető nyomon életművében. Nem véletlen tehát, hogy a halála óta eltelt csaknem másfél évszázadban a szaktudomány alig tulajdonított komolyabb érdeklődést segédtudományi tevékenységének, és ha igen, akkor is inkább hibáit, semmint erőnyeit emlegették.*

---

* Soós Istvánnak az értekezés témaköréből készített publikációi: Romantikus őstörténet. (Horvát István) In: *História*, 6. (1984) 4. sz. 32–36. p.; Diplomatika és politika. (Horvát István kiadatlan Werbőczy-könyvének története.) In: *Levéltári Közlemények*, 59. (1988) 1. sz. 81–110. p.; Horvát István és Ferenczy János levelezése. Bp., 1990. 309 p. (*Magyarországi Tudósok Levelezése — Commercii Litteraria Eruditorum Hungaricorum II.*); „Slavica” Horvát István könyvtárában. In: *Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára*. Szerk.: Glatz Ferenc. Bp., 1993. 171–179. p.; Kísérlet a magyar nyelvű diplomatika megteremtésére. (Horvát István és Schwartner Márton.) In: *Aetas*, (1993) 4. sz. 44–91. p.

Kállay István egyetemi tanár, a történelemtudomány doktora opponensi véleménye:

Ha Horvát István életművét osztályokra próbáljuk bontani, az első helyre kétség kívül a *magyar nyelv* kerül. Minden megnyilvánulását, tudományos munkásságát ennek rendelte alá, ennek a szempontjából vizsgálta. A második helyre *jogi nézetei* kerülnek, elsősorban a köz- és a magánjog területén, a nemesi birtoklástörténet szemszögéből. A Soós István által témául választott történeti segédtudományok a harmadik helyet foglalják el az életműben.

Mielőtt ez utóbbiakra rátérnénk, röviden foglalkoznom kell az első kettővel, mint amelyek Horvát István történeti segédtudományi ténykedését alapvetően meghatározták, annak megértését előmozdítják.

Horvát István a magyarság jövőjét kizárólag a magyar nyelv felemelkedésével tudta elképzelni, mindenkit aszerint ítélte meg, hogy a régi magyar nevekkal kapcsolatban hogyan foglalt állást. Aki ebben nem értett vele egyet, azt ellenfelének tekintette és véget nem érő vitákba bonyolódott velük (pl. Schwartner Márton, Kelemen Imre stb.). Mindez túláradó magyarságszeretettel, a nem magyarul beszélő népekkel szembeni intoleranciával párosult. Talán pozitívumként állapíthatjuk meg, hogy mindezt *nem a finn-ugor irányban* tette.

A tudományos eredményeket felhasználva igyekezett az érdeklődést ébren tartani nézetei iránt, ezért mozdította elő egyes történeti segédtudományi ágak művelését. Östörténeti vizsgálódásai azonban egyre jelentősebb szerepet kaptak, amelyek kevésbé kapcsolódtak a segédtudományokhoz. E nyomon szélsőséges megállapításokhoz is eljutott. Pl. sértőnek tartotta, hogy a külföldi szerzetesek ismertették meg az írást a magyarokkal. Vagy azt hangoztatta, hogy a tihanyi alapítólevélhez hasonló diplomatikai forrással Európában kevés nemzet büszkélkedhet. Érdekes, hogy ugyanakkor a *kronológiában* inkább objektív, mint szubjektív álláspontot képviselt, amikor az időről megállapította: tudatunktól függetlenül létezik, amelyben az események folynak.

Egész működését meghatározták *jogi nézetei*: jellemző módon a diplomatikát is csak ebből a szempontból nézte. Igen helyesen hangoztatta, amit a jelölt is kiemel, hogy a magyar királyok nem változtatták meg elődeik törvényeit, ezért nem volt szükséges a törvények írásban történő rögzítése. Így minden törvény hatályban maradt: Horvát István korában vádlevélben, keresetben és ítéletben lehetett pl. Kálmán törvényeire is hivatkozni. Horváth ezért tulajdonított jelentőséget a szokásjognak és akart könyvet írni Werbőczyről. Ezzel a köznemesség érdeklődését is ki akarta váltani, és Werbőczyt megvédeni kortársaival, még tanítómesterével szemben is. A törvényszéki döntéseket és határozatokat annyira fontosnak tartotta, hogy

fel akarta venni azokat a diplomatikai kézikönyvbe. A történeti jogi iskola képviselőjeként tagadta, hogy Magyarországon *feudum* valaha is létezett volna, mivel a magyar nemzetségek mindig rendelkeztek ősi jószággal.

Ezen nézetei, valamint a korszellem, talán a generációs ellentét hozta magával *állandó vitáit*, amelyekről bőven olvashatunk Soós István munkájában. Horvát szembefordult elődeivel, tanítómesterével, de nem reagált Fejér György megnyilvánulására, aki fantasztikumba hajló, merész és képtelen szófejtegetéseit bírálta. Talán *Fejér stílusa* miatt nem érdemesítette őt választra, habár ez nem volt annyira szélsőséges, mint pl. Kövi Sándoré, aki Kelemen Imre művét obscurus-nak nevezte. Egy azonban kétségtelen: utódját úgy választotta ki Horvát István, hogy az őt sohasem bírálta.

A jelölt igen helyesen állapítja meg, hogy Horvát István segédtudományi rendszerében *az első helyen a diplomatika áll*. Még nem ismerhette Fejérpataky László megállapítását, miszerint minden segédtudomány a diplomatikából nőtt ki, de lényegében ugyanezt az elvet követte. Horvát szerint minden segédtudomány a diplomatika része, talán éppen ezért foglalkozott velük kevesebbet. A diplomatikában jogi és nem filológiai szempontok vezették. Az oklevelet jogbiztosító iratnak tekintette, amit azzal is alátámasztva látott, hogy a jogászok előbb tanulták az oklevéltant mint bizonyító eszközt, mint a bölcsészek. Ehhez még hozzátehetjük, hogy Horvát István maga is pereskedett. A latin nyelv szerepét — érdekes módon — pozitívan értékelte: nem egyedülálló magyar jelenségnek tekintette. Talán, holt nyelvről lévén szó, nem látta benne az anyanyelv háttérbeszorítását.

A diplomatika meghatározásánál eltért a különben mindenben követett Gatterertől, aki szerint az oklevéltan arra tanít, hogyan kell olvasni az okleveleket. Horvát szerint a diplomatika lényege az oklevelek megítélése: igazak-e, törvényesek-e és hitelesek-e. Horvátot kettős cél vezette: 1. felkutatni az okleveleket a birtokviszonyok feltárása céljából. 2. népszerűsíteni az oklevéltant. Szerinte nálunk fontosabb a diplomatika, mivel ez a *birtok talpköve*. Hasznosítását a magánjog, a kánonjog, az egyháztörténet, a köztörténet, a genealógia és a geográfia terén látta. Mindezen kiváló gondolatok ellenére sem sikerült Horvátnak a *Diplomatica Hungarica* kidolgozása, talán mivel e tudományág nála a szótörténeti etimologizálás segédeszközzévé degradálódott.

A segédtudományok közül második helyen a *genealógiát* művelte. Teljesen Gatterer felé fordult, habár észrevételezte, hogy az ő műve csak elméleti és módszertani alapvetést tartalmaz. Horvát nagy érdeme, amit Soós István is kiemel, hogy megpróbálta a maga útját járni. Egy *Genealogia practica Hungarica*-t akart írni. Mentségére meg kell állapítanunk, hogy ez a mai napig nem jött létre, ma is a német szakirodalmat használjuk.

Horvát meghatározásában a genealógia olyan tudomány, amely a szükséges bizonyító eljárásokkal és eszközökkel alátámasztja, illetve megerősíti a vérségi elágazásokat, meghatározza az apai és anyai ági leszármazásokat, továbbá ezek ismeretében összeállítja a családok és nemzetségek genealógiai tábláit és családfáit. Erről meg lehetne állapítani, hogy szűken értelmezi a genealógiát, mivel csak a vérségi elágazásokról, az apai és anyai leszármazásokról és a genealógiai táblázatokról beszélt. Középpontba a nemzetségeket, mondhatnám a gyökeres nemzetségeket állította, ezért nevezte a genealógiát *nemzetségtannak*. A genealógiát is a diplomatikához kapcsolta, így beszélt genealógiai diplomatikáról.

Dicséretére legyen mondván, hogy az uralkodóház iránti lojalitása sem akadályozta meg abban, hogy hibának nevezze az Esterházy család Noétól való származtatását. Nem beszél ugyan róla, de a Habsburgok családfája is hasonlóképpen volt összeállítva.

Horvátnak a tanterv szerint kellett oktatnia más segédtudományokat is, de lehetetlen lett volna mindet egyformán művelni. Többek közül a *címertant* emeli ki Soós István, még pedig olyan kérdésekkel kapcsolatban, amelyek napjainkig hatnak. Egyik ilyen az államcímmerben levő vágásoknak a négy folyóval való azonosítása. Ennek elvetése annál inkább meglepő, mivel ez összhangban lett volna Horvát szófejtéseivel. Ő azonban szembefordult Schwartnerrel, Prayval és főleg Werbőczyvel /Tripartitum I. 11:3./ és szakított a négy folyó elmélettel. Új magyarázatot nem adott, de vajon kell-e egyáltalán magyarázat?

Napjainkig ható téma az államcímeren 1202–1222 között található *oroszlánok*. Ehhez még hozzá tenném a jogaron lévő oroszlánokat is. Horvát szerint a hét oroszlán a hét magyar nép, a szívek pedig a magyar hadi vitézség jelképei. Szerinte az oroszlánok az Árpádok jelképei lehettek. A kérdést ma sem tudjuk megnyugtatóan megválaszolni.

Ezeket a kérdéseket Soós István értekezése helyesen tükrözi, illetve foglalja össze. Értékét nem csökkenti néhány észrevétel, amely az opponens kötelessége. Az I. lapon megemlíti, hogy az oklevélben a XVIII. század második felére olyan megbecsülést szerzett, hogy a Nagyszombatból Budára költöző egyetemen 1777-től speciális, azaz rendkívüli tantárgyként oktatták. Meg lehetett volna említeni, hogy a *Ratio Educationis* rendelte el ezt.

Elősegítené Horvát István jogi nézeteinek jobb megértését, ha hallottunk volna valamit másik tanítómesteréről, a történeti jogi iskola kiváló képviselőjéről, *Kelemen Imréről*. Ez annál inkább indokolt, mivel Kelemen Imre előadásainak jegyzetei éppen Horvát Istvántól maradtak fenn. Kelemen nem értett egyet a szófejtésekkel, ezért Horvát vele is szembefordult. Itt jegyzem meg, hogy a Tízkötetes méltatlanul bánt Kelemen Imrével, amikor az egyik legnagyobb tudóst retrográdnak nevezte,

nyilván Kövy Sándorral folytatott vitája miatt. Kossuth tanárával szemben ugyanis a Tízkötetesben nem lehet igaza Kelemennek. Hasonlóképpen szívesen hallottunk volna többet, a főszövegben is, Podhradszky Józsefről, a kiváló tudósról, aki némileg más oldalról vizsgálta ugyanazokat a kérdéseket.

Érdemes lenne tovább foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy miért hatott Horvátra ilyen erősen a Gatterer-iskola és miért nem a korábbi *Hederich*? Ez annál is inkább érdekes, mivel a mai felfogás (A. Brandt) *Hederich*-hez tért vissza.

A 217. lapon szereplő *haereditas* szót ebben az összefüggésben nem örökséggel, hanem örökösséggel fordítanám, a nélkül, hogy nyelvújítással akarnék foglalkozni. Ez örökös birtokot és nem az öröklés tárgyát jelenti. A latinban mindkettőt egyformán nevezik.

A 222. lapon beszél arról, hogy a segédtudományi munkák nem elemzik Horvát *Gyökeres nemzetségek* című munkáját. Szeretném önkritikusan megállapítani, hogy az általam kiadott segédtudományi kézikönyv sem fordít kellő figyelmet rá. De azt is meg kell mondanom, hogy cédulákon szerepel a kiegészítés és egy újabb kiadásban benne lesz. Már csak azért is, mert ez az első magyar nyelvű genealógia.

Köszönetet mondok a szerzőnek, hogy a történeti segédtudományokat nem tette idézőjelbe, vagy nem tette eléjük az *ún. jelzőt*. Csak egész szerényen arra szeretnék utalni, hogy volt olyan időszak, amikor a honfoglalást is *ún.-nek* titulálták.

Úgy gondolom, hogy még nagyon sokat lehetne beszélni Soós István kandidátusi értekezéséről, hiszen igen széles skálában oldotta meg feladatát, nagy jegyzetanyagra támaszkodva. Talán a jelölt *Horvát István-értékelése egy kissé negatívra* sikerült. Átveszi az elődök megállapításait, miszerint Horvát István nem alkotott jelentőset, a diplomatikában is csak részeredményeket ért el, a pecséttanban nem tudott lényegesen újat felmutatni, a címertanban és a kronológiában sem alkotott maradandót és a régiségtan művelése is jelentéktelen. Ezzel szemben áll, hogy a saját útját járta és tanítványai, akik közül a magyar történelem kiválóságai kerültek ki, lelkesedtek érte. „Egynéhányszor meghallám zajdulni a hallgatókat, a kimenetelkor Éljent kiáltottak” — írta Toldy Bajzának 1823-ban. *Tanítványai* között ott látjuk a következő történész generáció kimagasló képviselőit: Szalay Lászlót, Szalay Ágostont, Wenzel Gusztávot, Horvát Árpádot, Pauler Tivadart és Vasvári Pált, valamint a közelet későbbi nagyjait: Eötvös Józsefet, Teleki Lászlót, Lónyay Menyhértet, Zichy Ferencet és Melczer Istvánt. Tanítványa volt Reguly Antal, Madách Imre, Vörösmarty Mihály, Szontagh Pál, Toldy (Schedel) Ferenc és Tanárky Gedeon. Ez imponáló névsor, amely méltó lett volna arra, hogy ne csak lábjegyzetben, hanem a főszövegben, az értékelésben szerepeljen. Mert ugyan Horvát István nem mindenben alkotott nagyot a történeti segédtudományokban,

viszont kiváló nemzedéket nevelt a hazának, és ezért sok mindent meg kell neki bocsátanunk.

Az értekezést *jelentős tudományos eredménynek* tartom és javaslom, hogy ennek alapján ítéljék oda Soós Istvánnak a történelemtudomány kandidátusa fokozatot.

Bak Borbála egyetemi adjunktus, a történelemtudomány kandidátusa opponensi véleménye:

A történeti segédtudományok magyarországi képviselőiről, az egyes segédtudományok áttekintő historiográfiájáról néhány rövidebb, összefoglaló jellegű tanulmány jóvoltából már eddig is, szinte napjainkig terjedően tájékozódást nyerhetnek az érdeklődők. Elég csupán Gárdonyi Albertnek „A Magyar Történettudomány Kézikönyve” sorozatban megjelent, a „történelmi segédtudományok” történetét a kezdetektől a XX. század elejéig bemutató összefoglalására, illetve az első sorban a külföldi kutatóknak szánt, Kumorovitz Lajos Bernát, Gerics József, Kubinyi András és Mezey László német nyelvű, a Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung-ban megjelent beszámolójára gondolni. Ez utóbbi áttekintés korszakhatárait — 1945–1964 — részben fedi az a tanulmány, amelyet a Turul 66. és 67. kötetében „A történeti segédtudományok fejlődése Magyarországon 1951–1991 között” címmel jelentetett meg 1993/94-ben Bertényi Iván.

A felsoroltakhoz témája alapján szorosan kapcsolódik, de a feldolgozás jellegét tekintve azoktól természetszerűen alapvetően különbözik Soós István kandidátusi értekezése. A disszertáció ugyanis nem egyszerűen a történeti segédtudományokkal, mégpedig a XIX. század elején, illetve a század első felében az e tárgykörbe sorolt stúdiumokkal foglalkozik. A feldolgozás módszere, a kérdés megközelítése a korábban említett tanulmányokhoz képest alapvetően új. Az értekezés szerzője egy a XIX. század első felében élt, rendkívül sokoldalú, több szaktudományt is művelő történészt, gondolkodót, irodalom-, könyvtár- és tudományszervezőt, egyetemi tanárt, Horvát Istvánt állította vizsgálódása középpontjába.

Soós István — igen egyértelműen — már munkája bevezetőjében leszögezi, hogy terjedelmi okok miatt nem vállalkozhatott Horvát István szerteágazó munkássága teljes bemutatására, de még történeti gondolkodása egészének vizsgálata sem volt az értekezés keretei közé szorítható. A forrásoknak, az egykorú és a későbbi szakirodalomnak az az alapos és széleskörű, filológiai igényrel végzett elemzése, módszere, amelyet a szerző a disszertáció egésze során, mindvégig következetesen alkalmazott, szétfeszítette volna munkája kereteit. Így Soós István témáját a Horvát

István által művelt történeti segédtudományokra szűkítette és Horvátnak az e szakterületeken elért eredményeit állította disszertációja középpontjába.

Bár Horvát István munkássága rendkívül összetett és sokrétű volt, a köztudatban, és különösen napjaink köztudatában személye, tevékenysége igen kevésbé ismert, és alig értékelt. Míg Szinnyei József a „Magyar írók élete és munkái” című életrajzi lexikonában Horvát életrajzának, műveinek és a róla szóló irodalomnak tíz hasábot szentelt, az Akadémiai Kiadó „Magyar életrajzi lexikoná”-ban már csak fél hasábnyi terjedelem jutott személyének. Gárdonyi Albert is csupán szűkre szabottan emlékezett meg munkásságáról.

Horvát István tudományos pályájának és ezen belül — miként erre Soós István is rámutat — különösen a történeti segédtudományokkal kapcsolatos tevékenységének már említett szegényes feldolgozottsága mindenképpen indokoltá és megalapozottá teszi a disszertáció szerzőjének témaválasztását.

Különösen szükségesnek és jogosnak tűnik ez a témaválasztás, ha a feldolgozottság, sőt inkább az eddigi feldolgozatlanság mellett még Horvát István tudományos teljesítményének megítélését, értékelését is figyelembe vesszük. Miként az értekezés írója a bevezetésben is jelzi, az utókor köztudatában Horvát István úgy él, mint akinek egyetlen „érdeme” az volt, hogy a magyar nemzet iránti „határtalan szeretetétől vezettetve” fanatikusan, mindenütt „a magyarság, a magyar kultúra emlékeit kutatta és fedezte fel”.

Az életműre vonatkozó források feldolgozatlansága miatt a leegyszerűsítő megítélés egyoldalú szemléletet eredményezett. Horvátról szólva általában csak tévedéseit említették. A Soós István által idézett példák mellett is talán említésre érdemes, hogy például Lederer Emma a magyar polgári történetírás bemutatása során Horvát István munkásságát jellemezve két alkalommal minősíti azt, és tevékenységével kapcsolatban csupán a „naiv” jelzőt használja. Soós István a korabeli források segítségével azonban egyértelműen bizonyítja, hogy kortársai Horvátot ennél jóval többre értékelték. Különösen világos ez, ha a Nemzeti Könyvtár ügyében kifejtett tevékenységéről, szépirodalmi, szerkesztői tevékenységéről szólnak.

Horvát István munkásságának értékelése még kérdésesebb akkor, amikor kizárólag segédtudományi tevékenysége megítélését kell megfogalmazni. Miként erre az értekezés szerzője külön is felhívja a figyelmet, az utókor eddig e tudományterületen Horvát István eredményeit mindig Pray György, Cornides Dániel munkásságához, illetve a Schwartnerrel folytatott vitáival kapcsolatban említette, és az ennek eredményeként kialakított kép egyértelműen negatív volt. A kortársak e tekintetben is a későbbitől eltérő álláspontot képviseltek, és Horvátot mint a magyar diplomatika legnagyobb alakját, sőt a köznemesei értelmiség és barátai egyenesen „a magyar nemzet egyedüli diplomatikusa”-ként tartották számon. Éppen az el-

lentmondások feloldása érdekében tűzte ki munkája céljául — igen helyesen — Soós István, hogy új források bevonásával, valamint új módszerek alkalmazásával megvizsgálja, majd pedig értékelje Horvát Istvánnak a történeti segédtudományok terén kifejtett tudományos működését.

Az értekezés megírásához a szerző Horvát István nyomtatásban is megjelent munkái mellett felhasználta azokat a mennyiségileg több száz kötetet jelentő kéziratok értekezéseit, jegyzeteit, levelezését, amelyek eddig vagy csak utalás szintjén, vagy egyáltalán nem voltak feldolgozottak. A disszertáció megírása érdekében Soós István a kéziratok anyagának feltárása során rendkívül alapos és a legteljesebb elismerésre méltó munkát végzett. Az egyes, latinul, németül és a ma már nem mindig egyszerűen értelmezhető magyar nyelven írt források kritikai filológiai igénytelenséggel való megközelítése terén olyan egyedülálló elemzést végzett, amely a reformkori, rendkívül gazdag, mennyiségileg igen jelentős anyag esetében példaeértékűnek és követendőnek mondható. Soós István a kéziratok források feldolgozásával nem egy esetben eddigi téves datálásokat (például Horvát István egyetemi tanári működésének kezdete), hibás megállapításokat és következtetéseket helyesbített, kéziratok szerzőségét állapította meg és egyben módszertani példát is adott az általa feldolgozott forrástípusok igényes elemzésének lehetőségeire. A szerző a források, a szakirodalom alapján kialakítandó kép eléréséhez olyan utat választott, amely csak elismerésre méltó lehet. Horvát István történeti segédtudományokkal kapcsolatos tevékenységét ugyanis soha nem elszigetelten, hanem mindig az egyéb, elsősorban az őstörténeti és a magyar nyelvészeti munkásságával összefüggésben vizsgálja. Emellett utal a korszak eszméletörténeti hatásaira, Horvát István tanulmányaira, tudóstársaival kialakított kapcsolataira, vitáira, olvasmányaira. A viták ismertetése során például, amikor az egykori tanár, Schwartner Márton és a tanítvány, Horvát István diplomatikáról vallott nézeteit ütközteti, az ellentétes véleményeket nem csupán egyszerűen historiográfiai szempontból mutatja be, hanem sokkal inkább a tudománytörténet, a politikaelmélet elemzésének módszereit érvényesíti. A felvilágosult, kritikai szellemű, a Hungarus állampatriotizmust képviselő Schwartner és a „túlárado magyarországban” a magyarországi nem magyar népekkel szemben intoleráns Horvát álláspontját párhuzamba állítva mutatja be a szembenálló felfogásokat.

A Soós István által alkalmazott módszer következtében a szorosan vett historiográfiai feldolgozáson túlmenően képet alkothatunk például a reformkori magyar tudós pályáját befolyásoló és meghatározó külső körülményekről, a kor tudománytörténetéről. A történeti segédtudományi munkásság bemutatása mellett számtalan olyan adattal is szolgál a szerző, amelyek révén betekintést kaphatunk a XIX. század első felének sajtó-, jog- és könyvtártörténetébe. Az értekezés olvasása során

világossá válhatnak azok a nehézségek, amelyek a korban a tudományos munkát végző tudós szakirodalomhoz jutását jellemezték, azok a küzdelmek, amelyek a történelmi forrásokat tették elérhetővé a kutató számára. Betekintést nyerhetünk a XIX. században is még nélkülözhetetlen, a tudományos munkát lehetővé tevő mecénatúra formáiba, jelentőségébe. Az értekezés szerzője mindezt rendkívül jól követhető módon, olyan természetességgel vázolja, amely csak akkor lehetséges, ha a korszakban, annak mindennapjaiban teljes tájékozottsággal rendelkezik. Ez utóbbit Soós Istvánról jelen disszertációja alapján egyértelműen elmondhatjuk.

A kandidátusi értekezés szerzője Horvát Istvánnak a történelmi segédtudományok terén végzett munkásságát a diplomatika, a pecséttan, a genealógia és az „egyéb történelmi segédtudományok” címmel jelzett heraldika, kronológia, numizmatika és archeológia területén vizsgálja.

A kiterjedtebb, a közel kétszáz oldalnyi fejezet a diplomatikával foglalkozik, amelyet a korban még mintegy „gyűjtő segédtudománynak” tekinthetünk. A diplomatikával kapcsolatban ugyanis nemcsak az oklevéltan és az egyéb tudományok (pl.: teológia, nyelvészet, jogtudomány, jogtörténet) egymáshoz való viszonya, Horvát kiterjedt, diplomatikára vonatkozó vitái, az oklevél-publikációk kérdése válik az olvasó számára ismertté. Mindezek mellett a még nem önálló segédtudományként szereplő paleográfia és ezen belül külön a magyar írás jellegzetességeinek ismertetése is ennek a résznek mintegy „alfejezete”-ként szerepel az értekezésben. A diplomatikával ellentétben a heraldika (amelyet egyébként Horvát ugyancsak a diplomatika szerves részének tekintett) például öt, a numizmatika és az archeológia együttes tárgyalásának terjedelme két és fél oldal. Az arányok ilyen alakulása nemcsak az egyes történelmi segédtudományok XIX. század első felére kialakult differenciálódásából, részletesebb vagy kevésbé feldolgozott szintjéből fakadnak, hanem döntő módon határozza meg ezt a disszertáció középpontjába állított, ezekkel a segédtudományokkal foglalkozó Horvát István kutatásainak, érdeklődésének mélysége is.

És bár az egyes fejezetek arányai a vizsgált személy munkássága következtében a jelzett módon igen eltérően alakulnak, a disszertáció szerzőjének feltétlen érdeként kell említeni, hogy a fejezetek belső rendjét — a terjedelemtől függetlenül — mindenütt azonos, rendkívül logikus és következetes módon alakította ki. A szerkesztés gyakran igen nehéz feladatát Soós István mintaszerű fegyvellemmel és logikával oldotta meg. Az egyes segédtudományok tárgyalását mindig Horvátnak, az adott szakterületen végzett tudományos kutatásaival kezdi, beleértve ebbe publikációs tevékenységét éppen úgy, mint a szakterület külföldi szakirodalmában való jártasságának, a tudós kapcsolatoknak és a tudományos vitáknak a bemutatását is. Ezt követően minden fejezet Horvát István egyetemi munkáját jellemzi, ismertetve

a tárgyalta segédtudomány oktatását, az oktatás módszereit, hatását. Végül kitér az adott fejezetben tárgyalta és a Horvát István által tanulmányozott, illetve oktatott segédtudomány terén elért tudományos eredményekre és értékeli Horvát teljesítményét.

Soós István a rendkívül gazdag forrásanyaggal dokumentált és a szakirodalomban való jártasságát egyértelműen bizonyító kandidátusi értekezése utolsó, „Befejezés” címet viselő fejezetében Horvát Istvánnak nemcsak az egyes történeti segédtudományok terén elért eredményeit, hanem összefoglalóan egész munkásságát is értékeli. Ez az értékelés a bevezetésben felvetett megítéléshez viszonyítottan bár kétségtelenül árnyaltabb és feltétlenül konkrét tényeken alapuló, forrásokkal is igazolt, a lényeget tekintve azonban mégsem sokkal pozitívabb kicsengésű.

A szerző nemcsak az egyes segédtudományok vizsgálata során, hanem összefoglalóan is megállapítja, hogy Horvát István munkásságában „a történeti segédtudományok jelentős részét képezték életművének mind a magyar történelmi múlt kutatásában, mind a magyar nyelv és kultúra emlékeinek feltárásában, de a magyar nemzet történelmi jogainak, hajdani dicsőségének igazolásában illetve védelmében, valamint őstörténeti-nyelvészeti-etimológiai ’oknyomozásaiban’ is. Azt a vágyát, történetírásának azt a célkitűzését, hogy kidolgozza a kizárólag magyar forrásokra épülő és magyar nyelvű diplomatikát, nem sikerült megvalósítania.”

A célkitűzés megvalósításának elmaradását Soós István több okkal is magyarázza. Utal arra, hogy Horvát az oklevéltant mint az életművében szereplő legjelentősebb történeti segédtudományt a történetírás, az őstörténetírás, a magyar nyelvészet „szolgálólányának” tekintette és nem önálló tudományként művelte. Tanulmányaival kortársai figyelmét hívta fel egy-egy forrásra, kutatási feladatra, a vitás kérdések továbbgondolására. Bírálta tanára, a göttingeni Gatterer nyomán dolgozó Schwartner Márton diplomatikai munkásságát, Fejér György oklevélkiadását, de ő maga a problémák megoldására nem vállalkozott. „Jobbára részeredményeket produkált, összefoglaló vagy szintézis jellegű munkákat nem készített”, jóllehet tehetséges, a diplomatikában rendkívül jártas, igen kiterjedt külföldi és hazai tudományos ismeretekkel, gazdag oklevélgyűjteménnyel rendelkező tudósa volt korának. Soós István Horvát István munkásságának megítélésekor a tudományos eredmények összefoglalásának elmaradását, a történeti segédtudományok terén be nem váltott reményeket nagy veszteségként értékeli. A disszertáció lezárásaként, az előzmények ismeretében pedig úgy ítéli, „nem véletlen, hogy ... a szaktudomány alig-alig tulajdonított komolyabb érdeklődést [Horvát István] ez irányú tevékenységének, és ha igen, akkor is inkább csak hibáit, és nem erőnyeit emlegették”.

Engedje meg a szerző, hogy értekezésének ezt a záró gondolatát túl pesszimistának ítéljem és éppen disszertációja áttanulmányozása nyomán, némiképpen vi-

atkozva is a megállapítással, három olyan, a források segítségével alátámasztott körülményre hívjam fel röviden a figyelmét, amelyet éppen forráskutatásai tesznek számomra világosabbá, egyértelműbbé.

Az első a magyar diplomatikai összefoglalás, a nagy szintézis elmaradásának és az emiatt érzett csalódásnak a kérdése.

Megítélésem szerint Horvát István olyan korszakban élő tudós volt, amelyben a tudományos kutatás és a tudományos élet előmozdítására tervek sokasága, a nemzeti múlt feltárására számtalan elképzelés született. Ahogy Soós István is jelzi értekezésében, ezek egy része, mint például Schedius Lajos oklevél-kiadási tervei, kéziratban maradt tudóslexikonja, Kovachich Márton György vagy a Horvát Istvánt is bevonni szándékozó Engel János Keresztély forráskiadással kapcsolatos elképzelései mind megvalósíthatlanok maradtak.

Úgy tűnik, nem kedvezett a kor a felvetett tervek, a megkezdett kiadványok befejezésének, és így Horvát számtalan önálló terve realizálásának sem. Eredeti formájában nem valósult meg Horvát Istvánnak például az az elképzelése, amelynek értelmében az oklevelek — e korban nem kis nehézséggel járó, nem egyszer befolyásos támogatókat, akár a nádor segítségét is igénylő — összegyűjtése, másolása, majd az oklevéltani problémák felvetése és megvitatása révén a diplomatika tudományos színvonalát emelte volna. Mindez terv maradt, mert — miként Soós István kimutatja — Horvát István érdeklődése a diplomatika helyett inkább a nemzeti érzéseket erősítő magyar nyelvészet, az ebben a korban a nemzeti műveltség alapjának tekintett nemzeti nyelv felé fordult. Ugyancsak befejezetlen a harmadik kötetet csak tervekben ismertetett, a Werbőczy-családra vonatkozó diplomatáriuma is. Pedig a megjelent oklevélgyűjtemény számos első, teljes szövegű, pontos másolattal könnyítette meg nemcsak a történészek, hanem a diplomatikával, a genealógiával és a joggal foglalkozók munkáját is.

Számtalan adattal igazolja Soós István, hogy bár Horvát foglalkozott például Anonymus Gestája földrajzi neveivel, és szorgalmazta Magyarország múltbeli földrajzi képének megismerését, de mindebből nem lett történeti földrajz, hanem csupán a földrajzi nevek gyakran téves, de a nemzeti gondolat térhódításának korában a nemzeti öntudatot erősítő, sőt olykor a köznemesi ellenzék politizálásának céljait is szolgáló névetimologizálás. Nem fejezte be Horvát István Schwartner német eredményeket feldolgozó diplomatikájának bírálatát sem, bár a recenzió megkezdésekor „a magyar diplomatika alapjainak tisztázása” volt a célja. Véleménye szerint ugyanis ez mint előfeltétel volt szükséges a gyakorlati jellegű, a magyar joggyakorlatban is használható oklevéltan megírásához.

Horvát István történeti segédtudományi munkássága azt látszik bizonyítani, hogy az 1800-as évek elején még mindig a gyűjtés, a sokirányú részkérdések meg-

válaszolása és a Horvát számára elsődleges nemzeti tudat, a nemzeti nyelv és irodalom ápolása, erősítése volt a fontosabb, mint egy nagyívű diplomatikai összefoglalás elkészítése.

A XIX. század első felében megkezdett és a be nem fejezett munkák nem csupán Horvát Istvánra jellemző sora mellett a negatív megítélést árnyaló második megfontolásra ugyancsak Soós István disszertációjának számtalan forrásadata készlet. Horvát működésében értékesnek és megint csak a kor magyarországi sajátosságaiból fakadónak és részben ezzel is magyarázhatónak tartom azokat a fáradozásait, amelyekkel a történeti segédtudományokat az elméletibb jellegű német felfogással ellentétben gyakorlati szempontból gondolta megközelíteni.

A XIX. század első felében Magyarországon — éppen úgy, miként a középkorban a diplomatikának — még „élő tudomány” jellege is volt, és kellő ismerete a jogászok, az ügyvédek, az államigazgatási tisztviselők, de még a saját örökösödési, peres ügyekben eljáró birtokos nemesek számára is nélkülözhetetlen volt, lett volna. Magyarországon a diplomatika nem csupán a nemzeti történelem forrásainak kritikáját, hanem a jog védelmét, mint Horvát István fogalmazta, ennek révén családok „boldogságát” is biztosította. Éppen a főként elméleti, a Gatterer-féle felfogást érvényesítő szempont miatt is támadta Horvát Schwartner Márton diplomatikai munkáját.

A magánjog mellett a vitás közjogi, politikai kérdések tisztázására is szükségesnek bizonyult a diplomatika kellő ismerete. Miként az értekezés szerzője is utal rá, az oklevél-tannal kapcsolatos publikációinak sorát 1836-ban befejező, de kétségtelen szaktekintélynek örvendő Horvát Istvánt kérte fel például az 1843–1844. évi országgyűlés, hogy oklevelekkel igazolja, miszerint Horvátországot egykor magyar királyi hódítás kapcsolta Magyarországhoz.

A diplomatika mellett — ugyancsak Gatterer felfogásával ellentétben — a genealógiában is annak gyakorlati jellegét kívánta erősíteni Horvát István. Ezzel segítséget, útmutatást akart adni egyrészt a magyar nemességnek ahhoz, hogy saját családjá leszármazását megfelelő módon, oklevelek adatai alapján össze tudja állítani, másrészt a vármegyei tisztviselőknek, hogy a birtokvitákban kellően el tudjanak igazodni. Soós István Horvátnak a „Gyökeres Nemzetségek” című művéről szólva azonban jelzi azt a szinte tragikusnak mondható körülményt, hogy a bonyolult magyar birtok- és öröklési jog kellő ismeretében a vármegyéknel a kézikönyvnek szánt munkát használni nem tudták, sőt meg sem értették.

Horvát István történeti segédtudományi munkásságának megítélésekor a harmadik szempont, amely a személyére vonatkozó negatívumokkal kapcsolatban megfontolásra készlet — véleményem szerint — egyetemi tanári működésében ragadható meg. Soós István maga is felveti a kérdést, hogy vajon Horvát tanítványai

történeti munkájukban mit tudtak hasznosítani a professzoruktól tanultakból, de a válasz megfogalmazását olvasóira bízta.

Bár az egyetemi oktatáshoz Horvát tankönyvet nem készített, a diákjaitól fennmaradt kéziratos órai jegyzetek rekonstruálhatóvá teszik előadásait. Ezekkel kapcsolatban ismét csak a legelismertebben lehet és kell szólni az értekezés szerzőjének kutatási módszereiről. Nemesak azért, mert a már korábbi szakirodalomban érintett hallgatói jegyzetekkel kapcsolatos megállapításokat pontosította, több félreértést is tisztázott, hanem azért is, mivel a tanítványok feljegyzéseit mindig szembesíttette Horvát egyéb, nyomtatásban megjelent munkáival, a levelezésében vallott nézeteivel. Így válik teljes egységgé a tudós kortársakkal kapcsolatot tartó, vitatkozó, a Tudományos Gyűjteményben tanulmányokat, forrásközléseket közreadó és önálló műveket megjelentető szerző, valamint a nagy tekintélyű, közszeretnek örvendő egyetemi tanár alakja. A kéziratos feljegyzések és a nyomtatott anyag gond. filológiai elemzése, összevetése jóvoltából egészen pontos képet alakít ki az értekezés szerzője Horvát történeti segédtudományi működésének egészéről.

Soós István gondos elemző munkája eredményeként minden egyes történeti segédtudománynál megjegyzi, hogy Horvát e téren „újat nem hozott”. E megállapítása, ha csak az elmélet területén működő tudóst szemléljük, valóban szinte tragikus negatívum. Úgy gondolom azonban, hogy ha tanárként és saját kora tanáraként szemléljük, mindez valamivel pozitívabban ítéltető meg. A magyarországi segédtudományokra nagy hatást gyakorolt német egyetemek korabeli tanári karát szemlélve sem igen mondható el, hogy néhány, kétségtelenül nagyhatású, újat hozó személyiség mellett a számos német felsőoktatási intézményben sokkal jobb lett volna a helyzet. Elég az egykori egyetemi tanrendeket, programokat áttekinteni, amelyekben igen gyakran a meghirdetett stúdiumot előadó professzor nyomtatásban közli, kinek, mely jelentős munkáját fogja óráin ismertetni illetve felolvasni. Ezekkel szemben Horvát István — miként erre Soós István többször is utal — igaz, hogy a nemzeti dicsőség érdekében, de legalább a magyar okleveles gyakorlatból hozta az önmaga-válogatta példákat.

Soós István említése szerint Horvát igen jól követhető, logikusan felépített, lelkiismeretes felkészültséggel tartott diplomatikai óráit 300-nál is többen hallgatták, és mint az egyik legnépszerűbb egyetemi tanárt „lángoló hazaszeretet”-e miatt tanítványai példaképüknek is tekintették. A történészek mellett — éppen talán fel-fogásának gyakorlatias jellege miatt — a joghallgatók is rendszeresen részt vettek óráin. Úgy gondolom, személyiségének széles körű vonzása, az a mód, ahogyan a nemzeti érzést terjesztette tanítványai körében, már önmagában is elismerésre méltó. És ha Soós István felsorolása alapján végignézzük a hallgatók névsorából csak a legkiválóbbakat (Szalay László, Wenzel Gusztáv, Szontagh Pál, Horvát Ár-

pád, Pauler Tivadar, Vasvári Pál, Eötvös József, Teleki László, Reguly Antal, Madách Imre, Vörösmarty Mihály), akkor hatását szemlélve, talán inkább csak sajnálkozhatunk az elmaradt magyar diplomatikai összefoglalásra gondolva, de emberi, nevelői teljesítményét is tekintve, egész munkásságát feltétlenül pozitívan ítéelhetjük meg. Úgy tűnik, hogy a Horvát Istvánnál félbemaradt munkák, kutatások majd az őt követő generáció tevékenységében teljesedtek ki.

Soós István kandidátusi értekezése opponenseként munkáját mindvégig nagy érdeklődéssel és figyelemmel olvastam. Megkönnyítette feladatomat rendkívül olvasmányos, olykor a XIX. század első felét idéző, de nem túlzásba vitt stílusa, amelynek jóvoltából életszerűen jelent, jelenik meg az olvasó előtt a címben jelzett téma egésze. A szerző külön érdeme, hogy olyan széles, eddig nem értékelte, kézirat forrásanyagot, egykorú, nemzetközi folyóiratanyagot használ, amely megállapításait rendkívül megalapozottá, tényszerűvé teszi. A Horvát István tevékenységének értékelésével kapcsolatos megjegyzéseim pedig — azt gondolom — egyértelműen jelzik a szerző azon megoldását, hogy értekezésével a kérdést nem kívánja véglegesen lezártnak tekinteni, hanem az olvasót, az opponenst továbbgondolkodásra is készíti. Végezetül Horvát István megállapítását idézve, miszerint „a dícséretnek révén a tudomány nem haladhat előre” szeretnék még néhány apróbb, észrevételt tenni.

Horvátnak a diplomatika témaköréből tartott egyetemi előadásai részletes ismertetése során nem teljesen egyértelmű, hogy a sokat vitatott Gatterer-féle oklevéltanból mit tekintett elfogadhatónak Horvát István. Szerencsés lenne talán még részletesebben kitérni a kérdésre, mert míg a diplomatika fogalmával kapcsolatban azt írja a szerző, hogy „A mabilloni és gattereri meghatározások közül az utóbbit fogadta el”, az „ars diplomaticáról” szólva azonban Gatterer véleményének elutasításáról olvashatunk. Néhány áthidaló mondattal az idézett részekben túlmenően a tartalmi különbségek — megítélésem szerint — könnyen egyértelművé tehetők.

A diplomatikai előadásokról készített hallgatói jegyzetéről szólva öt diák megmaradt feljegyzéseiről olvashatunk. A név szerinti felsorolásban ezzel szemben hat hallgató szerepel, igaz, hogy a névtelen feljegyzést esetlegesen a már korábban említett Vasvári Pálnak tulajdonítva. Mivel azonban a kéziratok esetében a szerző a korábbi szakirodalom hiányosságait is kiegészíti, szerencsés lenne felfogására néhány szóval részletesebben is kitérni.

Ugyancsak apróságnak tűnhet, de mivel Soós István rendkívül pontos és nem egyszer teljesen új, igen lényeges információt is tartalmazó jegyzeteit érinti a következő észrevétel, nem érzem teljesen hiábavalónak egy formai kérdésre is kitérni. Nem találtam teljesen szerencsésnek — bár hangsúlyozom, hogy tartalmilag teljesen korrekt megoldásról van szó! —, hogy egy mondaton belül több, olykor két,

három hivatkozás is megtöri a mondanivaló ívét. Bár tudom, hogy az utalások az egyébként is terjedelmes, de igen sok információt tartalmazó és ezért el nem hanyagolható jegyzetek terjedelmét csak tovább növelnék akkor, ha a szerző csupán a mondat vagy a bekezdés végén hivatkozna forrásaira és a jegyzet szövegébe betoldott rövid megjegyzéssel igazítana pontosabban a vonatkozó helyhez. Természetesen tisztában vagyok vele, hogy Soós István mintaszerű jegyzetei esetében mindez csupán apró, formai kérdés, azonban úgy gondolom, hogy ezzel a változtatással nemcsak az olvasó „kényelmét” szolgálná, hanem mondandóját is még gördülékenyebbé tehetné.

Soós István kandidátusi értekezését mind jelenlegi tartalmában, mind jelenlegi formájában elfogadom és nyilvános vitára bocsátását feltétlenül javaslom.

R. Várkonyi Ágnes egyetemi tanár, a történelemtudomány doktora (a védés elnöke) véleménye:

Soós István disszertációja témaválasztását, módszerét és eredményeit tekintve messzemenően megfelel a kandidátusi disszertációkkal szemben támasztott követelményeknek.

A Horvát István-jelenség a hazai tudománytörténet máig megoldatlan kérdése. Sajnálom, hogy nem a Horvát-monográfia készült el, hiszen Soós felkészültsége, vasszorgalma, kritikai készsége, munkakörülményei lehetővé tették volna ennek elkészítését is. Örülünk kell azonban, hogy Horvát segédtudományi munkásságát rekonstruálta, mert ezzel nagymértékben hozzájárult egy majdani monográfia megalkotásához.

A disszertáció a hazai korszerű historiográfiai gyakorlat módszertani követelményeit követi, vizsgálatai körébe a tudós levelezéseket és a kéziratári, sokszor nagy paleográfiai felkészültséget kívánó anyagait is bevonta. Gondosan számbavette Horvát értékeit is, de a mérleg végső soron negatív. Nem hiszem, hogy bárki is vitatná a végeredményt. Azért viszont nem lehet egyénileg Horvátot hibáztatni, hogy nem alkotta meg a *Diplomatica Hungarica*-t, nem rakta le „a magyar diplomatika alapjait”, és a többi segédtudományét sem. A XIX. század első felében már az a nemzetközi gyakorlat, hogy ilyen jellegű munkákra intézmények, tudós társaságok, Akadémiák fogják össze több szakágazat kutatóit. A műhely és a szakképzés igényeit Erdélyben és a Királyságban többen is megfogalmazták. Horvát felkészültsége, életvitele sem kedvezett ilyen valóban úttörő alapvető munkának. Nagyon lényeges a reformkor légköre is, amit újabban Gunst Péter hangsúlyoz árnyalt Horvát István-portréjában. Szemére vetni, hogy miért nem tette le a tudomány asz-

talára a magyar középkori oklevelek filológiai hibátlanságát, kritikailag feldolgozott köteteket, miért nem rakta le a heraldika, kronológia, numizmatika, genealógia, archeológia alapjait, körülbelül annyi, mintha majd az utókor egy természetrajz tanáron kérné számon, hogy miért nem épített atomreaktort.

A disszertáció megállapítja, hogy Horvát segédtudományi munkásságát az utókor elhanyagolta. Ez így általános és keveset mond. Valójában: a szellemtörténet rekesztette ki Horvát Istvánt a magyar történetírásból, úgy hogy még a nevét sem említette meg. Ugyanakkor a hazai historiográfia Horvát István habitusáról, történetírásáról, és — ez nagyon lényeges — utóéletéről nagyon sok lényegbevágót feltárt. Például az ifjú Horvát természettudományos érdeklődését és társadalmi kritikai szellemét, a klasszikus felvilágosodáson túlmutató történetfelfogását. („Int az idő, hogy Constitutionknak szennyeit nálunk is lemossa az emberiség...”) Vagy azt a tényt, hogy az első magyar historikus, aki egy új, akkor Európa-szerte feltűnő történetírói habitust testesít meg: közvetlenül akar hatni a társadalomra és a politikára. Horvát nagy népszerűsége egyben tragédiája is. Halála után, amikor javait elérverezték, tettelegességgig ment a küzdelem, hogy ki nyerje el a tollát.

Helyesen állapítja meg a disszertáció, hogy Horvát István romantikus, érzelmi elfogultságokkal áthatott szemlélete erősen rányomta a bélyegét diplomatikai munkásságára is. Nagyfokú leegyszerűsítés viszont, hogy „a korabeli kritika már életében kirekesztette a magyar történettudományból”. Ez így nem állja meg a helyét. Nincs általában „korabeli kritika”. Vannak szemléletek, irányzatok, csoportok. Ténykérdés, hogy Bajza József az akkor születőben lévő professzionális korszerű magyar történettudomány igényeit érvényesítve jelentette ki (1834), Horvát István munkáiban van sok hasznos részlet, de egészében, éppen szemléletével nem üti meg a tudomány új követelményeinek mértékét, „a hazaszeretet már nem elég a múlt feltárásához, a tudomány világában hidegebb megfontolás és ítélet kezdenek országlani”, Horvát „levegői képek után kapkod, bizonytalan világok felfedezésére indul... szörnyű historiai misztikumokat helyez a magyar múltba”. Ezek után az 1850-es években, amikor Horvát István történetírása körül is óriási vita bontakozott ki és több történetíró, így Ipolyi Arnold, Rómer Flóris, Eötvös József, Szalay László, Nagy Iván, Salamon, majd Tagányi újra meg újra fel kellett, hogy tegyék a kérdést, amit például Szontagh Gusztáv így fogalmazott meg: „Szabad-e a hazafiságot, nemzeti érzést, lelkesedést valótlanosságra, tehát ámitásra és mystificatióra alapítani? és lehet ennek üdvös következése?” (1850–1851) Ezzel szemben többen védelmükbe vették Horvát István történetírásának szellemét. Pl. Toldy Ferenc: „minden nagy népnél annak regés őstörténete oly szent, hogy végül vallásával azonosul: abból merít mindennik több erőt és lelket, mint a legcsalhatatlanabb pecsétetes oklevelekkel bebizonyított történetből.” A vita kifutása ismeretes. A szak-

mai igényesség szenvedte kárát, és nem akarom elsorolni az ezen az oldalon kirekesztett neves történétírókat. Sajnálom, hogy a historiográfiai munkák idevágó véleményeit Soós István kritikailag nem dolgozta fel és nem építette be munkájába.

Összességében Soós Istvánt korosztálya talán legfelkészültebb, rendkívül tehetséges kutatójának tartom. Javaslataimat figyelmébe ajánlom és fontosnak tartom, hogy disszertációja az opponensi vélemények javaslatai szerint átjavítva, mielőbb jelenjék meg.

* * *

Elnök Asszony!

Tisztelt Bíráló Bizottság!

Tisztelt Kollégák! Kedves megjelentek!

Horvát István a magyar történetírás igen ellentmondásos egyénisége volt, akit és akinek széles ismeretekre épült, de rendkívül düledékeny rendszerű életművét már életében több bírálattal mint dicsérettel illették. Történetírásunkban az elsők között volt, aki a kritikai irány kezdeményezőjeként lépett fel, aki múltunk behatóbb megismerésének és feltárásának az érdekében a kútfők következetes tanulmányozását sürgette, de ugyanakkor kritikátlanul, erős nemzeti elfogultsággal, gyakran a tiszta logika elveit mellőzve, az általa felkutatott adatokat és forrásokat merész képzete alkotta fikciók szolgálatába állította. Ő volt az, aki szenvedélyes hazaszeretétől vezettetve apostoli buzgalommal kívánta túlzásoktól és tévedésektől sem mentes történetírásával nagygyá tenni nemzetét, emelni a magyarság hajdani dicsőségét. Ő volt az, aki egyúttal egész életét a honi műveltség, irodalom és nyelv felemelésének és ápolásának szentelte. De ő volt az is, akit minden érdeme ellenére — ahogy arra már a szakirodalom is rámutatott — a korabeli kritika már életében kirekesztett a magyar történettudományból, őt és munkásságát a feledés és az ismeretlenség világába utasítva. Csupán neve és szuggesztív tanári egyénisége élt tovább tanítványainak emlékezetében, életművének értékelése jórészt őstörténeti ábrándozásainak, képtelen szőféjtegetéseinek felemlítésében merült ki. Csak az ifjúkori, a korabeli polgári eszményekért, külföldi tudós példaképekért is lelkesedő, a nyugati történetírás, nyelvészet, irodalom és más diszciplínák előremutató tudományos eredményeit kortársaival megismertető és könyvtárszervező Horvát István kapott pozitív elismerést.

A mellőzöttség vagy a negatív megközelítés jellemezte a történeti segédtudományok területén kifejtett historiográfiai munkásságának „értékelését” is. A szakiro-

dalom ugyanis segédtudományi műveinek, tanulmányainak felidézése alkalmával többnyire megelégedett azzal, hogy inkább ezek egy-egy megállapításával foglalkozzon vagy csupán címére hivatkozzon, anélkül hogy Horvát nézeteit az adott diplomatikai, genealógiai, kronológiai stb. tárgykörben elemezte volna, vagy épenséggel e segédtudományoknak a történetíró munkásságában játszott szerepét meghatározta volna.

Disszertációmban Horvát életművének a magyar történettudomány számára „terra incognita”-nak számító részét próbáltam meg eddig feltáratlan kéziratok tükrében is bemutatni. Hogy milyen eredménnyel, azt már tisztelt opponenseim alapos és rendkívül lelkiismeretes bírálataikban megmutatták. Mielőtt véleményükre választ adnék, engedjék meg opponenseim, hogy hálás köszönetemet fejezzem ki azért a fáradtságos és figyelmes munkáért, amellyel „száraz tudományokat” vizsgáló disszertációmát kísérték és kritikai észrevételeikkel, tanácsaikkal és problémafelvetéseikkel nemcsak hibáimat mutatták ki, de több vonatkozásban újabb kutatásokra, bizonyos kérdések újra, illetve továbbgondolására is ösztönöznek.

Hálásan köszönöm mindenekelőtt, hogy néhány további szakirodalmi mű tanulmányozására és eredményeik hasznosítására felhívták a figyelmemet.

Megköszönöm Kállay professzornak azt a bíráló megjegyzését, melyben felhívta figyelmemet a Ratio Educationis 109. paragrafusában foglalt utasításra. Ebben az egyetemen speciális, illetve „kiegészíthető” tantárgyként rendelték el a történeti segédtudományok oktatását. Az erre történő hivatkozást — önkritikusan — már csak azért is igen lényegesnek tartom, mivel ez egyértelműen megfogalmazta azokat az elveket, melyek értelmében a segédtudományokat, mindenekelőtt az oklevéltant és a pecséttant, tanítani kellett. Az utasítás, mely az oklevelek és pecsétek gyakorlati hasznát hangsúlyozta a történeti és jogi tudományokban, kiemelte, hogy ezek azok a „korabeli tanúk”, melyek nemcsak az egykori eseményekről, körülményeiről és időpontjaikról nyújtanak felvilágosítást, de „segítségükkel megtalálható az idők mostohasága miatt elveszett örökség”. Ezek a kútfők egyúttal arra is alkalmasak, hogy a „jogi támadások” kivédhetőek legyenek, és hozzájárulhatnak a már elveszettnek látszó perek megnyeréséhez. Hogy pedig az oklevelek és a pecsétek tanulmányozásában a hallgatók kellő jártasságot és gyakorlatot szerezhessenek, nagy gondot kell fordítani a tanárnak a diplomák olvastatására.

Disszertációmban Horvát diplomatikai és szfragisztikai munkáinak és előadásainak ismertetése, illetve elemzése során többször is rámutattam: milyen nagy jelentőséget tulajdonított Horvát a két tudományág gyakorlati fontosságának és hasznának a honi birtokperes eljárásokban, az örökségi ügyekben, a diplomák és a pecsétek mint bizonyító és cáfoló források következetes felhasználásának. Utaltam továbbá azokra a kritikáira is, melyekben az oklevelek helyes és pontos értelmezé-

sére, olvasására figyelmeztetett. Azaz egyrészt a Ratio utasításának szellemét követte, másrészt a korabeli magyar állapotokat szem előtt tartva igyekezett a diplomatikát és a szfragisztikát, továbbá a többi történeti segédtudományt hallgatóival, tudós kollégáival, és nem utolsósorban a szélesebb olvasóközönséggel megismertetni.

Teljességgel egyetértek opponensemnek azzal a kívánságával: érdemes lett volna Schwartner Márton (és hozzátenném, Révai Miklós) mellett Kelemen Imréről is megemlékezni, mégpedig abból a szempontból: mennyiben befolyásolták Kelemen magyar magánjogi előadásai és e tárgykörben publikált nagyhatású munkái Horvát jogi, történeti és genealógiai szemléletmódját?

Horvát történeti koncepcióinak vizsgálata során részletesen foglalkoztam jogtudós tanáraihoz (Kelemenen kívül Markovics Mátyáshoz) és életművükhöz való viszonyával. A disszertáció készítése közben azonban úgy éreztem, hogy Horvát történetiszemléte jogi aspektusainak elemzése szétfeszítené a dolgozat kereteit. Engedje meg ezért opponensem, hogy felvetésére itt csak jelzésszerűen válaszolhassak.

Horvát 1802–1805 között volt Kelemen tanítványa, akinél a római jog és a magyar magánjog történetét hallgatta. Az utóbbi tárgyban előadottakat Horvát gondosan lejegyezte és 1805-ben — ahogy arra opponensem is utal — egy kéziratkötetben összeállította. (Megjegyezném, hogy az OSzK Kézirattárában őrzött manuscriptum szövege szinte szóról szóra megegyezik Kelemen egy másik tanítványának, Jeszenszky Miklós Pest megyei esküdtnek a kiadásában 1820-ban magyar nyelven publikált „A magyar törvény históriája” című műben foglaltakkal.) Horvát a magyar törvénykezés és a magánjog, valamint a „papi törvény” (kánonjog) történetéből 1805-ben tett vizsgákat Kelemennél, kitűnő eredménnyel.

Mint arra disszertációmban is utaltam, Horvát Kelemennek a középkori magyar nevekről kifejtett nézeteit hevesen bírálta, járatlannak tartva tanítóját a hazai nyelv „igazi történeteiben”. Később szintén neheztelt rá: ugyanis Kelemen és Dugonics András „agyarkodásainak”, alattomos mesterkedéseinek tulajdonította, hogy 1808-ban nem ő került Révai Miklós magyar nyelvi tanítói székébe. De pozitívan ítélte meg Kelemen jogtudósi munkásságát. Bizonyítja ezt levelei és naplójegyzetei, melyekben egykori professzoráról, mint „öreg érdemes tanítójáról” emlékezett meg. Örömmel szólt azokról az órákról, amikor Kelemen, „római törvényről” szóló előadásait hallgatta. Sőt, „beleszeretve” Kelemen „előadás módába”, előbb tanára „magyarázata után a Magyar Törvénynek viszontagságairól” készített egy kisebb munkát, majd a római jogról írt összefoglalást.

Kérdés most már, mennyiben hasznosította a magyar magánjogi előadásokon hallottakat, és Kelemen jogtörténeti műveiben, elsősorban a több kiadásban is meg-

jelent „*Institutiones Juris Hungarici privati*” c. munkában kifejtett nézeteit Horvát? Mennyiben fogadta el Kelemennek azt az álláspontját, melynek értelmében a jogtudós Werbőczy Hármaskönyvét valóságos törvénynek tartotta és azt a véleményét, miszerint a Hármaskönyv hiányzó szentesítését, a későbbi törvényhozás pótolta? Értekezéseiben és előadásaiban mennyiben vette figyelembe, illetve építette be saját koncepciójába Kelemennek a pecsétekről szóló, ugyancsak Werbőczy Tripartituma alapján kidolgozott tanításait? Továbbá: miképpen használta fel a hiteles pecsétekkel bíró káptalanokról és konventekről összeállított jegyzékét, az „oklevelek hitéről”, a különböző oklevéltípusokra vonatkozó megjegyzéseit?

Amint arról disszertációmban bővebben szoltam, Horvát az 1810-es évek második felében, a Tudományos Gyűjteményben közreadott, „a nemzeti becsület védelmét tárgyazó” vitairataiban, elsősorban azokban, melyekben a középkori magyar törvényekről, ezek eredetéről, a „századokig boldoggá tevő” magyar nemesi alkotmányról, a magyarországi arany szabadságról értekezett, felfedezhetők Kelemen magánjogára vonatkozó utalások. Elsősorban olyanok, melyekben Horvát azt igyekezett bizonyítani, hogy a középkori királyaink Szent Istvántól kezdve írásba foglalták a nemzet törvényeit. Részben Kelemen jogi felfogásához kapcsolódott abban is, hogy befejezetlen, Werbőczynek és Hármaskönyvének, a magyar nemzet évszázados „palladiumának” emléket állítani kívánó munkájában a Tripartitumot nemcsak valóságos törvénynek ismerte el, de annak bizonyítására is kísérletet tett, hogy a Hármaskönyvet az 1517. évi bácsi országgyűlés törvénybe iktatta.

Horvát nemzestájtánában azonban — érdekes módon — nem fedezhet fel olyan utalás, melyben Kelemen népszerű magánjogi munkájára, pl. a nemesi örökség vagy a nemesi birtok kérdéseinek tárgyalása kapcsán hivatkozás történne. Fő forrásai történetiek és diplomatikaiak, a jogtudományi művek közül csupán a német J. G. Heinecciuszt említi meg.

Horvát a diplomatikában és a pecséttanban sem érdemesítette Kelemen arra, hogy akár csak egy gondolat vagy jegyzet erejéig megemlékezzen tanítója magánjogról szóló tanításairól. Feltehetően azonban nem kerülte el figyelmét volt professzorának oklevél és oklevélten meghatározása, valamint az oklevélfajtákról kifejtett véleménye, mely egészében Schwartner felfogásán alapult. Hasonlóképpen a különböző történeti segédtudományokról mint a magyar jogtörténet tárgyalásához igen fontos tudományágokról vallott nézeteit is ismerhette, továbbá a pecsétekre, a káptalanokra és a konventekre vonatkozó fejtegetéseit.

Tisztelt opponensem hiányolja, hogy Kelemenhez hasonlóan szűkszavúan szoltam a kiváló történettudósról, a Magyar Királyi Kamara egykori számvevő-tisztjéről, Podhradzky Józsefről, akit hasonló magyar történeti problémák foglalkoztattak, mint Horvátot, igaz, más aspektusokból. Gondolok itt Buda és Pest szabad

királyi városok históriáját, Magyarország címerének történetét feldolgozó műveire, továbbá oklevelelemzéseire, a középkori diplomák hitelessége és nyelve tárgyában folytatott vizsgálódásaira, és számos XVI–XVII. századi történeti témát felfoldozó értekezésére, és krónika-kiadásaira. Természetesen nem lehet feladatunk, hogy válaszunkban Podhradczy életművét elemezzük, ezt historiográfiánk kell majd a jövőben elvégeznie. Itt csupán arra szorítkozhatunk, hogy felvillantsuk Horvát és Podhradczy tudós és személyes kapcsolatának egy-egy kulcsmozzanatát.

Podhradczy állásának is köszönhetően, ahogy ezt kéziratai is igazolják, óriási forrásanyagot gyűjtött össze oklevelekből és krónikákból, de a példaképének tartott Horvátot eltérően nem egyszerűen felhalmozta őket, hanem valóban kutatásai alapforrásainak és kritikai érvei, cáfolatai fő bázisának tekintette azokat, azaz a múlt feltárásában és megismerésében fontos, de nem kizárólagos eszközöknek. Bár felismerte Horvát tévedéseit, és nem értett egyet a magyarság származását, őstörténetét tárgyaló műveiben kifejtett koncepcióival, bírálta egy-egy megállapítását pl. Buda és Pest históriájának feldolgozása kapcsán, mégis egyedül Horvátot érdemesítette arra, mint „a Nemzeti Régiségekben legjártosabb derék” férfiút, hogy „Történeteinknek Leírását” elvégezze. Podhradczy, aki folyamatos levelezésben állt Horváttal, többször fordult hozzá oklevelekért, oklevélmásolatokért. Ezeket a kéréseit Horvát mindig készséggel teljesítette.

A két tudós között idővel egymás tiszteletén alapuló jó viszony alakult ki, melynek fenntartását elsősorban Podhradczy szorgalmazta. Mint a Horvát szerkesztette Tudományos Gyűjtemény állandó munkatársa, 1836-ban megpróbálta — hasztalan — Horvátot meggyőzni: vigye tovább a folyóirat redakcióját. Horvát készséggel viszonzta Podhradczy irányában tanúsított jóindulatát.

Figyelemre méltó Kállay professzor úrnak az az észrevétele, hogy a haereditas fogalmat nem örökségnek, hanem inkább örökösségnek kellene fordítani, mivel ez jogi értelemben „örökös birtokot, és nem az öröklés tárgyát” jelenti. Amellett, hogy megköszönöm érvelését, csupán annyit szeretnék megjegyezni, hogy én a Horvát által is használt örökség fordítással éltem, és nem akartam ennek jogi értelmezésébe belebonyolódni.

Újabb kutatásra kész tetisztelt opponensem következő problémafelvetése: miért éppen a Gatterer-féle iskola gyakorolt oly erős hatást Horvatra, és miért nem éppen a német történetíró, Benjamin Hederich (1675–1748)? A kérdés annál is indokoltabb, mivel Hederich volt az első, aki a történeti segédtudományokat, elsősorban a geográfiát, a kronológiát, a genealógiát és a heraldikát először nevezte olyan történeti tudományoknak, melyek az ún. „philosophia realis” legnagyobb részét alkotják. Amint arra opponensem is utal, a szakirodalom, nevezetesen Abasver von Brandt „*Werkzeug des Historikers. Eine Einführung in die historischen*

Hilfswissenschaften. Stuttgart, 1958.” c. munkájában Hederichet tartja a történeti segédtudományok letéteményesének, mint akinek döntő szerepe volt e tudományágak „kánon”-ának kialakításában. Ennek a kánonnak a beépítését a történettudomány keretei közé majd az ún. „göttingai iskola”, azaz a göttingai egyetem legjelesebb történettudósai, Gatterer, Schönmann végezték el. Brandtnak ezt az álláspontját azonban sem a XVIII. század végi, XIX. század eleji, sem pedig a későbbi segédtudományi, elsősorban genealógiai és heraldikai, valamint kronológiai kézikönyvek nem támasztják alá.

A történeti segédtudományok elméleti és gyakorlati alapjainak német megteremtői, nevezetesen Gatterer, Hübner, Gebhardi, Schwab, Gruber, Pilgram, Helwig és Schönmann stb. egyáltalában nem hivatkoztak rá. Hasonlóképpen nem bukkanunk nevére és tanításaira a századforduló nagyobb genealógiai, heraldikai összefoglalásaiban sem (O. Forst-Battaglia, E. Heydenreich, H. Siebmacher). Ez persze nem jelenti azt, hogy az említett szerzők nem ismerték Hederich munkáját és a híres Zedler-féle egyetemes lexikon számára készített segédtudományi cikkei, de feltehetően már a kortársak is túlhaladottnak és hiányosnak, és az újabb kutatási eredmények fényében kevésbé használhatónak tartották. Bizonyíték erre többek között egy 1802-ben megjelent, a történeti segédtudományokról készült összefoglalás: „*Grundriß der historischen Hilfswissenschaften.*” Szerzője Ch. Fessmaier, aki Gatterer segédtudományi munkásságát szem előtt tartva, elméleti és gyakorlati tudományos alapvetéseit követve adta közre kézikönyvét, Hederich munkáját nem tartotta jelentős alkotásnak. Különösen elmarasztalta genealógiáját, mely szerinte kizárólag nemzetségtani táblázatokat foglalt magában, és tudományos tételeket nem tartalmazott. Hederich diplomatikája, de művének a geográfiával és az egyetemes történelemmel foglalkozó részei is az újabb, azaz a XVIII. század második felének történeti és történeti segédtudományi kutatásai tükrében csak fenntartásokkal voltak elfogadhatók, nem is beszélve a kronológiáról és a heraldikáról, melyek csupán elméleti fejtegetéseket nyújtottak. Talán ez a kritika is közrejátszott Hederich későbbi mellőzésében.

Vele ellentétben Gatterer egyetemi tankönyvekként és tudományos kézikönyvekként használt elméleti és gyakorlati munkái, jóllehet idővel meg is haladták őket, hosszú évtizedeken át zsinórmértékül szolgáltak a diplomatika, a genealógia és a többi történeti segédtudományok művelői számára. A Gatterer előadásait hallgató magyar történétírók, Cornides és Schwartner is, az ő művei alapján ismertették meg a hazai közönséggel e tudományágakat, és dolgozták ki a magyarországi oklevéltant, nemzetségtant stb. A Schwartner-tanítvány Horvát általános elméleti segédtudományi ismereteit volt tanára közvetítésével és irányításával, szintén mindenekelőtt Gatterer műveiből szerezte meg, és bár néhány kérdésben elutasította a

német történetíró felfogását, különös tekintettel a diplomatika és a diploma fogalmának meghatározását illetően, de segédtudományi egyetemi előadásait alapján véve Gatterer teoretikai rendszerét követve építette fel.

Hálás köszönetemet fejezem ki Bak Borbála tanárnőnek, aki éles szemmel fedezte fel disszertáciomban azt az ellentmondást, amelyet Horvátnak a Gatterer-féle oklevél-tannal kapcsolatos kritikájáról kifejtettem. Önkritikusan bevallom, hogy figyelmetlenségemnek tulajdonítható a 179. oldalon említett és opponensem által is idézett mondat megfogalmazása. Dolgozatomból ugyanis egyértelműen kiderül, hogy Horvát elutasította a gattereri diplomatika-meghatározást és inkább a mabilioni-t fogadta el (L. J. Mabillon: *De re diplomatica. Lutaetiae-Parisiorum, 1709. 5. l.*). A félreértésre az adott okot, hogy a két szót az opponensem által is idézett mondatban felcseréltem és így később ellentmondásba kerültem korábbi megállapításommal.

Ugyancsak köszönettel tartozom tisztelt opponensemnek azért a jogos észrevételért is — mintegy dicséző szavait is cáfolandó —, melyet a Horvát előadásairól készített jegyzetek, különös tekintettel az általam Vasvári Pálnak tulajdonított kézirat kapcsán tett. Vasvári OSzK-ban található kézírata már csak azért sem készülhetett az 1841/42. tanévben, mivel ő 1843 őszén került a pesti egyetemre és csak 1846-tól vehetett részt, mint joghallgató, Horvát diplomatikai előadásain. Hasonlóképpen korrigálnom kell véleményemet az Akadémiai Kézirattárban fellelhető töredékes manuscriptummal kapcsolatban is, annak szerzője és keletkezési időpontja vonatkozásában. A kézirat szerzője, a fentiekből is következően, nem lehetett Vasvári. Ezeket a kéziratba beírt időpontok is alátámasztják, melyek Horvát előadásainak napjaira utalnak. Ezekből kiderül, hogy a Horvát előadásairól írott jegyzetek 1842. október 4. és 17., illetve 1842. november 9. és 1843. január 23. között kerültek lejegyzésre, egyik, a kézirat alapján meg nem állapítható tanítványa tollából. A 30 főlió oldalból álló manuscriptum egyébként a többi, Horvát előadásairól készített jegyzetektől eltérően meglehetősen kivonatos formában közöl információkat a történetíró diplomatikájáról. Egy-egy előadást mindössze 10-20 sorban foglal össze. Megállapítható, hogy a korábbi jegyzetektől eltérően az oklevéltani bevezetésre és frásztanra vonatkozó lejegyzések nem tartalmaznak semmiféle „újdonságot”, és a legkevésbé használhatók Horvát diplomatikai ismereteinek illusztrálására.

Megköszönöm opponensemnek a disszertáció jegyzetelésével kapcsolatos formai kifogását is. Egyetértek azzal, hogy néhány esetben egy mondat keretében igen sok információt próbáltam belezsúfolni és ez nehézkessé teszi a dolgozat gondolatmenetének követését, a szöveg gördülékeny olvasását. Céлом ezzel az volt, hogy elkerüljem — terjedelmi okok miatt is — a disszertációban kifejtett problémák

aprólékos részletezését. A jövőben igyekezni fogok ezeket a segítő tanácsokat hasznosítani.

Teljes mértékben osztom tisztelt opponensemnek gondolkodásra készítő és igen figyelemreméltó fejtegetéseit, melyekben azokra az okokra, illetve hátterükre kíván rávilágítani, hogy ti. Horvát miért nem valósította meg nagyszabású tudományos terveit, miért maradt félbe több munkája vagy éppen többnyire miért csak részletkérdések megoldásáig jutott el. Ezekre a problémafelvetésekre illetve gondolatokra — úgy vélem — csak egy hosszabb válasz keretében tudnék megfelelő feleletet adni. Megköszönve tisztelt opponensem hasznos okfejtéseit, ígéretet teszek arra, hogy mind e munkám átdolgozásakor, mind pedig egy esetleges Horvát-monográfia elkészítésekor, a kérdéseket legjobb tudásom szerint újragondolom és álláspontomat átértékelem.

Tisztelt opponenseim szövé teszik, hogy „Horvát-értékelésem” egy kissé negatívra sikeredett. Azaz a történetírás Horvatra nézve elmarasztaló megállapításait veszem át. Megvallom őszintén, igyekeztem szabadulni kutatásaim során a szakirodalom többnyire egyoldalú, Horvát életművében kizárólag negatívumokat kereső — és meg is találó — vélemények hatása alól, és disszertációm bevezetésében magam is utaltam azokra az anomáliákra, melyek Horvát munkásságát egysíkián, elsősorban ábrándos őstörténeti kutatásainak szemszögéből vizsgálva ítélték meg. Horvát segédtudományi tevékenységét elemezve azonban, és ennek eredményeit a korabeli hazai és nemzetközi diplomatikai, genealógiai és egyéb segédtudományok eredményeivel összehasonlítva, meg kellett állapítanom, hogy Horvát a tehetségében, tudásában rejlő lehetőségekkel nem élve, nem tudott a történeti segédtudományok területén jelentőset alkotni, és a következő történész-nemzedék számára új magyar oklevéltant, nemzetségtant nyújtani, illetve ezek alapvetéseit kidolgozni.

Ugyanakkor teljes mértékben egyetértek opponenseimmel abban, hogy egyéniségével, nemzeti elkötelezettségével, erős magyarságtudatával, a „Nemzeti Tudatlanság” leküzdését célzó történeti, nyelvészeti és irodalmi munkásságával, a hazai tudományok felemelését szolgáló kutatásaival, és nem utolsósorban egyetemi oktatásával óriási hatást gyakorolt nemcsak az egyetemi ifjúságra, a jövő politikus-tudós nemzedékére. Ez az ifjúság 1846. január 3-án szeretett tanárát aranytollal lepvén meg, kifejezte azt a reményét, hogy a „kései maradék ott fogja látni Horvát Istvánt a magyar nemzetiség és irodalom teremőinek elsői közt, ott fogja látni őt küzdeni elcsüggedetlenül és szilárdul a nemzetiségért, a tudományért (...), nézze azon fényes gyöngyeit az irodalomnak, mikkel ő ajándékozá meg a nemzetet és a tudományos világot, hallja ajkairól lezengeni az arany igazságokat és felfedezni az óvilág rejtélyes titkait, (...) mi hiszszük és valljuk, — hangoztatta az egykori szónok

diáktársai nevében — hogy jőni fog egy kor, amikor a magyar büszke leend Horvát Istvánra és őt nélkülözhetetlennek fogja érezni...” Néhány hónappal később bekövetkezett halála után, a sírja fölött elmondott beszédében Vasvári Pál pedig azon óhajának adott hangot, hogy a nemzet majdan szobrot emeljen Horvátnak.

Nemcsak ez nem történt meg, de az egyetemi ifjúság reményei sem váltak valóra. Ha az utókor nem is feledte el teljesen Horvát Istvánt, nem is értékelte megfelelően igen sokszínű életművét. Én ennek az életműnek csak egy szeletét próbáltam feltárni, és ha az egykori tanítványok reményeinek nem is tudtam megfelelni, de munkámmal talán egy kevésbé hozzájárulhattam ahhoz, hogy Horvát nevét és emlékét a magyar történetírásban fenntartsuk, munkásságát a jelen nemzedék számára közelebb hozzuk és megértessük.

Vaiaszozat befejezve szeretnék még egyszer köszönetet mondani opponenseimnek segítő szándékú és jóindulatú bírálataikért. Egyúttal szeretném megragadni az alkalmat, hogy hálás köszönetemet fejezzem ki munkahelyemnek, a Történettudományi Intézetnek, vezetőségének, továbbá mindazoknak a tanárainknak, munkatársainknak, kollégáimnak, barátainknak, akik munkám során oly sok támogatásban részesítettek, bíztattak, hittek bennem és kitartottak mellettem.

Tartalom

Tanulmányok

Gönczi Katalin:

- A középkori város a jogtörténet szemszögéből.
Gondolatok a középkori városi jog
vizsgálatának módszertanához 3

A történelem segédtudományai

Miskei Antal:

- Ráckeve középkori pecsétje és címere 31

Wenzel Gusztáv:

- Kováchich Márton György, Horvát István
és Fejér György mint magyar történetmívelők
(közli: *Sóós István*) 51

Műhely

Sóós István:

- Horvát István és a történeti segédtudományok
Kandidátusi értekezés tézisei, Bp. 1995. 73